

Насрий баён музалифлари
Ваҳоб Раҳмонов ва Найм Норқулов

Масъул муҳаррир: Ботирбек Ҳасанов

© Faafur Fулом номидаги Адабиёт ва
сағъат нашриёти, 1990 й.

Алишер Навоий

«ЛАЙЛИ ВА МАЖНУН»

(*Насрий баён*)

V

Сўз гавҳари васфидаким, «гавҳар» сўзи унинг олдида томчи сувдек бўлур — бу ҳақда бир неча сўз юритмоқ, яна Ганжка ҳокими таърифидаким, Қорун ганжи унинг «Панж ганжи» қошида бузук вайронадек кўринур — ганж сочмоқ; ва яна ҳинд сеҳргарлариким, уларнинг олдида кашмир жодулари ип эша олмаслар — унинг гавҳари инига тизмоқ ва ўз назмининг чурук риштасин ва узук торин ҳам уларга уламоқ ҳали бору мавжуд эмас бир замонда яратилишнинг илк шабадаси вужуд сари кира бошлагач, ҳамма нарса шунда бор бўлди. Инсоф билан назар ташлаган ҳар бир киши бу сўзни англар эди-ю, лекин нутқнинг ўзи йўқ эди.

«Кун»* амри зохир бўлган чоғда, «фаяқун»** шовқини ҳам пайдо бўлди. Демак, биринчи садо сўз экан, ҳар қандай товушнинг ҳам бошланиши сўздир.

Эй сўз, бунчалик ажойиб гавҳарсан?! Гавҳар нимаси, мавж урган денгизсан! У денгиз бунча дилкаш нақшларни бир тўлкинланиш билан нақшлаб яратди. Ер қаъридан тортиб фалак юксаклигигача бўлган нарсаларнинг жами унинг аввалги мавжидир.

Сени дур дейдилар. Бу — маъқул гап эмас. Сен рух жавҳарисан, дур — қуруқ сувнинг ўзи-ку. Демак, сени дурга ўхшатиш, худди дурни шудриннга ўхшатишdir. Айтиб совумайдиган кўшиқ сенсан. Сарфлайверса ҳам бўшамайдиган хазина сенсан. Оlam ҳалки қуёш зарраларини йиғиб юргани билан қуёшнинг нури камайиб қолармиди?! Игна учи билан бир томчидан сув олаверган билан денгиз сувини куритиб бўлмайди-ку.

Сен қадру мурувватда денгиз ва фалаклардай бени-ҳоя, лутфу баҳода соф гавҳарсен. Қамиш қалам билан сени чизган ул зот гавҳарни қора ипакка тизди. Тил сенинг зикринг билан юксаклик эгаси, тишлари эса унга инжу тасбеҳи бўлди.

Ганжакада маскан тутган зар сочувчи кишидан ўзга ҳеч бир киши бу тил билан мақсадига эришолмади. Унинг яширин хазинаси — шараф айвони, хазиначиси эса лутф

* Кун — яратиш.

** Фаяқун — яралиш.

мезонидир. У — маъно тангаларининг зарб этувчиси ва узлат ҳарамидаги сир сақловчи дўст. Унинг дикқати калавасининг учи сертугун. Ҳар бир тугунида эса юзлаб соф дур бор. Унинг фикр хазинаси гавҳарга кон. Ундан ҳамма ҳалқлар гавҳар теришади. Унинг кўнгил садафи гавҳар сочувчи, қамиш қалами шакар тўқувчидир. У танҳолик гавҳарини кўлига олиб, узлат камарини белига боғлаган. Маънонинг хосхонасини эгаллаган ҳам, сўз қизини турли тақинчоқларга ғарқ этган ҳам у. У фазилатнинг Тур тоғидаги Мусоси, қаноатнинг Коф тоғидаги Анқосидир. Агар у Мусо бўлмаса, нега унинг қалами бағрига жоду сингдирилган? Агар у Анқо бўлмаса, нега сўз Кофидаги узлатга чекинишни ўзига одат қилиб олган? У назм ахлиниг энг ширин сўзи, сўз дурини тизувчи Низомийдир.

У Ганжада хазинадек яширингану, лекин беш хазинадан белги қўйиб кетган.* Унинг ҳар бир хазинасидан идрок саррофи** беҳад соф жавоҳирларни топган. Ҳар бир жавҳари мулклар хирожига тенг, шоҳлар тожига зеб-зийнат бергулиkdir. Бу хазина қисмлари маъно дуридан, сўз ва иборалари шу ганж тилсимидандир. Темир кўрғонларни очадиган киши ҳам бу тилсимни очишига ожизлик қиласди.

Хиндистоннинг жоду ишида моҳири, ҳинд сеҳргари*** бу тилсимни кўриб, ўз қалами учиди саҳифага афсона ёза бошлади ва бу саҳифа оламга ғавғо соглудек бўлиб чиқди. Унинг таҳрир этган ҳар бир шеърий саҳифаси фитнагарликда Кашмирнинг бир ўлкаси эди. Саҳифадаги ҳар бир нуқта бир бало, юздаги дилкаш хол эди. Ундаги ўзувлар Бобил мамлакатининг катта йўлидай, қамиш қаламининг ичи эса Бобил ҷоҳидир. Унинг сеҳрли қалами ҳийлакор ҳам истеъоди жодули, сеҳргардир.

Сеҳргар бу мўъжизани кўргач, нима ҳам қила оларди, бу тилсим уни ожиз қилиб қўйди. Бироқ енгилгандар каби у қочишини ўзига эп кўрмай, ўша тилсим қаршисида ўз тилсимини тиклади. Беш махфий хазинани ўз бағрига олган тошдан яратилган қалъа рўпарасида беш қаср тиклади. Бу қасрларнинг ҳар бири шу аср зийнати эди.

* Бу ерда гап Низомийдан қолган «Ҳамса»—«Беш хазина» устида бормоқда.

** Сарроф — сайрафий — пул алмаштирувчи, қимматбаҳо тош ва металларни баҳоловчи заршунос.

*** Яъни ХусравДеҳлавий.

Қасрларнинг ташқарисини дилкаш нақшлар билан безаб, ичларини ҳам мунаққаш этди.

Мўъжиза билан сеҳр орасидаги тафовут Каъба олди-даги бутчалик каттадир. Бироқ бут бўлса-да, у жонсиз эмас. Чунки уни бут ясовчи устод йўнган. У бут — гулюзли паривашдир. Унинг иштиёқида юзлаб мутафаккирлар ганираб қолишган. Унинг ишқи барчасининг бошига тушиб, ҳаммасининг қўл-оёғи типирчилаб қолган. Бутнинг уларга тенг келишига гумон йўқ. Чунки у яхшидир, ёмон эмасдир.

Бу базмга Ашраф етиб, ўз насибасига эга бўлди. Менинг ҳам йўлим бу тарафга тушиб, шу азобни ўзимга лозим билдим. Бу хаёл кўнглимга келмасдан олдин жуда кўп ўйладим. Ахир Ганжада хазина яширган киши, ҳар бир хазинаси учун бир қўрғон ясади. Ёки ҳинд наслидан бўлган Ҳиндистон фарзанди ҳам ўз қасрларини обод қилди. Қалъа учун шаҳар, баҳраси учун эса боғ, кўкатзорлар лозим бўлади. Қани энди менда ҳам ўшалар сарфлаган фурсатчалик вақт бўлса-ю, шаҳар ва боғ режасини чизиб чиқиб, богини гуркираган чаманзорларга айлантирсам; шаҳрини улкан бир пойттаҳт ҳолига келтирсам. Иккита аввалги достонни ёзишга киришганим ва уларни ниҳоясига етказишига бел боғлаганимда доим хәётим шу эди. Энди эса учинчи дард достони мени ақлу ҳушимдан жудо қилди. Умидим борки, бу ва яна ёзилажак икки достон ҳам аввалгиларидан қолишмайди. Яъни Низомий ва Амир Хусравнинг «Беш хазина»ларига тенглашади. Ўйлаб кўрсам олдинги иккитасини чуқур мулоҳаза билан ёзмаганман. Мақсадимга эришаман, бундан муродимга етарман. Пирим ҳолимга лутф қилган эканлар, бу мақсадим амалга ошмай қолмас.

VI

Валийлик осмонининг жаҳонга нур таратувчи юлдузи, тўғри йўл кўрсатиши конининг соғ гавҳари, шеърият авжи фалагининг ҳашамли қўёши ва маънолар жомининг тоза май ичувчи ринди, яъни мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий мадҳида нукта сурмоқ ва унинг жомидаги дурдни симирмоқ

Сўз гулшанининг очилган атргули, илм оятини варақ-варақ кезувчи киши қадри шундай юксакликдаки, қуёш ундан куйироқда юради. Малак унинг икки ковушидан

ҳал қилиб, бош оғригини қолдирадиган сандал ёғочи ўринида ишлатади. Букулишдан ҳассаси бошида пайдо бўлган тоб, икки жаҳонни тортмоқ учун илмоқдир. Учидаги найзаси газабга минса, дев билан шайтонларни кўр қиласди. Тасбехига тизилган юз дона юз файз қушларини овлайди. Доналар белидаги торни жаҳон ҳалқи учун маҳкам ип деб бил. Унинг ювинадиган идиши фалак денгизидир. Ундан томган ҳар қатра сув энг ноёб дур бўлади. Пошиаси теккан ер — муридлар йиғиладиган давра. Бу давр ахли учун саодат ҳалқасидир.

Унинг масжидидаги жойнамоз ва меҳроб Каъбага кирадиган эшиклардир. Мехробининг устига оллоҳ деб ёзилган. Ўйнинг эгаси ҳамиша эшигида огоҳдир. Унинг боши саждага эгилганида оёғи «ҳе» сингари буралади. Балки саждага унинг жисми эгилганида «ҳе» букиклигига ўхшаб кетади. У ҳар бир сажда қилганида ҳақ висолига эришади. Унинг саждасини сажда деб эмас, ҳақ висолига етмоқ деган маъқул. У фалаклар авжида юқсаклик ноғорасини чалиб, фаришталарга ҳимматдан дарс беради. Лақаби ҳам жаҳонга нур таратади. Зоти билан ҳам нуран ало нурдир.* Исими Абдураҳмон билан танилган, аммо Жомий билан шуҳрат тутгандир.

Эй, илм юзига машъал тутган, файз кўзгусига сайқал берадиган зот, дарвишлиқ тариқатида шундай узлатга чекиндингки, тангрининг ўзи сенга мўл-кўл файзини ато этди. Илминг денгизи тўлқинланганида еттинчи осмондан ошиб кетди. Қаламингдан маъно дурлари оқиб, путқинг уни сўз шодасига тизди. Маъно қаламинг бағрида сайр этиб, сўнг ўша нов орқали дурга айланиб қоғозга таралади. Ўша йўлдан маъно карвони, балки маъно жаҳони келади. Хавфдан ҳадиксирамай ёпла-ёлғиз оламда сайёҳлик қиласди. У маънолар жаҳон юзинигина эмас, балки осмон кенглиги юзини ҳам тутиб кетган. Шеъриятинг наср сингари яхши; насринг эса назмдек кўнгилга түғён солувчиидир. Ушбу наср ва назм лашкари олам юзини бутунлай тутиб кетган. Ҳали «Хамса»га қўл урмай турибок, қаламинг сўзга киришиб кетди. Киши чуқур ўйлаб қараса, қаламингни йўниб, қатор номалар нақш этдингки, у хазиналарнинг ҳам санори бештадир.

«Силсила»ни яратиб, юзлаб ақлни унга шайдо қилдинг. «Тухфа»ни ғавғо учун элга манзур этганингда, кишилар ўз жонларини унга фидо қилдилар. Қаламинг «Суб-

* Шоир «Нуриддин» сўзига ишора қилиб, нур устига нур иборасини кўлламоқда.

ҳа» талкинини тугаллаганида, фаришталар даврасида тасбек зикри бошланди. «Аҳсанул-қисса»ни ёзганинг заҳоти, қисса халқнинг суюкли асарига айланди. «Девон»ни муҳайё қилганингда, Сурайё юлдузлари унинг бошига гавхар соғди.* Шундай қилиб ғаму қийноқ тортмай уларнинг «Беш хазина»ларига жавобан беш хазина намоён этдинг.

Назминг сифати мақтодан юқори, насринг эса, ундан ҳам ортиқдир. Халқ фикрий қашфиётлар ошиғи экан, улардан ҳамиша файз топади. Одам сенинг файзинг билан баҳраманддир. Мен эса олам элининг поймолидирман.

IX

У тун дагдагаси таърифидаки, савдоий шиқ аждаҳосининг дами ўтининг тутуни ва юлдузлари олами ўртайдиган ўша оловнинг ёлқинлари эди; шундай тунда хаёл сайёҳи кўргилликларнинг қора отига миниб ҳар томон йўл олмоги ва ишқнинг юз оғатлик даштига етмоги; оғат ёғинларидан бало довулига қолмоги ва бало яшинлари унинг жонига шавқ ва муҳаббат ҳароратини солмоги; шиқ дури шамчирогини ўша кеча топмоқ ва у йўлчи юлдуз билан сўз майдони жавлонига чопмоқ; Лайли хаёли билан кўришмоқ ва Мажнун дардига тушмоқ

Хийлакор фалак ўтган кечада нур устига зулмат ёйганда, олам устидан эсаётган тун шамоли кўк бағрига қоронғулик сочар эди. Мен зим-зиёлик гумбазига қамалгач, зулмат эшикни беркитган эди. Замонни мумдай булат қоплаб, туннинг зулматига яна қоронғулик қўшилганди. Вужудим шу зулматга асир бўлиб, кўнглимга, фалак зулмати қўнган эди. Кўнгил ўйинохи хаёл отига миниб, дуч келган томонга қараб чопар эди. Тунраиг хаёл оти жаҳонда қўп югурди-да, ниҳоят араб тупроғига етиб, тўхтади. Ишқнинг ҳидини сезган ҳамоно у от чопишдан ҳам қолди. Ишқ водийсига етгач, ундан нари ўтиб кетмоқ жуда мушкулдан мушкул эди. Хаёл суворийси тайсалланиб, бу ерда от ҳам оқсоқланиб қолди. Ҳаво оҳ сарсари**ни қўзғатар, булат эса тинмай ёш тўкарди. Яъни шамол янада қаттикроқ эсар,

* Бу ерда гап Жомий томонидан «Силсилатуз-заҳаб», «Субҳатул-аббор», «Тухфатул-аҳрор», «Юсуф ва Зулайҳо» ва «Девон» асарларининг яратилиши устидаги бормоқда.

** Сарсар — совук, кучли ва қаттиқ шамол.

ёмғир эса ундан ҳам даҳшатлироқ эди. Кеча кўзни юмиб ёруғлик истагандай коронғу эди.

Офтобдан шарқ ёришгани каби, баъзан Тур тоги устида яшин ярқиради. Ёхуд Мусонинг орзуси билан Тур тоги устида худо жамоли жилвалалигандек бўларди. У Тур тоги ва тоғ әгаси Мусо, нур қаърида гарқ бўлгандек кўринар эди. Баъзан эса, бу яшин суръат билан Мадина сари борар, шуълалари билан зулмат устига нур тўкар эди. У яшин нури айрилиқда худонинг дийдорини умид қилган Хошимий авлодидан бўлган пайғамбарга ўхшар эди. Меърож кечаси пайғамбар осмонга чиқиб, юзининг шуъласи билан жаҳонни ёритди. Яшиндай кўкка юксалиб, Мадинага ёлқин ташлади.

Баъзан бу яшин Қуддусни ёритиб, тун зулматига оқ нур тўкар, бу қора тутун орасида ловуллаб кўринган Халил ўтига ўхшарди. Халилининг гулханга тушиши яшинга ўхшар, Намруд* юзига нурлар сепарди. Шу яшин ҳарлаҳзада Яман томондан кўриниб, ўзининг ўтлиқ сиртменини ташлар, у — Суҳайл юлдузи балқиб Яман тунини ярқираганидек эди. Йўқ, йўқ, балки Увайс қалби ёлқини қора тунни ойдинлаштирмақда. Гоҳ Абуқубайд тоги узратовланиб, ундан Каъба равшан бўлиб турар ёки нур ҳарамга тушиб, ундан тоғ бағридаги биполар ҳам ярқираб кўринардилар. Айман** анори ўз шохини ёритганидек, гоҳо Изам водийсига шуъла сочарди. Салам*** ёғочларига ўрнатилган дурлардек нур билан зийнат берар, баъзан Нажд тоги устида у яшин чақнаб, осмонга нур сочар эди. Бу — қоронғи ҳижрон кечасида ғамгин Мажнуннинг ўтлиқ оҳ чекканига ўхшарди. Гоҳ муросасиз фалак, шом устида субҳ кўрсатар эди. Бу эса, Лайли карашмага майл қилиб, қора кокиллари орасидан жамолини кўрсатишига ўхшарди.

У яшин тиинимсиз ҳар томонга учар, шу равшаникда қабилаю уруғлар кўринарди. Кетма-кет чақилаётган чақмоқ бир қабилани эмас, балки юзларча қабилаларни кул қилиб юборгудек. Унинг нури ҳар ёққа учиб юрганда, йиртқиҷ ҳайвонлар ҳам кўрининиб қоларди. Йўлбарс, қоплон ва конхўр шерлар қон тўкиш учун чаңгалларини ўткирлаштирар эдилар. Шу водийда танлари тупроққа айланган ошиқларининг суюклари унда-бунда оқариб турарди. Бу суюклар чўллардаги чирик саксовулдек уюм-уюм бўлиб ётарди.

* Намруд — Иброҳим (Халил) пайғамбарни ўтга ташлаган подшоҳ.

** Айман — Арабистондаги водий номи.

*** Салам — дараҳт номи.

Күёш хазинасими аждаҳолар йўқотиб, ўрнини тун ахли қора балолари босди. Ёмғир дема, булат ёвдек эл устига ўз ўқларини ёғдирмоқда. Тунда булутларнинг ҳар томон кўзғалишлари қора девларнинг наъра тортишига ўхшаб кетарди. Булутларнинг бир-бирига келиб тўқнашишлари, уларнинг гулдураш садоларидан фалак гумбази дарз кетгандек бўларди. Буни оқшом дея кўрма, балки жонга юзларча офат келтирувчи қўрқинчли зулматdir. Югурик сайёҳ бу ҳол ҳайратидан бир қадам ҳам босолмай қолди. Унда қадам босгани мажол тугул, бунга умид ҳам йўқ эди. Юзларча офат ичидаги жонини ҳовучлаган мусофири, мингларча таҳликалар турарди. Ойдинни кўрганда титилиб кетувчи қоронғиликка ўхшаб, унинг қўркувдан мажоли қолмаган; унга на ақл йўлдош, на ҳуш. Ўзи бежон, агар жони бўлса, ҳуши йўқ. У қўрқоқ жонидан юз марта воз кечган, жаҳондан ҳам кетмоққа шай.

Офат, балолар дастидан хаёл мусофири икки кўзини очолмай тоңг оттирди. Тоңг ели тун кулини супуриб, азоб булутларни ҳам ҳайдади. Хаста ва чўчиган мусофири бир лаҳза ором топиб, ўзига дерди: «Бу тунми ё бало даштининг қора куними? Жаҳонда бўнча ҳам баҳтсизликлар бўладими, қаерга қадам қўймайни офат... Бу қоронғи водий қандай водийки, унинг зулмати нафас йўлимни бўғаётир?»

У буни ҳали англаб етмай, ғойибдан нидо келди: «Бу ишқ даштидир; саргузашти — жон офатидир. Сен кўрган ҳар яшин ишқнинг ўтидир, ўша яшиннинг ҳар шуъласи ишқнинг ханжаридан чиқсан учқунлардир. Зулматга чулғангани ҳар қора булат, ишқ ўтининг кўкка ўрлашган тутунидир. Баҳор томчиларини ёмғир дема, у ишқнинг ўқ ёғдиришидир. Бу ишқ даштида йиртқичлар ғавғо солади, шу даштнинг ҳар тарафи курт-қумурсқага тўла. Бу даштга келган аждарлар қамиши ичидаги қылтириқ тола каби, ҳайбатли шерлар эса кучез чумолилар каби оқизланиб қолади. Бу ишқ водийсининг ғамлари қишида гаранг қилиб қўйса, ёздаги гармселлари элни илвиратиб кетади. Бу дашт тикашлари офат алифи каби, лолаларида ишқ доғлари бор. Бунда ҳеч ким яшай олмайди, янаш қаерда, балки ўтишга ҳам имкон тополмайди. Мозий дунё бир кишидан бошқа ҳеч кимнинг бу водийга қадам қўйганини билмайди. Унинг вужуди ғам тупроғи ва сувидан ясалган, ишқ ўти ва ели унинг манглайига ёзилгандир. Бундай кишининг қисмати доимо саргардонликда ва ғам чўлларида қуюндай кезишидан иборатdir. Унинг жилеми тупроғи дард кўчасининг чанг ва губорларидан, суви бўлса — дард булогидан. Жилемининг

ел қисми сарсаридек оҳидан ва ўт қисми жон ўртайдиган ишқ гармселидандир.

Унинг вайрон бўлган тани ғам қушининг макони ва аламли боши ҳам қушлар уяси эди. Сочи кўргуликлар тутинига ўхшар, унинг ҳар толаси телбалик оёғига кишин эди. Муҳаббатдаги сифати девоналиқ бўлгандан унинг номини жаҳонда Мажнун деб аташарди. Ушбу дашт унинг турар жойи, ўти, гулию тикаилари — унинг гулшами. У бир иодиранинг, иодира бўлгандга ҳам жаҳон балосининг ишқига мубтало эди. Арабистонда ва Ажамда миселсиз бўлган бу гўзалдан Арабистон ҳам, Ажам ҳам аламда эди. Мажнун муҳаббатда ягона бўлгани сингари, ҳусида у қиз ҳам замон офати эди.

Буларнинг дунёга машҳур бўлган афсоналарини Хусрав билан Низомийлар достон қилган, ишқдан сўз очиб, бу иккиси тўғрисида ҳикоя қилган эдилар. Шеърият осмонининг юлдози Суҳайлий ҳам Лайли, Мажнун ҳақида сўзлашга майл қилган. Ҳозир ҳам у шеъриятда ягона бўлиб, сўзлари сочилган дурлардекдир. Суҳайлий Хусрав руҳини безовта қилса-да, лекин Низомийнинг кўз нури ҳисобланади. Бирининг руҳини раңжитса-да, иккичисиникини қувонтиради. У дур сочувчи қаламини қўлга олиб, Лайли ва Мажнун достонини битгандир. Унинг бундан муроди: олам саҳифасида бўлмаган ажойиб бир достон яратиш эди. Низомий, Хусрав ва Суҳайлийлар бу қиссани назмга солган эсалар-да, улар бу даштдан ўтмаган, бу балолардан хабар топмаган эканлар. Улар ҳалқ ва ривоятчилардан бу қиссани чала-чулпа эшитиб, бунга шунчалик зеб бердиларки, унинг васфида ҳеч сўз айтиб бўлмайди: сенга ҳам фалак ёр бўлиб, йўлинг шу ишқ сахросига тушди; унинг ҳоли ва ғам-кулфати қандай эканлигини билдинг.

Бу ишқ даштига кимки келиб, яна қайтиб кетар экан, бу воқеаларни айттолмайди, айтса ҳам ҳеч ким ишонмайди. Менинг ишқ йўлбошчиси деган номим бор; турар жойим ҳам ишқ сахроси. Сенга Мажнуннинг Лайли ғамида қандай қуйганини бекаму кўст рост сўзлаб берай».

Гойибдан овоз берган руҳ шундай деб бу қиссани бошлаб, маънавий нафосат билан баён этди. Унинг ғам-ҳасрати, оғир қунлари шундай-шундай эди, деди. «Энди бу қиссани англадингми, дадил бўлиб, қоғоз, қаламга қўл чўз. Сендан бу ҳикояларни ёзмоқ, биздан сенга сўз билан тўғри йўл кўрсатмоқдир. Уларча раңг-баранг сўзлай олмасанг-да, ширин тил, иозиклик билан бўлмаса-да, лекин сеникида дард ва ўртанишлар ортиқроқ, кўйигил ёқувчи ҳангомалари кўпроқ бўлади. У томонда гул ва сунбул бўл-

са, сен кишилар қалбига ўт ёкиб, тутунини кўкка етказсан. Улар қимматбаҳо дурлар сочса, сен кўз ёшини дона-дона қилиб оқизасан. Уларда жозибали сарв унса, сеникида фифон ва оҳ дараҳти ўсади».

Хаёл мусофири ишқ кўргиликларини англаб, уларни чин кўнгил билан қабул қилди. Жонига завқ асар этиб, бутун ғам ва малолликлар бартараф бўлди. Ижод учун белни маҳкам боғлади, хаёл отига чаққонлик билан сакраб минди. Ҳужрага этиб келганда, тонг отиб, муаззин аzon айтди. Бутун фарзларни адо қилганимдан сўйиг, қўл давот ва қаламга борди. Фойибдан келган овоз тўғри йўл кўрсатганидек, мен ҳам афсонани бошладим.

X

Қайсинг йўқлик мажлисидан қутулиб, вужуд бешигига тутилгани; қон ютмоқдан емиш ва ишқ долисидан парвариши топгани; ишқ зоти баҳрасидан эл кўзига ширип ва азалий дард ҳароратидан ҳалоийқ назарига иссиқ кўршигани

Бу бўғовлар ҳалқасидаги ғамгин кишининг занжирлари шундай садо беради: Араб ерида бадавлат киши бўлиб, у Арабистонга ҳукмроилик қиласди. Неча-неча қабилалар унинг ҳукмида эди, барча қабилалар унинг иқболини ўйлаб иш кўришарди. У бечора ҳалқининг мушкулини осон қилувчи, ҳамиша дастурхони ёзиғлик, меҳмондўст киши эди. Осиғлиқ қозони ўчоқдан тушмас, туи-кун гулханида ўти пасаймас эди. Сахрода йўлини йўқотганларга бу ўт қоронғу кечадаги ёруғ юлдуз бўлиб кўринарди. У билимни касб қилиб, саховатни хунар қилиб олганди. Билим билан саховат кўрсатарди. От, тую, қўй-кўзилари сон-саноқсиз эди.

У тез ўтувчи умридан куйган, боласи йўқлигидан жуда қайғуарди: моли кўп, ўзи кексайган, фарзанд орзусида эди. Инсоннинг ҳаёт либоси эскиб, умр дараҳти ҳам қулай деб қолганда, ёнида гўзаллиги санавбарга ўхшаган ёш мевали ниҳол бўлса эди. Шу азамат дараҳти тубидан кўчиб кетса, бу ниҳол ўсиб соя соларди; яъни йўқолган садафдан бир дур қолса, унинг қабиласи шу дурдан нур оларди. Агар бир меросхўри бўлса, унинг моли дунёда совурилишдан сакланарди. Умр қуёши ботар экан, унинг ўрнига яна ёруғ қуёш — фарзанд керак. У қуёш юксалиб, бутун қабилаларни ёритар эди.

Билгилки, гулистон қуригаңда булбул сайрамайди, достон айтмайди. Ҳа, ғам тунида нур таратувчи шам

ўчиб қолса, парвона билан уй ёришмайди. Бирор мақсадни кўзлаганда шуни ўйла, агар унга эриша олмаётган бўлсанг сабр қил.

Қабила бошлиги тангрига кўп ёлвориб, истаган умидига етди, яъни унинг мақсади фарзанд эди, худо унга ворис берди... У ворисгина эмас, балки ишқ аҳлининг мурод қабиласидир. Ишқнинг туғилиши бир башарий қатрадан экан, ўша модда маъно садафининг ишқ гавҳарири. Шу қатра тан хазинасининг яширин қимматбаҳо кумуши, жон гулшанининг ёруғ шабадасидир.

Муҳаббат ояти унинг ёноғида товланиб, вафо фармонлари эса, юзида кўринарди. Ишқ мулкининг шоҳи кўқдан ергача ҳукм қилдиким, шодмонлик билан осмон гумбазигача зийнат бериб байрам қилсинглар. Кўқдаги абадий дард бу хурсандчиликда нағмасини шодиёна чалсин. Дунёдаги ғам лашкарлари талвасага тушиб, севги қўшини кўзғалиб, тошди.

Бало сел оғатига йўл очаман деб, қўли билан унинг кўзини очди. Бебош фироқ унинг бошини силаб, «бу бош устига тош ёғдираман» деди. Дард ҳам унинг оғзини ювиб, «бу ердан оҳ ўтларини фалакка ўрлатаман» деди. Ишқ эса «бундан бошқа пок манзил йўқ» дея унинг кўнглига мойил бўлди.

Алқисса, отаси бу дурни топганидан фахрланиб, кўп гавҳарлар сочиб, тортиқлар берди. Ўғлипинг номини Қайс кўйди, бу — ўз отасининг номи эди. Бир неча доялар уни боқиб асрадилар, улғайтиришга киришдилар. Қимматбаҳо матолар билан йўргаклаб, ғунча каби юзлаб либос билан ўрадилар. Гул япроғи асалга тушгандек, уни бешикка боғладилар. Уни баҳт билан саодат доя сингари одат бўйича тарбияладилар; бир лаҳза ҳам ундан бехабар қолмай, кўз қорачигидек сақладилар. Уни кўз ёшини сақлагандек кўздан асрадилар.

Бодомнинг ичида мағиз сақланганидек, бу бола ҳам кўз бешигида фароғатда яшарди. Унинг атрофини ўраб олган эл, у томонга совуқ шамолни эслани қўймасдилар. Унинг бўғзидан сут ўтиши биланоқ қонга айланар, шу важдан бағри ҳам қонга тўлиб борарди. Бешикка танғилиш билан унинг тани қийналиб, азоблана бошлади. Ерда юришга ўрганмаган жуда кичик чоғидан бошлаб эмаклашга ҳаракат қилар, ўтни кўрганда уни ишқ ўти гумон қилиб, унга яширинча майл қилар эди. Дард ва ғам бир лаҳза ҳам ундан ғофил бўлмай, ҳамиша уни улғайтиб борар эди. Гўдак бешикда фифонлар тортар, афғонида эса дардинг нишоналари сезилар эди. Унинг

тили чиқиб гапирад экан, ҳар бир гапи таъсирли бўлиб, гаплашганда унинг сўзлари элнинг хушини йўқотар эди. Юзида малоҳат шуълалари, нутқида фасоҳат нашъалари бор. Унинг ҳар бир маъноли сўзи эл қўнглига таъсир қиласади. Унинг фикрлари ақлга маъкул, бошдан-оёқ манзур эди.

Қабилалар ҳар томондан хабар топиб, Қайсни кўрмоқ-ка ошикар эдилар. Атрофдан келган кишилар, бу ажойиб болани талашиб томоша қилишарди. Баъзилар унинг юзидан ҳайратда қолсалар, баъзилар сўзидан ўйга чўмиб қолардилар. Бенаволар уни жондан севар, ҳар ким кўрса дуо қиласади. У юзларча қариларни ўз васфида лол қилган шундай ажойиб бола эди.

Ота-онаси уни бирдай севар, гўё маъшуқ битта-ю, ошик иккита эди. Ундан беҳад ажойиб сўзлар эшитганлар «ёмон кўз тегмасин» дердилар. Уни жон йўргагига ўраб, кўз қорачиқларини исириқ қиласадилар. У тўрт ярим яшар бўлганида, отаси уни ўқитиш пиятига тушди. Қабилалар ичида тенги йўқ таълим берувчи устозни қидира бошлади. Токи ўғли мактабда ўқиб, баҳтли бўлсин, илм-маърифатдан баҳра олсин, илмлар билан азиз бўлиб, жаҳонда ном чиқарсин.

Эй одоб ўргатувчи устоз, ақл сенинг қошинингда талаба бўлди. Бу бола қўлига бир варақ тутқиз, менга бўлса, ишқдан сабоқ бергин!

XI

Қайснинг донолик мактабида илмлар варақларини ўғиргани; шиқ изгирини етиб, у варақларни совургани, яъни Лайли ҳусни гулшанидан хасталик хазони четлашиб, саломатлик баҳори елидан латофат гуллари очилиб, мактабга йўл олгани ва у гуллардан Қайс кўнгли оёгига ошиқлик тикаплари санчилгани

Сўз дарсидан таълим берувчи киши афсонани шундай таҳлил қилди: Қайсга одоб ва таълим берувчи кишини ҳар тарафдан изладилар. Одамзод ичида малаксимон яратилган бир ҳунарманд устод топилди. Бироқ у устод қабиладан ҳеч ерга жилмасди, дарс беришда юксак камолот соҳиби эди. У ажойиб киши қабилада иззат-хурматли бўлиб, ҳар ишда Ҳай аҳлига ёрдамлашувчи эди. Зўр шаън-шавкатга эга, мартабасининг юксаклиги кўкка тенг бир шахс эди. Қаҳри келганда нафаси гармседек, метин тошлилар

қўлида юмшоқ мумга айланар эди. Унинг карам дастурхони олдида қуёш қора кулчадек қадрсиз; чексиз бўлган тун осмони унинг қабиласида эски бир отхона эди. Ўт унинг қаҳрига тенг келолмас, ел бўлса унинг қабиласидан битта гардни ҳам учирив кетолмасди. Элига олам оғатлари тушмас, чунки у ўз элининг паноҳ қўргони эди. Хазинасида дурру гавҳарлар кўп бўлиб, лекин бир дурдан алоҳида фахрланар; бўстонида юзларча чиройли гуллар бор бўлсада, уларниң биридангина унинг димоги хушбўй эди. Бир машъалдан унинг кўзи ёруғланган эдики, унинг бир учкуни шарқ қуёши эди. Туар жойи бир шам билан безанган; жаҳон уйи ҳам ўшандан равшан бўлган эди. Уни шам дема, балки нурларниң чашмасидир, унинг нури ёмон кўзлар макридан йироқдир. Уни ниҳол дема, балки сарв каби хушқоматдир, сарв ҳам дема, балки шамшодга рашик солувчиидир.

Уни ой дема, балки тўлган ойдир, тўлин ой ҳам эмас, балки порлоқ қуёшдир. Икки лаби асал, лекин хурмо мазалик; икки юзи тўлган ой-у бироқ ниқобда. Қора зулфлари тунида юзи қўёшдек, гажаклар эса шу қуёшиниг устидаги умид шоми эди. Йўқ, шом эмас, балки кўнгилдан тоғнинг ёдини чиқарувчи қоронгуликиниг ёйилишидир. Туташган икки қоши ўзаро ҳуси талашиб можаро бошлаган чоқда, қора холи воқиф бўлиб орага кирган. Ўсма уларга зийнат берганда, янги ойга ўхшаган қора қоши кўкимтири бўлиб товланар ёхуд янги ўсив чиққан икки сарв ниҳоли шабададан икки тарафга эгилиб тургандек туюларди. Шўх, раҳмизиз икки кўзи эса, маст коғирлардек уйқусираб, халиги сарвлар остида уйқу умиди билан чўзилиб ётгандек.

Киприк сафлари қора балодек, қора кўзлар устидаги қора соядек. Соя ҳам эмас, балки тўрт қатор саф тортган сурма ранг кийишган занги қўшинлариридир. Кўз очиб юмгунча киприклар икки қўшиндек қон тўкмоқ учун бир-бира га ташланади. Буларни хинд лашкари дема, балки чин даштининг кийикларига қўйилган қатор қопқонлардир. Чин кийиклари шу қадар мушк сочдики, у қопқонларни ҳам муаттар қилиб юборди. Юзи жанинат боғларидан нишона бўлиб, ундаги хол фириб учун донадир. Жанинат донасига биргина Одам Ато илингган бўлса, бу юзадаги хол донасига бутун жаҳон аҳли овлангандир. Лабининг болидан оғзи ширин бўлгани учун сўзлари ҳам ширин эди. Лабига жон заҳиралари йигилган, оғзининг суви жон ширалариридир. Уни ўғган киши ундан жон топади, шунинг учун уни оби ҳаёт дейилган.

Икки қизил лаби жон бўлса, ияқ остидаги бақбақалари

«жон» сўзининг «нун» ҳарфидир. У шундай сарвқомат, нозик ниҳолки, жилvasи қиёмат қўпоради. Уни кўрган киши ўзга бир оламга ўтиб қолар экан, у ҳар дам бир қиёмат қўпорса нима айб? Белининг нозиклиги жон пардасидаги ингичка торларсимон, либосидаги ўриш-арқоқлар жон пардасидаги яширин нозик иплардандир. Унинг пок гавҳари ҳали ипга тизилмаган, лаъли эса заргар қўлидан зарап кўрмаган; тўғри даъво каби тоза, очилмаган маънодек оҳорли эди. Икки қора сочининг узунлиги интиҳосиз икки қоронғу кеча. Шунинг учун унинг исми барот* ва қадр** кечасидаги тўлини ойдек жилваланаарди. Кимки унинг исмини айтишни истаса Лайлidan бошқа сўзни тилга олмас эди. Бу тоза гулшан — Лайли гулдек юзи билан отасининг кўзини равшан қилган эди. Отаси Лайлига мактаб бўлсин деб бир уйни жиҳозлаган эди. У хона нафосатда ой доирасига ўхшар, Лайли шу уйда ойдек ўтирарди. Боя айтилган устоз шу мактабнинг муаллими бўлиб, фариштадан ҳур таълим оларди. Кўк юзи ни юлдузлар қоплаганидек, у хона болалар билан лиқ тўлган эди. Йигин гули Лайли эса, талабалар орасида юлдузлар ичида ойдек ўтирарди.

Қайсга келсак, отаси уни бир устозга топширса-ю, устоз унга илм ўргатса, деган фикрга келган эди. Қабилаларида Лайлиниң мактабидан бошқа муносиб мактаб бўлмаганидан, арабларда бўлган расм-русларга мувофиқ, гавҳарни чексиз дengизга ташлагандек, Қайсни ҳам билимдонга топширдилар. Бундай пок гавҳарни топган дengиз жуда завқланди. Шу соатда унинг таълим тахтасига сабонини ёзib берди, яъни олдига кумуш лавҳ қўйиб, дарҳол унга таълим берди. Ўқитувчи таълимга қаттиқ бел боғлади. Қайс унинг айтганиларини яхшилаб бажарди. Унга қанча қўп сабоқ берилса, гўё илгари билгандек ўқирди, ҳамдаре болалар ўз холатларига хижолат тортар эдилар. Қайс бир кун шериклари билан сабоқдош бўлса, иккинчи куни албатта ўзиб кетарди. Шуидай кунлар ҳам бўлардики, беш-ён сабоқни ўқиб, англаб, янги варақлар очарди. Шу йўсинда замона уни тез вақтда ҳамма илмлар бўйича ягона қилиб қўйди.

Замона ягонаси — Қайс мактабга кела бошлиган вақтда, Лайли демайин, ул санамдек паризод бир касалга

* Б а р о т — хижрий йил ҳисобида саккизинчи ой бўлган шаъбонинг ўртаси, байрам куни.

** Қ а д р — рамазон ойининг «Лайлатул-қадр» (қадр кечаси) деб аталадиган 27-кутлуг туни.

чалинганди. Табиатига тушган қуёш каби ҳарорат унинг осоишини барбод қилганди. Ҳар кўнгилки, аслан куйган бўлса, озгина ҳарорат ҳам унинг танини азоблайди. Чироги ўчаётган бечора чироғига ёғ қуйилса, яна ёнаверади. Қуёш қумни қанчалик қизитмасин, унга ўт ёқилса, яна ҳам алангаларади. У қуёш — Лайлиниг мизожи иссиқ бўлиб, қумларнинг ҳам иссиқ нафаси уриб турарди. У хурмова асални яхши кўрар, май ичишга ҳам ошикарди. Асал, май ва ўз иссиқ табиати ҳамда ҳавонинг ҳарорати — тўртталаси шуълаланиб унга ўт солдилар. Унинг оқ гулга ўхшаган жисмини иситма қизил гулга ўхшатиб юборган эди.

Гул юзидан оққан терлар уйни гулобхона қилиб юборди. У бўлса, гуича каби ҳарир пардаларга ўралган, иситма унга гул зарраларидек ўт соглан. Мизожидан ҳарорат кам бўлса, уни иситма қалтиратарди. Тонг елидан тераклар титраганидек, унинг шамшод қадди безгақдан титрар эди. Зилзила бўлган чоқда қоя тошлар бир нафасда пора-пора бўлиб кетса, нозикликда гулдай мулойим бадан шамол титратишига қандай дош беради? Унинг бошида дўстлари йиғилишиб, табиблар ҳозирлашар эдилар. Қон тўкувчи кўзларига чидаш қандай қийин бўлса, унинг учун парҳез қилиш ҳам шундай мушкул эди. Шу ахволда у гул юзли сарвнинг касали узоққа чўзилди. Фалак қанча хасад қилмасин, унинг табиати ҳам шунча ёрдам берар эди. Касалликда табиат меҳрибонлиги юзта тажрибали табибдан яхшироқдир. Агар унинг мизожи тузалишга кўмаклашмай, жон берса, Исодан элга нима фойда? Кишининг ўз табиати касалликларни қувиб чиқаради. Лайлига табиат мурувват қилгач, хасталик йўқолиб, қувватга кирди. Ҳакимниг кўрган чоралари кор қилиб, унинг мизожи тузалишга юз тутди. Мизожига саломатлик киргач, табиатида ҳам тинчлик туғилди. Лаъли лаби жилмайиб, қоматининг ниҳоли юксалди. Май табъига хурсандлик бағишлади, баданига қон югуртиromoқ учун парҳезни ушатди. Яна ўша гул юзли гўзалликда бурунгидан ҳам зиёда бўлди.

У одобли ой бир кун зерикиб, мактабга бориш ҳавасига тушди. Оламга зеб бергучи гўзаллик пардоғчиси уни безантирди. Оламниг зеб-зийнати бўлган ҳусн яна зеб устига зеб берди. Унинг сочи хад* ёнидаги долга; фам** калимасидаги нуқта оғзи устидаги холга ўхшайди.

* Хад — ёнок.

** Фам — оғиз.

Юзининг ўтини ёқмоқ учун гугурд — қора қошлар нилдек ҳар томонга тортилган эди. Чехраси гулистоңида очилган олов ранг гуллар билан жаҳонга ўт солади. Унинг бошидаги айбар ҳидли қора зулфлари — гул ранг юзида қора тутуи, манглайидаги тилла қоши гўё ўтдан чиқдан алангалардир. Унинг лаблари пешонаси, юзига ёқкан ўтниң чўғлари эди. Уидаги ҳинду хол жодугарлик билан ўт ичига сувни беркитгандек ёки оби ҳаёт лаби сув ичига ўт яширгандек эди. У лаълиниг ўтидан жаҳон, йўқ, йўқ, балки жон куяди. Ўтли икки кўзи сурма юқи, у сурма эса, бу ўтниң тутунидир. Бу ўтлар орасида гарқ бўлган юзи жаҳонни куйдирмоқ учун чақин эди. Қандай чақин, оғат чақини ёки у юз, гўзаллик равшанлигидир. Юзи атрофидаги гавҳарлар қандай бўлса, юлдузлар ой билан шундай бўлади. Унинг соchlари устидаги дурраси васл шомидаги ойдинлика ўхшарди. Гўзалликда бошдан-оёғигача чиройли, севимлидир. Бу абадий балони кўрган вақтда, замона қўзғолмай нима қилсин!!

Жаҳон оғати шу суратда саккиз осмонига шўришлар солиб, гул юзли, арғувон чеҳрали бир неча бўйдош канизларни орқасига эргаштириди. Ҳамдарсларига ҳамдам бўлиб сайру саёҳат билан кўнглини хурсанд қилсин учун бошдан-оёғигача ҳуси ва нозга тўлиб, мактаб томон жилва солиб жўнади. Муборак устоз уни қувноқ кўриб, барча ўқувчиларни озод қилиб юборди. Токи у қизлар билан боққа бориб, гулшани ўз жамоли билан равшан қилсин.

Кўк гумбазини қуёш ёритгандек, мактабни ҳам у паричеҳра ёритди. Барчалари уни ҳурмат қилиб, юқорига ўтказдилар. Баҳордан гулистоnlар хурсанд бўлганидек, мактаб ҳам унинг жамолидан шод бўлди. Лекин ҳаёт баҳори — Лайли бир инҳолни хазон қилди. Йўқ, йўқ, буткул ўт тулашиб, у дарахт бошдан-оёғигача куйди, оловга айланди. Бир-бирига ўралиб кетган шуълаларни эл хазон барги деб тасаввур қилди. Хазин Қайс уни кўриб, юзи каҳрабодек бўлди. Чехраси ҳам каҳрабо ранг, кўнглида ҳам сабодек түғён. Ҳар дам йиқилишга мойил бўлиб, ҳар нафас ҳушидан кетай дерди. Унинг вужуди заифлапиб, кўнглида ҳам борган сари хасталик ортарди. Қайснинг аҳволи кўзга ўзгариб тургандек кўриниш, кўринаргина эмас, ҳоли ҳам нафаси ўзгача эди. Раҳмсиз ишқ зўрлик қилгани учун бирини қадаҳдаёқ ҳушидан айрилди. Балки у май исё билан маст бўлиб, ғам тўдасидан енгилди: ғам лашкарларига бўйсунди. Кўп уринишлар туфайли соядек ерга йиқилмай ўзини зўрға ушлаб қолди.

Уни кўргач, зебо нигори ҳам ўз кўнглини сабрсиз

топди. Мулойимлик билан унинг ким эканини яхшилаб фахмлаб олди. Унинг ишқида қарори қолмай, бечора жони шавқ ўтида ёнарди. Қайнинг ҳам ўз ишқида ўтга тушиб, изтиробга қолганини; шу ишга чора қилмаса, бу ҳолнинг элга ошкор бўлишини билди. Эл бу аҳволни пайқаб, ўртага изтироб солар, орага бир парда тушиб қолар. У пайтда Қайс бу ерда туролмайди, ундан кейин дийдор кўришиш ҳам мумкин бўлмайди. Шўх қўғирчоқ — Лайли тезлик билан туриб, «Боққа борамиз» деган ҳавасга тушди. Болалар ҳам бу вақтни ғанимат билиб, у билан бирга боққа жўнадилар. У шакарлаб санам таклиф қилдики, кимки мактаб ўқувчиси бўлса, бир кунгина даштни қўйиб, боғда гуллар билан гашт қиласиилар. Шундай таклиф бўлгач, Қайнинг ҳам улар билан бориши зарур бўлиб қолди. Қайс уларга йўлдош бўлгач, барчалари бақамти гулшанг барабиб етдилар.

Эй, ишқ гулшанининг боғбони, бир нафас гулранг қадаҳингни келтир! Бу гулшанг қандай гуллар сочишингни, қандай гуллар очилишини маълум қилайин.

XII

Баҳор фарроши нафас-нафас эсган шабадаларни пуф-ламоги билан лола чирогини ёритганда ва булут найрангбози лаҳза-лаҳза тушган чақин чучқурмогидан тог димогини қуритганда, ўша кўзини ҳусн чироги ёритган ва димогини ишқ савдоси қуритган одамнинг гулюзилар билан бօғ сайрига боргани ва Лайли ҳусни гулининг шабадаси димогига етиб, бир йўла ўзидан кетгани

Қуёш ҳамалдан қутулгаңда, даштда қўзикулоқлар униб чиқади, гул шамъи гулшани истайди ва унинг нури гулшани тобора равшан қиласи. Фалак эса, тўти бўлиш ҳавасига тушиб бўйнига найкамалакдан ҳалқа солади. Агар фалак тўти бўлишни орзу қилмас экан, нега ерии кўк рангга бўяди? Ё яшил фалак тўти бўлиб, ер куррасини жўжа қилиб очганда, ер юзини тутган майсалар унинг аъзосидаги янги патларга ўхшар эди. Олам наққоши қуни ни оқ ва тунни қора ранг билан бўяб, кофур билан мушкдан, оқ билан қорадан гўё загизгон ясабди. Сариқ гул устига тушган тоонг ёмғири олтии табақ ичига тўлдирилган инжуларга ўхшар эди. Ёхуд ярақон* касали унинг ҳароратини ошириб, сариқ юзига тер доналари тепчitar эди.

* Ярақон — сариқ касаллиги.

Ер юзи себаргалардан совут кияркан, савсан бошига гурзи кўтарди. Фунча бошида жез қалпоқ кўрган чоғ муз тифи чаманин тарк этади. Мевали дараҳт кумуш гул билан безанганди, тангалар ичига кўмилгандек кўринар эди. Чинорнинг ичдан кўйиши ҳам қўлида гул тангаларининг йўқлигидандир. Тоғ бағрида сел эмас, балки тошлар ҳам Фарҳод фироғидан ёш тўқадилар. Саҳрода учган лола япроқлари Хусрав Парвезд қулоҳини эслатар эди. Лола ғунчаси лаъл кутичасига ўхшайди, очилганлари эса, алвон лаълдир. Лола барглари тўқила бошлаганди, даштга бағри қора қушлар ёйлади. Даشت устида шамол сайр қилганди, бағри қоралар кўкка учиб кетади. Сув ичидағи бинафша ҳар замон турна бошидек кўринади. Ёш ғунчаларга иш орттириб ёғилган дўл уларнинг оғзига тиш бўлиб қадалади. Ёхуд ғунчалар кулар экан, даврон тоши уларнинг оғзини қонатади. Май шишаларига тушган гул барглари турна кўзига, ёхуд туствовуқ қонига ўхшайди. Наргис майдан баҳра олмоқчи бўлса, пўртахол* терисидан пиёла ясайди. Насри барги тўқилгач, май кўва ёғини эслатар, занбақ гулининг баргига тўқилган мушкнинг хиди унинг димоғини қуритарди. Гўё ўша мушкнинг бўйи билан бօғ ичидағи бинафшаларнинг димоги тутилиб қолгандек бўларди. Бинафша димогини даволаш учун унга шабнам томизиб туриларди. Чамаңга ёғилган шудринг кўқнор гули япроғига кўқнор доналариdek доғлар сепарди. Кушчалар ҳам жуфти билан жўшиб, бирлашиб учишар ва дараҳтларга ёима-ён қўнарди. Япроқлар ёғочларга либос, қушларга хилват жой бўлар эди.

Одамлар кўнгил очини учун саҳро сари қадам қўйсалар, тоза шароблар ичib, кайф-сафо қилмоқчи бўлганларида, жайрон боласини кабоб қиладилар. Шу фаслда Лайли ва унинг ўртоқлари қувнашиб гулшанга ёйилган эдилар. Ул гулшан жашнатга ўхшаган бўлиб, Шом аҳли уни шодлик макони қилиб олган эдилар. Бу бօғда ўсган ҳар бир дараҳт шундай юксалган эдики, Хулкар юлдузи унинг мевасидек кўринарди. Нажд тоғининг этагидан чиққан булоқ бу бօғни яшнатар эди. Энди эса, даврон тоши у чашмани кўмиб, кўзини ёпиб қўйибди. Суҳбатдошлар бօғ ва лола томошасига тушган бўлсалар, уларнинг ҳар иккалласининг ичи лоладек доф эди. Бошқалар ғунчага интилсалар, булар ғунча каби қисилган эдилар.

Лайлиниг севгида изтироби қанчалик ошган бўлса-да,

* Пўртахол — апельсин.

лекин ўзини тутишга уринар эди. Мафтун йигитга ишқизтиробидан сақланиш қийин бўлганидан, ақлу ҳуши бегона бўлиб турарди. У шериклари бирор нарсани сўрасалар фаҳм этмас, агар англаса ҳам жавобида нима дейишни билмасди. Қайс ишқини билдириналикка ҳаракат қилса-да, ажойиб ишлар рўй берар эди: гоҳ тўсатдан кўзидан ёшлар оқар, гоҳо ихтиёrsиз оҳ чекарди. Ахволидаги бундай ўзгаришлар кўнглидаги ғамни элга айтиб турарди. Ўзидағи бу ҳолатга даво деб, ёрига бир назар солишини орзу қиласди; лекин ёрга боқайин деганда, кўнгил ўти ловуллаб кетарди. Боқай деса қуввати йўқ, боқмай деса тоқати ҳам қолмаган эди. Гоҳо кўз қирида қараганида шундай ўтлик оҳ тортиб юборар эдики, боғнинг юзини хазон рангига чулғаб, яшиаб турган япроқларни сарғайтириб юборар эди.

У ой юзли гўзал ҳам Қайсни куйдирган ўтидан хабардор бўлиш учун ногоҳ бир назар ташламоқчи бўлди. Шунда жисмидағи ўртанишларни ва кўнгилнинг изтиробларини англаб, ўз кўнглида унинг муҳаббатидан асаллар ва унинг ишқи ўтидан алангалар топиб, бошқалар хабардор бўлмасалар экан, деб бир фурсат топмоқ истарди. Қурбони — Қайсга ҳаёт бағишлимоқ учун бир илтифот килиб, ҳолин сўрамоқчи, ўзининг бетоқатлиги ва ишқининг алангаларини ҳам билдиримоқчи бўларди.

Боғ жуда кенг бўлиб, бошқалар сайр қилиб юришар, дараҳтлар уларнинг кўзини тўсарди. Бу чаман гуллари нинг бир-бирига чирмалиб кетганлиги ишқ аҳлига васл пардаси бўларди. Болалар ўйинга маҳлиё бўлишиб, сарв ва гул билан улфатчилик қилишардилар. Сайр чоғи Лайли бир туп гул ичига кириб қолди. Бу ернинг тўрт тарафи гул шоҳлари билан ўралган бўлиб, кирган кишини кимса тополмас эди; Лайли очилган гулдек гулзор ичига киргач, тиканзор ичида булбули зорини кўрди. У ерга ғамли Қайс кирган ва гул каби ёқаларини чок қилиб, ўз ҳолига зор ва бесабру қарор йиғлар эди. У фироқ кўшигини куйлаб турган пайтда бирдан ёри етишиди. Лайли ўз булбули — Қайсни ёлғиз топди. Сўзлашга тоби келмай, кўнглида изтироби кўп бўлса-да, бир неча сўз айтмасликнинг иложи йўқ эди; бироқ сўзлай дегунча, ўзидағи кетиб қолгудай бўларди. Кўп хижолатлар тортиб, охири пардали қилиб шундай сўз бошлади:

— Эй ажойиб йигит, ҳолинг қалай, қандай ғаму қайгуларинг бор? Нега ўзгалар каби на шодлигинг ва на ободлигинг бор?! Дўстлар боғу гулзор томошасида экан, сенинг танинг яраланиб, кўнглинг қайғу билан тўлибдир.

Хозир Наврўз еллари эсиб, йиғипларга гул ҳидларини уфурган. Бое баҳордан гулларга тўлган. Сунбул эса, гул устига кокилларини ёйган. Бу фаслда гулзорга кириб, бўстон саҳнини маскан қылган киши шод бўлиб, ҳар мушкули осон бўлиши керак. Нега сен бундай нолалар чекиб, ғамли кўз ёшларини тўкасан? Ишрат чоғида азоб тортишинг ва ҳасратли кўз ёши тўкишинг нимаси?! Ажабо, бундай ғам сенга қаердан йўлиқди? Бу оғир ўртанишларинг сабабчиси ким?

Дилдор сабабчинини сўраганида Қайс жон ўртовчи бир оҳ чекди. Унинг ширин сўзларида лол бўлиб, юзига қонли кўз ёшлари билан ўз ҳолини ёзди. Йўқ, йўқ, ҳол тили билан эмас, қуйидаги сўзлар билан ўз ҳолини шарҳ қилди:

— Эй жонимга ҳайрат ўтини солган, кўнглимни биринчи қараашда олган! Аввал, жамолидан чақин ташлаб, вужудимни ўт ичига солган! Зулф ёймоқ билан қароримни олиб, жаҳонни ҳаётим кўзига қорайтирган! Аввал афсона бошлаб сўнг кўнглимни хароб қилган! Қилғиликни қилиб, яширишинг, яна мендан сўрашинг нимаси? Эл фаҳмласин, деб нағалини тескари қоқишинг нимаси? Бу изтиробларнинг ҳаммасига сабабчи ўзинг-ку, бу ишни кимдан кўрайин ахир? Яширинча кўнглимни олгансан, энди уни сендан ўзим ололмайман. Сен эса, ўзингни билмасликка солиб, яна шундай сўзларни сўзлайсан. Жоними ни ўрташинг кифоя, бундан тоғмоқлик нега? Ўт устига ёғ қуишишинг, куюк устига доғ қуишишинг нимаси?

Шу зайлда тутикаиб сўзлагандан сўнг, Қайс заифлашиб ҳушидан кетди. У тупроққа шундай тушдики, ердаги нарсаларга тенг бўлди. Нигори унинг бошини тиззасига олиб, юзига кўз ёши тўка бошлади. Беҳушнинг ҳолидан изтиробга тушиб, ҳар дам юзига гулоблар сепар эди. Ўз қурбонига ғам еб, йиглаб мотам тутарди. Лайлини излаб юрган биринки дилором шу воқеа устидан чиқиб қолдилар. Улар ҳам соchlаридан мушк сочувчи бўлсалар-да, Лайлиниг қанизи эдилар. Уларнинг кўзларига дунё қоронғу бўлди, қўрқиб: «Бу қандай ҳол?» дедилар. Ой юзлининг қилмиши ошкор бўлгач, у икки қанизи олдида ер ўпди. Беҳосдан воқеъ бўлган бу ишнинг ростини ҳар иккаласига бир-бир айтиб берди. Олам сирларини ошкор этгани учун, Лайли йиглаб улардан ғамига чора тилади. Улардан бириси шундай дардли эди, дарҳол Лайлига ҳамдард бўлиб, деди:

— Ғам ема, ҳечқиси йўқ. Ишқ ўтидан кимлар ҳалок бўлмаган? Сен тургин, буни бизга топшириб, тездан қабилага жўна. Эл яна бу ишдан хабардор бўлиб қолмасин, биз бўлсак, сен истаганча чора топайлик.

У гўзал булаарнинг айтганини қилиб кўнглини қолдириб, ўзи уйига кетди. Қизлар эса Қайсга қарашли кишини топиб, ёрдамлашдилар. Қайснинг дўсти уни қабул қилгач, у икки каниз ҳам уйга жўнадилар.

— Эй, соф кўнгилли дўст, мен ожизман, ишқ қўлида зору мубтало бўлиб қолганиман. Мен беҳудман, бу оғатлар мени ўлдирмоқда, бир лаҳза ҳам бошимдан кетма!

XIII

Қайснинг айрилиқ тунида шабнам гулоби юзига сочишганидан кўзи очилгани; уйқусиз булбул билан ишқ достонлари ифодасида пола ғўлгани ва булбул соясидек туроқча йиқилгани; отаси униг булбулдек фигонларини эшишиб, қошига етиб келгани ва кажавага солиб, олиб кетгани

Оlam гулшанининг гул юзли қуёши ғарбга ботгандан сўнг, тун юлдуз чечаклари билан олам юзини гулистон қилди. У илк баҳор танизи ўз дардлари билан ичини рунчадек қон қилиб, мафтуни — Қайс ғамидан кўнгли ўртаниб, қабила сари жўнади. Ғам устига ғам ютиб, қабиласига беҳол етди.

Хушсиз Қайс гулшанда ердаги чашгга ўхшаб ётарди. На бошида ҳуши, на жисимида жондан асар бор. Ярим кечада эсаётган гул ҳидли шабада чаманга гуллар тўкар экан. Гуллар ҳидидан ҳушсиз ётган бояқиши ўзига келиб, кўзини очди-да, ўзини чамандаги гул, сарв ва ёсумаплар ичиди кўрди. Булбул боши узра сайраб, ахволига йиғлар; қизил гул Қайс ҳолига назар ташлаб, ўз ёқасини пора-пора қилар эди. Наргис унинг аҳволини кўриб, ўзидағи шабнам томчиларини кўз ёшидек тинмай тўкарди. Бу аламзаданинг кўксидаги айрилиқ доғини кўрган лола ҳам ўз кўксини қуидириб доғлаган эди. Бинафша бу ғамзаданинг заҳми кўксини кўриб, азаси учун мотам либосига ўралибдир. Бу таъзиядан хабардор бўлган дараҳтлар ҳавога байроқ кўтаришган. Сумбул юзини кора қилиб, қопқора ҳушбўй зулфларини ёзганди. Оқар сувлар ҳам мотам тутганлардек товуш чиқариб зор-зор йиғларди. Сарв Қайснинг бошига тушган кулфатдан холи эмас, шамшод ҳам унинг дардиндан ношод эди. Уни ишқ ўлдириб қўйди, деб печак гул ҳам ўз-ўзига чирмашган. Сабза бутун борлигини тил қилиб; ҳар бир тили унинг ғамидан ҳикоя сўзлар эди.

Бу мотам маиззараларни кўриб Қайс ўлимдан бошқа

чора тополмас эди. Ҳар томонга боқиб ёрини тополмас, аламлари ўти пасаймас эди. На атрофида дўстлари бор, на олдида гул юзли ёр. Қуёш кетиб, қоронғу келган, ёки айрилиқ қуни-ю, қора тусда эди. Балки айрилиқ ўти тутун бурқситиб, дунё хонумонини қора қилгандир. Унинг кўнглига ғам тоги йиқилган, ғамлари эса, тоғ-тоғ йиғилган эди. Ёрини соғиниб унга назар ташлаган вақтда, осмон бошига қулагандек бўлди. Дардининг чекини тополмай, дардли кўз ёшларин равона қилди. Ёқасини тортқилаб йиртиб, танидаги саломатлик либосини ечди. Йўқ, балки бу либосни ўз жисмидан олиб ўтга ташлади. Кийими оловга айланиб, унинг тутунлари ўз оҳидек фалакка етди. Йўқ, йўқ, бу тутунлар унинг оҳи эди, сомон каби заиф жисми ёнарди. Бу сомондан гоҳ тутун, гоҳ шуъла чиқиб, сомоннинг аччиқ тутини жаҳонни тутиб кетган эди. Сомон тутатқиси фалакка етиб, фалакнинг кўзига ёш келтиради.

У сарғайган юзини шунчалик шапатиладики, бундан юзлари кўкариб кетди. Гарчи унинг юзи заъфарон бўлсада, кўлининг зарбидан қўкарган ерлар пайдо бўлганди. Бу заҳилликдан кўнгли озор топар, кулмоқ ўрнига зорзор йиғларди. Фироқдан кўксига тош урар, иштиёқ зўридан ерга бош урар эди. Кўксига фироқ шуъласи, иштиёқи бўлса, яна шу ўт билан аланга оларди. Аламлар қўшини кўнглига саф тортиб, охининг ўти байроқ кўтарар эди. Шу алам лашкари унинг ичига ғавғо солиб, кўнгил мулкини оёқости қилас: булар ўтиб кетмасдан туриб, унинг бошига яна янги бало аскари ёғилар эди. Ҳар жафо тўдаси кўлинин чўзиб, унинг кўнгил мулкини ер билан тенг қиласарди. Унинг кўнглида тўпланган турлитуман ғамлар сон-саноқсиз, қанча десам ундан ҳам ортиқ.

Айрилиқ азоблари шу зайдада кечаетганида, тонг ўз байроғини кўтариб чиқди. Тун ўзининг кўмирларини йиққанда, тонг ҳам қуёш ўтини дамлаб пуфлади. Осмон гулзорининг гуллари тўкилиб, гунчалар жилмайдилар. Кўк чаманининг гуллари йўқолиб, ер боғида гуллар пайдо бўлди. Кўк боғида сочилиб кетган бор нарса гўё бу боғда очилгандек бўлди.

Махлиё йигит бу ёруғ жаҳонни кўриб, яна оҳ ва фифонлар торта бошлиди. Гулларнинг бошидан у тонг елидек айланар, чунки гуллар севгилисиде кўринарди. Йигит айтар эдик:

«У ширин табассумли гул қаердаки, бу гул унинг юзига ўхшайди? Буларнинг ёнида тиканлари бўлмаганда, ўша юз ёдгори хисобланарди...»

Фунчага тўймасдан қараб, бу ғунчани Лайлининг оғзи-

га ҳеч ўхшатолмас; гоҳо сарв тупининг остига юзини қўйиб, оҳини шу сарвдек юксалтирар эди:

«Бу сарвда, гарчи унинг хушрафтор қомати бўлмаса ҳам, Лайлиниг қаддидан нишондир», дерди.

Гоҳ бир лаҳза ҳам бошини кўтармасдан бинафшага меҳрини билдирил ва бу бинафшанинг атридан Лайлиниг хушбўй зулфини исказандек муроди ҳосил бўларди. Гоҳ юзини сабзага суртиб, оҳу фифонини кўкка чиқарар:

— Бу гулшанда сайри боғ қилиб юрганда ёримнинг оёғи сенга теккан,— дерди.

Наргиснинг кўзи айнан ёрининг кўзига ўхшаб, Қайсни мафтун этган эди. Кўп қийпоклар тортиб йиғлаган Қайс, касал кишидек заифлашган эди. Тупроқда оёқ изини кўрап экан юзтубан тушиб:

«Бу ерга ёр оёғи текканга ўхшайди, тупроғини сурма қилиб кетипти», дерди.

Гоҳ сувдан нишона сўраб, кўз ёшларини сувдек оқизар эди:

«У суман ҳидли жилва қилганда, зора акси бу сувга тушган бўлса», дерди.

Қайс булбул билан жўровоз наво қилар, фифони булбулнидан ҳам ошиб тушарди. У булбулга қараб:

— Сенинг бундай нола қилишинг ўринисизdir, чунки ёрининг билан биргасан; жойиниг тоза гулшан, қўнадиган ерининг эса гуллар шохида. Сен гулшанда ҳарам маҳрамисан, гуллар орасидаги суҳбатининг азизисан. Гўё сен ўз мавқеингни писанд қилмайсан ёки ёр васлидан тўйдингми? Минг тил билан сайраб, ҳар шом ва саҳар ғавғо қилиб, овозинг билан элга озор бериб, ўзингни ошиқи зор қилиб кўрсатасан. Киши сен каби ишқдан сўзласа, ошиқлар бунга ишонармиди? Сен висолга эришганлардансан, шунинг учун ҳажр аҳли қошида ганирма. Мен — танида руҳдан асар қолмаган бир дардманд, мажруҳ, мискинман. Яъни жисемим гам ўтида куйга, жонимдай ширин гул юзлигим ҳам йўқ. Нола қилишга мен ҳақлиман. Сен мубтадолик ноласини чекмасанг ҳам бўлади. Сенинг олдингда висол боғи бўлса, менинг бағримда фироқ доғи бор; сенинг ёнингда баҳор гули бўлса, менинг кўнглимда фироқ тикани бор,— дерди.

Ғаму ноласи шу ерга етганда, Қайс яна ақлу ҳушидан жудо бўлди. У шундай оҳ тортиб йиқилдики, худди ногоҳ жони чиқиб кетди десанг бўлади. Унга қараб туришга келган киши бир гул тагига яширишиб, унинг ахволини кузатиб турарди. Қайснинг бу ҳолини кўргач, ўрнидан туриб қабилага жўнади.

Қабилаға жадал етиб борганда, Қайснинг уйида ҳамма саросимада эди. Ўша кеча Қайснинг қабилада тунамаганини билишгандан сўнг, уни топиш учун ҳар томонга кишилар жўнатилган эди. Қайснинг бу иши одатга хилоф бўлганидан, қабила ахлиниң ғами борган сари ортарди.

Хушхабар даракчининг хабаридан сўнг, ҳаммаларининг ҳам кўнгиллари жойига тушди. Бундан воқиф бўлган гурух ўз Юсуфларини топиш учун шошилдилар. Даракчи кўрган-билганининг ҳаммасини бирмá-бир айта бошлиди. Ҳар на кўрган, эшитган бўлса, яширмасдан ҳикоя қилиб берди. Бу можаролар аён бўлгач, Қайснинг отонаси беҳол бўлиб, уни келтириш учун жўнадилар. Бутун қабила ахли ҳам уларга эргашдилар. Хабарчи қабила ахлини бошлаб, ўша алам чекаётган Қайс ётган ерга олиб борди. У ерга боргач, уни кўйлаклари эмас, балки кўкси пора-пора бўлган бир ҳолда кўрдилар. Унинг ҳушини ишқ ғами ўғирлаб кетганидан тупроққа кўксини бериб ётарди. Ҳаммалари уни олиб кетиш учун фифон-зор билан безатилган маҳмил* тайёрладилар. Қайси шу маҳмилга жойлаштириб, манзилга қараб йўл олдилар.

Эй, ишқ сафарчилари карвонбошиси, дард карвони йўлга чиқди. Қабила томонга бир қадам ҳам босма, шу дард карвонидан ҳаргиз ажралма!

XIV

Қайснинг ҳажр шомида андуҳ гурӯҳи уйидан чиқиб висол қабиласи томон юргани; у қабила ўти билан тилдошлиқ қилиб ва ити билан достон айтишиб, қабила яқинига етгани; Лайли унинг товушидан уйидан чиқиб, бир-бирларини кўргач, у ҳам, бу ҳам ҳушидан кетгани

Бу дард достони устида қалам тебратган киши ўз қаламини бундай юритди:

Хушдан кетиб, беҳол бўлиб қолган Қайс, бошига қандай ҳол тушганидан бехабар эди. Хушига келгандан сўнг, у заиф шайдо кўзини очиб атрофга қараса, шўрлик отонаси ғам устига ғам чекибгина қолмай, балки мотам тутар эдилар. Отаси меҳр билан Қайснинг манглайнини ўпар, онаси бўлса бошидан ўргуларди. Қайс бу ҳолни сезгач, хижолатдан аъзойи бадани сув олмас бўлди. Отасидан хижолат тортар ва онасининг оёғидан бошини олмас

* М а х м и л — казакава.

эди, яъни Қайс уялганидан ўзидан кетиб, бошини кўтарилишади.

Ота-онаеи, бу ҳаёдан унинг ҳалок бўлиши эҳтимоли бор, деб ўйладилар. Улар Қайснинг аҳволига ачинишиб, насиҳат йўсимида ҳеч нарса демадилар. Қайснинг бошига тушган бу воқеаларни фавқулодда ҳолат билдилар. Улар: «Агар биз бунииг аҳволини суринтира берсак, хижолат уни ҳалок қилиб қўяди. Энди бу воқеани қайта такрорлас, бундай васвасани эсдан чиқаргандир. Унинг табиати софлашиб, бундан сўнг бундай ишларга бормас. Ўзининг номусини сақлаб, тақво ва зуҳд йўлини тутар», дедилар.

Шундай андишани маъкул топишиб, ота-оналари ҳам туриб кетдилар. Бири: «Қайс қизиқ ҳолга тушибди» деса, бошиқаси: «Ажаб ҳаёлга ботибди» дерди. Уни пари йўлдан уриб кетганини билмасдан, кишилар, «Дев уриб кетибди», дердилар. Ҳар ким уй-уйига кетгандан сўнг, Қайс ўз ғам ҳужрасида қолди. Уни хаёл енгиб қўйганидан, ўз ҳолатидан ҳайратда қоларди. Ўз ишига қараб туриб, бу машақ-қатига чора тополмасди: ишқни деб тоғу тошларга чиқиб кетишга ота-онасининг ёди тўскенилик қилиб турар; севги унинг кўнгил мулкига гавғо солиб, тўғри йўл тутишга кўймас эди.

Ўзбошимча фалак, дунё юзига шом пардасини ёйганга қадар, аҳволи шундай эди. Оқлик юзини туйилган қора мушк ёниб, кўк шамъи — ой жаҳонини ўзининг қоракуялари билан бўяди. Ғамга ботган Қайс қоронғу уй ичида тутундек тўлганар эди. Ишқ ўти яна оловланиб, унинг вужудидан нишона ҳам қолдирмади. Ғам тўдаси унинг кўнгил қўргонини забт этиб, ишқ ихтиёрини қўлидан олди.

Лайлиниг ғаму ҳасрати шунча зулм ўтказдики, ота-онасини ҳам эсидан чиқазди. Ошиқлари холини унуди, маъшуқа уйининг йўлини тутди. Бало қабиласига, яъни у ой юзли гўзал қабиласига юз тутди. Қайснинг на қадам ташланда ҳуши, на юришда ихтиёри бор. Дам йиқилиб, дам туриб қадам босарди; на сайдерди ва на ором оларди. Унинг йиқила-тура юриши мастлардек, ҳушсизлиги май-парастлардек эди. Қабила ўти кўрингач, бу зору-шайдо ўша ўт ичра куйди. Кўнглини алангалар қоплаб, шу алангалардек қарори қолмади. Оловли оҳи қўкка ўрлаб, тутун каби ўша ўтга юз урди. У ўт аланга чиқаргандек, Қайс ҳам кўйлаш учун тилини ростлади. Ўтли пафас билан ўтга қараб шундай сўз дурларини соча бошлади:

«Эй, айрилиқ тунидаги ишқ ахтари, чақмоқдай яр-қираган ишқ гавҳари! Эй, эркинлик машъялти ёки шамчироқ гавҳари. Тутуилар аро алангаларининг ҳужуми, ғам шомидаги юлдузларининг ғужуми. Ҳар томонни қоплаб олган

тун зулматида шуъла баҳт йўлини кўреатади. Тутунинг билан аибарга бурканди, у тутун эмас, балки мақсад манзилининг белгисидир. Кулинг ичига кўмилган ҳар бир патир кўк дастурхонидаги нурли ойга ўхшайди. Тутунинг кўзларни ёшлатиб, учган кулларинг унга сурма тортади. Агар кулларинг кўзларни ёриштирмаса, кўзлар нега сурмаранг бўлди?! Ёки ўшандай кўзни очмоқ учун сурма ўзини кулга ўхшатдимикан? Чўеларнинг ҳар бири, ўтли ёқутдай, кўзларни куйдиради. Бу лаъл анорга ўхшаб, ранги ҳам, табиати ҳам ўтдай. Тож устидаги лаълданку шод бўлишади, бу лаълнинг устига тилла тож кўйиш нимаси энди?! Қайгу оқшомлари қўлимдан тутиб, айрилик тунларимда кўзимни ёритдинг. Эй олов! Сенинг яхшилигига ва мақтовингни қайси тил билан изҳор этайнин? Ой билан кун иккиси сен учун ёниб турадиган, ўчоқ — манқал; уд, сандал ёғочлари сенга тутантiriқ бўлсин. Доим сен шу ҳунарингни тут, ёрга ҳам, жаҳонга ҳам ёруғлик соч». Қайс шундай оҳу зор чекиб, ўт билан сўзлашиб улгурмасдан қабила томондан ит фифони эши-тилди. Йигитнинг кўнглига изтироб тушиб, баданлари ҳам жимииллаб, қалтираб кетди. Дарҳол ўша итга жўр бўлиб фарёд қилди, юз хил фифону зор чекди. Фалак баҳтсизлигига йўлиқиб, кечаси карвондан адашиб қолган кишилар, мадад излаб, бир-бирларини қандай чақирган бўлсалар, булар ҳам шу аҳволда эди. Чунки адашган кишилар бир-бирларининг овози келган томонга интилиб, мақсад манзилига етиб оладилар.

Қайс ўзини билмай итга бундай муножот қиласди:

«Эй, мунигли иоланиг жонимга хушхабарчи, эй, ғамгин овозинг руҳимга озиқ берувчи! Ғам тунининг вафодори, адашганларининг раҳнамоси! Сен у манзилдан ўргилиб, бошингни қўйибсан, кошки мен ҳам сенинг бошингдан ўргилсан. Кимки у манзилга ёмон ниyat билан кирса, панжанг ва тишларинг билан баданларини юмдалаб ташлайсан. Эл қони оёқларингга хино, ўша оёқларга жоним бўлсин фидо. Сен у ернинг пособисан. Мен эса бу баҳтга эришмадим. Иккимиз ҳамдам бўлсак-да, мен — хор, сен — азизсан. Сен ёр эшигига шодсан, мен айриликда маҳрум ва ғарибман. Сен ёр маконида урарсан жавлон, мен биёбонларда зор-нолон. Сен ёр манзилида ётарсан тошга қўйиб бош, менинг бошимга фироқ ёғдирап тош. Сен вафода ҳам, тўғрилик ва покликда ҳам мендан балаандсан. Йўқса, фалакнинг гардиши нима учун мени хор этиб, сенинг мартабангни оширди? Қонхўр дунё сени яхшилик билан ҳурматлагани, мени эса хор қилгани учун, менинг

фигонимни эсда тутиб, гоҳо ўша даргоҳни менинг учун ўпид, тавоб қил!

Ит билан шундай можаролар тузгандан сўнг қабила жойлашган ер кўринди. Паришон Қайснинг кўнглига беадад ғавғо тушиб, юришга ҳам мажоли қолмади. Юрай-юрай деб шунча тиришса ҳам, оёғи чалишиб йиқилди. Неча марта йиқилса ҳам яна турар, ер ўпмоқ унинг баҳонаси эди. Йиқила-тура қабилага етган чокда, жони оғзига келиб, ҳушидан кетди. У гоҳ ҳушда, гоҳ беҳуш ҳай қабиласи қўргони атрофида айланар эди. Бу қўрғон, ғам лашкарларининг жуда баланд пояси ва фитна қўшинининг ниҳоясидир. Қайснинг ҳар лаҳза чеккан фигони жонни куйдирса, ўтлик нафаси жаҳонни куйдиради.

Лайли арабнинг оғати бўлса-да, Қайснинг мубталоси эди. У ўз дардини кўнглига яшириб, уйку ва овқатни унугтган; кеча-кундуз Қайсни ўйлаб, унинг васлига етишиш орзузи билан банд эди. Ўша кеча шу вақтга қадар қайгу Лайлиниң кўзига уйку йўлатмаган эди. Ҳамиша зулфидек буралар, оғзи каби сабру қарори ҳам йўқ эди.

Ёруғ кун қора тунга айланган чокда, бирдан бир мунгли овоз эшитилди. У товушдан Лайлиниң ичига ўт тушди, кўнглини изтироб босди. Кўнглидан қарор ва ороми йўқолиб, туриб у овоз томон юриб кетди. Бу пайтда ишқ асири Лайлидан ўзга бутун қабила маст уйқуда эди. Беишқ ҳалқнинг мақсади — уйку; ишқ аҳлига уйку ҳаром. Унинг ишқ оғати билан тортган азобларидан воқиф дояси Қайсга ҳам меҳрибон; унинг орзузида жонни фидо қилгудек эди. Мактабда ҳам бу меҳрибон кампир унинг аҳволидан хабардор бўлиб турар эди. Кампир ўзини Қайсга нисбатан ҳам доядек тутар, Қайс ҳам унинг фарзандидек бўлиб қолган эди. У ой ташқарига чиққанда, кампир ҳам соядек унинг орқасидан борди. Раҳмсиз ишқ Лайлини ғамли Қайс турган ергача тортар эди. Кўнгил беришганлар бир-бирларини кўргач, шундай ўтли оҳ чекдиларки, уларнинг ўтидан жаҳон ёришиб, хирмонларига шуъла тушгандек бўлди. Уларнинг ҳуаш хирмони ёниб кул бўлгандан сўнг, иккиси беҳуш бўлиб йиқилди. Доя бу пок ишқни ва куйдирувчи шуълани кўрди. Бу иккиси ишқ ўтида куйгандарнинг оғизлари ноладан садаф сингари очиқ эди. Шундай висол мұяссар бўлган чокда, сўзламоқ учун мадорлари қолмаган эди. На буниси дард-ҳасратини айта олар, на униси жонини ачитган аламини сўзлай оларди. Бу ҳол кечаси бўлмасдан күёш ботгандек ёки сел келмасдан девор йиқилгандек эди. Доя ҳасрат-надомат билан ҳар иккисининг аҳволига мотамзада-

лардек зор-зор йиглади. Улар то ўзларига келгунча, бироров билиб қолмасмишан, деган ваҳимага тушди. Акс ҳолда, бу шўрликларнинг жони хавф-хатарда қолган бўйларди. Балки ҳар иккиси нобуд бўларди. Кекса осмон қуёшни орқалагандек, бу ҳам бирини орқасига астагина кўтарди. Кампирнинг юк кўтаришдаги букчайиши, қари фалакнинг эгилишига ўхшарди. Уни келтирибоқ тўйшакка ётқизди-ю, яна дархол қайтиб, мафтун Қайснинг ҳушсиз тупрокқа ботиб ётган еригача борди: унинг ғамида оналарча қўйиб, уни дам кўтариб, дам судраб, элининг ваҳм ва гумонидан чеккароққа, қабиладан узокроққа элтиб қўйди. Бу ёқимсиз ҳолни бирор кўриб, тағии унинг жонига зарар бермасин деб, у девонани йирокроққа қўйиб, ўзи пари ёнига қайтиб кетди. Икки ошиқни ётқизди-ю, доя бечора ўзи ётди. Ким билади, замона эртага қандай ўйинлар чиқарар экан?

Эй, замона, золим дастингдан дод! Болалариннингга то-кайгача зулм қиласан?! Буларни ҳалок этиш билан ўз бағрингни чок этасан-ку!

XV

Қайснинг гойиб бўлганидан қабила аҳли ҳабардор бўлиб, елдек тог ва водийга етиб, унинг бир қум ичида беҳуш ётганини кўриб, ел хашакни учирганидек уйга келтирганлар; Қайснинг у пари ишқида ақлу ҳушини ўйқотиб, Мажнунлик билан шуҳрат топгани

Аlam тунидан афсоналар келтирувчи бу қиссага шундай зебу зийнатлар тақди:

Ўша кечак кўнгли яралангап Қайс Лайли қабиласи томон жўнади: Лайли даргоҳига яқинлашганда, унинг бошига турли кулфатлар тушган эди. Кундузи Қайснинг йўқлигини кўрган эл, яна мусибатга тушдилар. Отаси ғоят қайфу-ҳасратдан йиглаб, онаси дод-фарёд бошлади. Ундан хабар топиш учун ҳар томонга кишилар жўнатилди. Изловчилар Қайснинг Лайли уйи томон кетгац изини топишгач, ўша ёқса равона бўлдилар; у из ҳай қабиласи чегарасига етгач, қабиладан яна икки из чиқиб қўшилганини кўрдилар. Уччови из бирлашгач, қум устида иккитасининг узалиб ётганилигидан қумда нишона қолган эди. Бундан воқиф бўлган қидирувчилар: «Бу икки беҳуш бўлганлар кимлар эканлар?» деган ўйга толдилар. Бу келган изларнинг қайтиши эса, мастрларнинг қадами син-

гари чалами-чакки эди. Бири девона каби тез биёбон томон судралиб, қайтиб кетган бўлса, бири паридек ёки тунда қўёш ботгандек ғойиб бўлган эди. Қабиладан чиқсан яна бир из қабила томонга қайтган. Қидиувчилар учун бу аҳвол, уларнинг нима қилишлари кераклигига далолат берарди. Улар қумда судралиб кетган излар орқасидан йўл олдилар. Қайсни қумлар орасида кўмилган ҳолда топдилар; шамол учирган қумлар унинг жисемини кўмиб юборган экан. У бошдан-оёғигача тупроқка кўмилганидан, у билан ўликнинг фарқи қолмаган эди. Унинг қум ичига кўмилган ва азобланган жисми тупроқ каби жонеиз эди. Қидиувчи кишилар унинг қошида ёқаларини чок қилиб зор-зор йиғлардилар. Улар гўё Қайсни бировлар яширинча ўлдириб кўмганмикинлар, деб ўйладилар. Уни тортиб олаётуб, тупроқларни очиб бошларига сочар эканлар, бир дард асири унинг гоҳ-гоҳ нафас олишини сезиб қолди. Шукур қилиб яна шод бўлдилар, девона кўнгилларини обод қилдилар. Қайсни бир кишининг устига танғиб, қабила сари жадал жўнадилар.

Унинг бундай ахволини кўрган ота йиғлади ва маъюслиги кучайди. Онаси ҳам фифонлар тортиб, кўзидан юзларига қонлар оқизди. Қайс ҳушига келгач, турди-да, бошини қўйи солиб, жим ўтирди. Ўз ҳолида яхшилик йўқлигини билар, эл эса ҳар ёқдан уни маломат қиласар эди.

Бири: «Бу сенга нима ҳавас?» деса, яна бири: «Ҳавас бўлса, шунчаси ҳам басдир-да», деярди. Ҳар томонда айтилган насиҳатлар унга қон тўкувчи найзадек ботарди. Насиҳат тариқасида айтилган қаттиқ сўзлар девонанинг бошига тошдек ёғиларди. Кўзга кўринмасдан отилган бу тошлар, унинг танинингина эмас, ҳатто сукларини ҳам майдаларди. Баъзилар: «Кулогига панду насиҳат қилиш керак» десалар, баъзилар: «Оёғига кишаи солиш керак», дедилар.

Ўша куни шундай сўзлар билан кеч бўлди, лекин паришон йигитнинг бу сўзлардан хабари ҳам йўқ эди. На унинг руҳига қийналиш малол келар, на табиатига хурсандчилик ёқарди. Олам қўёши чироғини яширгач, тун ҳам чуқур гамгинликка тушди. Эл уйқуга берилиганида, унинг бошига тушган савдо, уйда кўнглини сика бошлади. Қабиладан тез югуриб чиқиб, дилбарининг уйига қараб чопди. Тоғг отгач, яна у изловчи бечоралар фифонлар билан ҳар тарафга ютурдилар. уни яна дард ичиди, аввалгидан ортиқ зор ва гамгин ҳолда топдилар. Ҳар кеча унинг шиори шу зайлда қочиш, ота-оналада-

рининг иши уни қидириш бўлиб қолди. Бошига тушган балолар ҳаддан ошиб, бу можарони тузатиш қийинлашиб қолди. Ҳушёр одамларнинг девонага қилган насиҳатлари, девонанинг оқил кишиларга сўзлаганидек кўринар эди. Ҳар кун унинг давосини ахтарардилар, лекин унинг балоси ҳар лахза ошар эди. Тузатиш учун қанча сеҳр ва «куф-суф»лар ишлатсалар-да, у дам билан ўти баттар туташарди. Бу ахводдан ота-онаси ва барча қариандош-уруглари ожиз эдилар. Насиҳатчилари ҳамиша уйдан енгилар, кулфати эса борган сари ортарди. Эл унинг дардига даво топишда кучсиз бўлса, унинг жунуни шу қадар зўраяди. Бу савдолар уни турли ҳолларга солганидан, болалар ҳам унинг кетидан тинмай югуришиб, уни Мажнун деб аташар, у ҳам ким нима деса жавоб қайтарарди. Одамлар жигари қон у бечорани кўргаңда: «Мажнун келди. Мажнун келди», дердилар. Мажнун ўз отини ҳам унугтан, балки от ўзи нима эканини ҳам билмасди. Лайлининг отидан бошқа ўз ва қавми қариандошларининг иоми ҳам ёдига келмасди. Қайс «Лайли», деб фарёд чекса, эл уни «Мажнундир, ушбу Мажнун», дердилар. Шу зайлда ҳар тонг ва шомда у Лайли уйи томон йўлга тушар, қабиласи атрофидан айланиб, кўксига тош уриб, ўзини жабрлар эди. Ҳар қадамда кўксига тош уриб, қадам ўрнига бошини қўярди. Ҳар айланишда: «Агар қоним тўкилса, қабиласига жоним фидо бўлсин», дерди. Шундан сўнг кўз ёшларини селдек оқизиб, саҳрога майл этар, ўзига манзур бўлган дилором қабиласидан аста-аста оркасига тисарилиб кетарди. Агар ўртада бирор тўсиқ пайдо бўлса, дашт сари ўгирилиб кетарди.

Эй, ишқ даشتини ватан қилган! Йўлимдан адашдим, бир лахза воқиф бўл. Чарчадим, мадад қилиб қўлимдан тутгин ва менга йўл кўрсатиб карам қилгин.

XVI

Мажнуннинг хабарсиз ошиқлигидан Лайлининг отаси хабар топиб, Мажнуннинг отасига тил пайзаси, балки пайза тили билан захми забон^{}лар юборгани; бу ҳало-катли заҳарни ишиб, сингдирив Мажнуннинг отаси ўғлини кишанга солгани*

Бу саҳифани безатувчи ўз афсонасини шундай баён этади:

* Захмий забон — тилдан (гапдан) етган озор.

Замона гардиши Мажиун ҳақидаги сўзни эл ичидан афсонага айлантирди. Унинг қилмишлари тилдан-тилга кўчиб, бутун Арабистонга ёйилиб кетди. Бу сирларни меҳрибон бир-икки дўстлари Лайлининг отасига етказдилар: «Омир қабиласидаги баҳти қаро Қайс бу қабилага келиб илм ўрганиб, илм-хунарга эга бўлиб, ҳам олим, мутафаккир бўлган эди. У ҳозир ақлдан озиб, гўё ҳамма нарсадан воз кечибди. Дашту сахроларда ҳамиша фифон тортиб кезиш унга одат бўлибди. Паришонлиги чексиз, девоналиги ҳам беҳад зўрайибди. Бироқ эл орасида шундай гап тарқалганки, унинг ақли ва ҳушига талон соглан, бир хурсифат гўзал ишқининг ғами балосидан эмиш».

Лайлининг отаси бу сўзларни эшитгач, ҳайрат бармоқларини тишлаб, деди: «Ҳей бечора! Уни кўп мақташар эдилар, гўё унга кўз тегиздилар. У қобил, ювош, назокатли, кўнгли очиқ бечорапарвар эди. Унинг ақли расолиги, ширин сўзлиги менга ҳам жуда маъқул тушган. Эди отасининг ҳоли нима кечиб, бечора онаси қандай азоблар тортаётган экан? Унинг бунчалик тобланиши қайси ўтдан ва кўнглидаги изтироби нимадан бўлсайкин? Қайси гулнинг иштиёқи уни бу ҳолга солиб, қайси сарвқомат унинг кўз ёшларини сувдек оқизган экан? Унинг бу ҳолига сабабчи ким ва унинг сифинадигани қайси қабила экан?»

Сўзловчи деди: «Эй, азиз муҳтарам! Модомики сен сўрар экансаи, жавоб бериш ҳам бурчимиздир. Унинг ишқи ёмонми, яхшими, ҳар ҳолда, ҳалқ бизнинг қабилага нисбат бермоқдалар. Элнинг гумони тўғри бўлса ажаб эмас, бунинг учун далил ҳамдир. Бу даштда қабила жуда кўп, унинг кўнгли бирортасига чопмайди. Лекин унинг ҳар туи ва саҳар бу қабилага келмасдан тинчи йўқ. Ҳам жонининг қабиласи, ҳам жаҳони жони шу қабилага бўлиб қолган. Бу қабила иффат ҳарами эди, бунга нафрат насимидан бўлак нарса аралашибади. Унинг атрофига пардалар тортилган бўлиб, унинг ўриш ва арқофи поклик ва зухддан эди. Бироқ унинг қўрқмас охи етса кўк пардаларини ҳам парчалаб юборади. Унинг ҳамма фифонлари бехабарларча, сўзлари буткул сир очишликтан иборат. Таъбининг яхшилиги, назмининг равонлиги сенга ҳам маълумдир. Унинг шеърларида бир исм такрорланади, уни сенга айтиш учун бизнинг кучимиз етмайди. Биз билганимизни айтдик, буёғи сенинг ихтиёрингдадир».

Бу сўаларни ёшитувчи, бу ахволдан беҳузур бўлиб, қамини ичидаги нозик қилириқдек тўлғонди. Бошини қуйин

солиб турди, бирор яхши-ёмои сўз айтмади. Бир оз сабр этгач, шўр пешоналардек сўзлай бошлади. Уларга шундай деди:

— Омир қабиласининг бошлиғига шуни тездан бориб айт: Бундай сўзлар сенга ҳам, бизга ҳам помуносиб. Эл оғзида тарқалган бу ғалати ҳолларининг сендан бўлиши қизиқ туюлди. Шундай ишининг ошкора ҳолда эканини билсанг ҳам шу чоққача муроса қилиб келяпсан. Кимки жиннилик билан иш килар экан, ундан одамни кишанлаш даркор! Билмасмисан молу давлатим, араблар орасида шаъну шавкатим? Ўғлинигни ҳам, сени ҳам нима қиласман десам қиласман. Лекин сен буни билмасдан, нодонларча ғафлатда қолибсан. Бу сўзларимни эшилтгач, ўғлинигни албатта қўлга олгии! Бундан кейингисини худо кўрсатмасин! Агар шундай ҳолат яна такрорланса, аввал унинг ишини тутгатаман. Ўзингни ҳам қаҳримга учратиб, бутун авлодинг билан бу даштдан йўқотаман!

У шундай қаҳрли сўз ўқларини сочиб, элчиларни жўнатди. Элчилар унинг сўзларини Мажнунининг отасига бит-талаб айтиб бердилар. Тингловчи унинг сўзларини англаб, жавоб қайтариш учун сўз тополмади. Бу ишдан унинг кўнгли ранжиди, бироқ чора йўқ эди, қабул қилди. Элчилар туриб йўлга тушганларида, бу қабила саросимага тушди. Бутун қабила аҳли, Мажнунни излаб, тоғ-тошга югурдилар: уни қароқчи талаган кишидек бир қумлок ичида иола қилиб ётгани ҳолда топдилар. Унинг даштда қолишига йўл бермай, ўз ихтиёрига қўймасдан уйнга келтирдилар. Мажнунни беҳуд ҳолича занжирга солиб, бир уйга қамаб қўйдилар. Унинг бутун вужуди занжирбанд этилган, занжир ҳалқалари ҳам ўралган ва эгилган эдилар.

Эй, жунон занжирига боғланган зот, бу занжирда шод бўлгин. Кимки бу занжирда хурсанд бўлса, озодликка юз маротаба сазовор бўлади.

XVII

*Мажнуниниг фироқ чоҳида тандир ичидаги
ўтдек ўрганиши; айрилиқ кишанида тузоққа тушган қушидек изтироби: табиб афсунидан телбалигиниг тугёни ва
табиб парҳезидан иситмасиниг галаёни; ўз баҳтсизлиги-
га тўккан аччиқ кўз ёшлари ва бу ёшлардан оғзида аччиқ-
аччиқ хунобаси; кўнгил ўтидан темир банди сув бўл-*

гани ва сувдек саҳро томон юриб кўз ёшлидан водийлар тўлгани

Бу ҳалқага илиниб ёасир бўлган киши, сўз иплари нинг чигалларини шундай ечади:

Занжирибанд этилган телба юз хил офат ва баҳтсизликлариниң асири бўлган эди. Бир неча кун уйда оёқлари боғлиқ ётди; у гоҳ баланд, гоҳ секин фарёд чекарди. Кечакундуз на овқат ер, на ухларди, гўё тузоққа тушган қушдек изтиробда эди. Кўзидан уйку қочиб, ҳар киприги уйқуга қарши бир ханжар бўлган эди. Кўз ёши бир лаҳза тўхтамаган кўзда қандай қилиб уйқу тура олсин! Кўнглида хушдан хабар йўқ, фақат хуш эмас, унда кўнглидан ҳам асар йўқ эди. Бало ўтини шиддатидан танида кўнгли ва кўнглида хуши қолмаганди. Лайли савдосининг ўтидан чироғи ёниб, унинг тутунлари эса, Мажнунининг ҳушини ўраб олган эди. Бу тутунлариниң тобора зўрайиши ундаги тақво ва ақл юзини ҳам қорайтиради. Ақл билан тақво юкини ташиб кетгандан сўнг, унинг ўринда телбалик шоҳи таҳт қуриб олди. Савдо ўтининг тутунлари қўшин тортиб, ҳар дам ғавғо соларди. Шу тарзда унинг фикри ғавғоларга тўлиб, кўнгли топталганди. Кўнгли ғам ханжари билан яралганинина эмас, балки парча-парча бўлган эди. Унинг ғам ва балолари ана шу зайлда ҳаддан ошгаんだ отаси умидворлик билан ўғлиниң бошига ҳаким-табиб келтирди.

Бироқ у ҳаким на ишқ офатидан хабардор ва на кўнглида ишқ алангасининг учқунлари бор эди. Мажнунининг изтиробини англамаган табиб, тобора унга азоб берарди: гоҳ насиҳатомуз сўзлар билан унинг ўтини шу нафасдан яна оширап, гоҳ Мажнунни шарбат ичишга даъват қилиб, унинг қон ютишини оширап эди. Мажнунга баҳра олсин учун берилган овқатлар унга заарли луқмалардай бўларди. Конли кўз ёш оқизишини ман этиб, унинг оҳ ва фифонларини яна ҳам орттирап эди. «Кўп фифон тортма!» деса, унинг конли ёшлари борган сари ортарди. Табиб унинг жинини қувмоқчи бўлиб калтаклар, лекин ҳуркак вужуд қулги билан ҳолдан кетарди. Унинг қулгисидан хижолатда қолган табиб, йигисидан ҳам ташвишга тушарди. Унга тинимсиз жағолар берганидан табиб Мажнунга балодек кўриниш эди. Бедард ҳаким Мажнунининг қандай ўтда ёпаётгани ва қандай даррдан жафо чекаётганини англамасди. Мажнун танини ишқ наизаларидан холос этами, деб табиб унинг жилемини яна чок-чок этарди. Бу чокларни тикадиган меҳрибонлар, игна билан эмас, бал-

ки найза билан тикардилар. Ўқ учларини топаман деб табиб бемор баданини ёрган бўлса, бу кишилар уни тикмоқ учун ўқ келтирдилар. Булар ўқ ахтариб, овора бўладилар, ҳолбуки ғам ўтида ўқ эриб сув бўлган эди. У сувларнинг бариси унинг кўзидан оқар, у бечора ҳам шу кўз ёшлариdek ўзидан кетиб борарди. У гоҳ ўзига келар, гоҳ ҳушидан кетар; кўзларидан эса гоҳ сув, гоҳ қон оқарди. Неча вақтгача унинг аҳволи шу тарзда бўлиб, лаҳза сайин азоби ортарди.

Зулмат сочувчи фалак бир кеча кун варагини қорайтиради. Бу тун эмас, балки қора бало кундуз хазинасини босиб ётган аждаҳодир. Ғам дўзахининг қопқора тутуни айрилиқ оловхонасининг қуруми эди. Бу тутуидан малак қанотлари қорайиб, кеча узунлигидан осмон ҳам қартайган эди. Шу узун кеча тонг булбулининг тумшуғини боғлар, кўршапалакларнинг ҳам қанотларини сустлантиради. Бу кеча аввалини унутгандек, охирини ҳам соғинмасди. Бу кеча эмас, балки ошиқ ва дардманларни азоблаб ўлдирувчи жаллоддир. Севги билан телбаланган ҳар бир шўрликка бу кеча бир кўргилик жаҳони эди. Бу кеча бедардларни маст уйқуга солиб, дард аҳлинииг ишини хароб қилганди. Бу кечада, дардли маҳзун, яъни хижрон тунига асир тушган Мажнун, ўз аҳволини ўйлади, ғам чақини тегиб унинг вужудини кўл қилди. Ўз ҳолига йиглаб, ҳар бир дардини шундай нола билан тасвирлади:

«Борлигим бўлмаса нима бўларди ёки вужудим йўқ бўлуб кетса бўлмасмиди? Мен хастани яратиб, балоларга дучор этишдан қисмат мақсади нима экан? Жисимимга рух бериб қўйибди, шуни бермаса нима қиласди? Жисимимга жон кирган чоқ, туғилган вақтдаёқ кошки ўлсан эди. Ўлганимни кўришгач, танимни ит олдига ташлаб, жонимни бу мاشаққатлардан халос этиб, бу балолардан кутқарсалар нима бўларди? Танимни итлар талашиб, қонимни ялашсалар эди. Қон ва томирларимдан баҳра олиб, суюкларимни чайнаб, уппатсалар эди. Бу таомнинг устида улишиб ва уриш-талаш билан есалар эди. Балки бу овқатга ит ҳам ҳайф, уни ҳам балога дучор этишининг нима кераги бор? Ит танимни тишлана, шу ондаёқ кутуриб, телба бўлар, жаҳонга ва юзларча хаста нотавонларга ўт солар. У вақт ҳалқ, ит нафсининг чирогини қорайтириб, уни ҳам тутиб ўлдиради. Энг яхшиси мени тўполон бошлиб, ўтга ташлаб куйдириш эди. У ўт ичида таним буралиб, қийналиб куйса яхши бўларди. Ўтдан нишона бўлиб қолган кулни ҳам

кўкка совурсалар эди. У куллар кўкка ҳам касофат етказиб, балки у ерда ҳам бирор баҳтсизлик рўй берарди. Энди эса, у ҳам бўлмади, бу ҳам. Аттанг, вужудим тириклик сари йўл солди. Ишқ азобини тортмасдан бурун, икки кўзим кошки кўр бўлса эди. Ўз бечоралигимни изҳор қилиб, бир парча нон учун тиланчилик қиласайдим. Кишиларнинг қўлларига муҳтож бўлиб, эшикма-эшик юрсам эди. Бир лукмани деб мен бало чексам, яна бир лукмажур ҳассамни тутиб, мени етаклаб юрса эди. Бу ҳало-кат ҳодисалари ичида, етакчисиз бир қоп-коронғу чукурга йиқилганимда, шундай машаққат ва балоларни тортардиму бу хилда ишқ аламларига мубтало бўлмасдим. Кўзим туфайли шунча қайғу ва юзларча дарду балоларга учрадим. Мотам кийимидағи шу икки кўз бошимга битган икки қон тўкувчи бало бўлмагандা, бирорвга қарапидим ва кишини манзур қиласидим?! Назар ишига мағлуб бўлиб бирорвга қўнгил берган бўларидим? Хуллас, у жон офати, йўқ, жоннинг ҳам эмас, бутун жаҳоннинг балоси бўлди. Агар ел унинг юзидағи никобини очиб, офтобдек жамолини кўрсатса эди, бир ярқирашидан бутун жаҳон, балки тўққиз осмонга ўт тушар, у ўт ичида қуёш бир патирдек, ойни айтиб ҳам ўтирумайман, чунки у куйган кулчадек бўлиб қоларди. Мен дунёда бир заиф хасман, жисман шу хасчалик ҳам эмасман. Кўз кўриб ҳавас йигди ва ўша ўтга бу хасни ўлжа қилди. Бунчалик шафқатсиз ишқ, яъни минг яшин—унинг қаршисида хашашақдир. Мен мубталони ишқ зўрлаб, катта-катта балоларга йўлиқтиради. У ўтга тушгач, унга хос бўлолмагандек ўртаниши билан ҳам ҳолос бўлолмайди. Унга ҳижрон ўти насиб бўлиб куйиб-ёниши минг чандон ортиқ бўлади. Шу айрилиқ ўтида ҳам телбаликка солиб, хилмá-хил азоб-уқубатларга гирифтор этади. Бу балолар билан қониқмай, яна кишини занжирбанд қилиб зиндонга ҳам солади. Хуш ва ақлинни йўқотгач, қизиқки, бошига табиб ҳам келтиради. Юз хил азоб-уқубат бир ёқда, бедард табибининг дарди бир ёқда. Ҳаким жонни яралашга киришади, насиҳат қилувчилар эса, бу ярага туз сепади. Юз шунча умрни кемирувчи ғам бўлса ҳам майли, тоғ-даштларда кезувчи бўлсайдим. Гоҳ тоғларда нола қилиб, гоҳ чўлу биёбонларга югурсам эди. Шу вақтдагина кўнглини бир лаҳза ғамлардан бўшатиш эҳтимоли бўлар эди. Агар бир уй ўтга жой бўлиб, эшик-туйнуклари беркитилса, у уй албатта ёрилади, балки ҳар тарафдан тешилади. Ўт ҳар тарафини тешиб кетгач, у уй албатта қулашга юз тутар. Қайғу кўнглим уйини зиндои этди, вужуд уйи

ундан баттар қоронғи зиндондир. Эшик-туйнуклари маҳкам парчишлиган ўша зиндонда таним маҳбуёдир. Ичкари уйда ғуссадаң ўртанишлар, балки айрилиқ ўтиниңг ёлқинлари бўларкан, уйларниңг ёрилишидан, бир-бiri устига йикилишидан ажабланмаса ҳам бўлади. У ўтиниңг тобига икки-уч уй нима деган гап, унга етти-саққиз юксак кўк ҳам бардош беролмайди. У ўтиниңг ҳарорати билан ларзага тушган уйларниңг ҳар бири юзларча дарз кетади.

Э воех, бу ўтдан тобу тоқатим қолмади, йўқ-йўқ, унинг ичида изтиробларим ҳам ошиб кетди. Кулбамда ва жойимда шу ўт, ҳатто жону танимда ҳам шу ўтиниңг ўзи. Одатда бирорин ўт ичига ташлагана оёғидан кишанини оладилар. Туар жойим кишан билан ўтда бўлди, менинг қора тутууни, балки мудҳиш қорага бўялган шоми, жонимга қора бало бўлиб, кўнглимни шу балоларга дучор этди. Мени туп эмас, қора босган ёки ғам тогининг балолари босган. Агар у оғир юқ танимни босмаган бўлса, нега бундай беҳаракат бўлиб қолдим? Ё жоп қуши хасдея жисмимдан учдими? Кафасини ташлаб ватан йўлини олдими?»

Мажнунининг қимирлашга ҳам ихтиёри йўқ эди: ўлган тан ҳаракатсиз бўлади. Унинг жисемини ҳар хил гумонлар тинчитган бўлса-да, лекин унинг иши ҳадеб толпинмоқ эди. Жисми ғоятда заиф, оёқ-қўли ғоятда кучсизланган эди. Оёқ-қўлларини ёзиб жон ипига ҳаракат келтириб чиранганда, боғланган ёғоч синиб, оёқларидан темир кишанлар чиқиб кетди. Бу қийноқлардан ором олиб, ул ғариб бечора оёғини қимирлатар экан, оёғи, икки қўлини ва бўйнининг ҳам бўшалганини кўргач, юз шукурлар билан, қўзларидаи ёшлар тўкиб юзини ерга суртди. Шундан сўнг у оҳисталик билан туриб эшикни очди-да, кучсиз оёғи етганича узоқларга қочиб кетди. Ниҳоят бир даштга етди, у ерга бориши гумондан ҳам йироқ эди.

Эй, замона занжирига боғланиб шод бўлган, ўзлигинги оғир кишан туюлган киши! Ўзлигиндан ўзингни куткаргин, токи фано даштига шодлик билан киргайсан.

XVIII

Лайлининг хиромон сарви гулшандан уйи сарига юрганда Ибл Салом кўнгли қуши у сарв томон парвоз қилгани, у парвозди баҳор шабадаси гул япрогини тўйкан-дек танга сочиб умид ниҳолидан мақсад гули онилгани ва

ўша шабада титрашидан гул юзли сарв соядек шикаст тупрогига йиқилгани

Бу сўз инжууларини сочувчи ўз ноёб фикрини шундай баён қиласди:

Гул таңли суманбар шом пайтида боғдан уйи сари қайтар экан, ўз чехрасидан оламга гул очиб, юздаги тер билан ерга гулоб сочиб, шу гул ва гулобни намойиш этар, ишқ ўтидан юзлари жуда бошқача бўлиб кетган эди. Ҳар қадам босишида юзларча латофат, йўқ-йўқ, балки жаҳонга офат сочар эди. У сарв тепасида очилган гул ёки гул кўтариб келаётган сарвнинг ўзгинаси эди. Жамоли таъриф қилингандан юз мартаба ортиқ бўлса, сифатлашга сазовор бўлган юз мингча назокати бор эди. Лекин ишқ ғамидан паришон париваш уйга қайтар чокда, араб элидаги бир бадавлат ёш йигит уни йўлда кўриб қолди. Зотида ҳеч қандай нуқсони йўқ, соғлом бу кишини баҳт Ибн Салом деб атаган эди. Унинг отлари беҳисоб, қўй сурувлари ҳам чексиз эди. Сахрони тоғдек туялари тутиб кетган, беҳисоб мол-давлат эгаси бўлиб, ҳар қандай мушкул ишни осонлик билан ҳал этар эди. Мехнат тунида йўл йўқотган киши гам емас, чунки у тангада юлдузлар кўрар. Ибн Салом Лайлини кўргач, хаста жони шавқ ўтига тушди. У Лайлига етишмоқ хаёлига ва бу ишнинг чорасига тездан киришди. Дарҳол қабиласига қайтиб бориб, бутун мол-давлатини йиғинитира бошлади. Юз хил қимматбаҳо ҳадя ва подир тухфаларни тайёрлаб, бир неча сўзамол, шайхсимон оқил кишиларни атрофига тўплаб, бу ҳақдаги барча орзуларини бирин-бирин сўзлаб берди. Ибн Салом ҳам мақсадини айтгач, йиғилган кинилар унинг ҳамма сўзини маъқулладилар. Совчилар бутун хазина ва тортиқларини юклаб Лайли уйи темон равона бўлдилар. Лайлинига отаси эса, бу хушхабарни эшитгач, жуда курсаид бўлди. У Ибн Саломни илгари ҳам барчадан яхшироқ танир эди: оқил ва фаросатли йигит эканини, хисобсиз мол ва ашёга згалигини; Бани асад қабиласига бошлиқ бўлиб, моли Бани асад қабиласига иисбатан юз барадар кўплигини биларди. Бундай бахтга эринигани учун у Ибн Салом меҳмонларини меҳр билан қарии олди. Мехмонлар уни бу қадар иссанқ ва очиқ юз билан кўргач, торгинмасдан сўзлай бошлидилар. Бутун қимматин тортиқларини беришигач, бирин-кетин сўзга тушибилар. Обрў билан оёққа туриб, балоғат ва фасоҳат билан маъноли сўзлар еўзладилар. Лойиқ таъ

рифларини изҳор этишгач, ўз муддаоларини билдиридилар. Мақсадларини билдиришгач, бошларини қуи солиб жавоб кутдилар. Тингловчи уларнинг муддаоларини англаб шундай деди:

— Тангри мадад берсин. Агар у менга ўғил бўлиш тилагида экан, мен ҳам унинг отаси бўлайин. Менинг дурим унинг бошидаги тожнинг зебу зийнати бўлсин. Инишоолоҳ мартабаси ҳам баланд бўлғусидир. Лекин унинг бир оз сабр қилиши ҳам керак. Чунки гулимнинг шохи синикроқ. Ҳали бу умид ниҳоли ёш, яъни бу қуёшим ҳали ҳилолдир. Кўнглидан дардлари кетиб, соғайсин ва ҳам бўйга етсин. Ана ўшандан кейин бу азиз фарзанд қандай орзу-ҳавасда бўлса, келсин-да, висол жомидан ичиб, сарв бўлиб гул билан қовушсин.

Барчалари умидворлик билан хурсанд бўлишиб, уйларига қараб жўнадилар.

Лайли гулшандаги гуллар ичida товланиб, боғнинг ҳар тарафини тез-тез кезар, қон тўкувчи ишқ эса, гуллар очар эди. Шу вақт гулларнинг ҳар бири роз бошлади, уларнинг ҳар биридан қон ҳиди анқирди. Яъни, улар раҳмсиз тифин қиндан суғуриб, унинг қўнглини чок-чок этдилар. Лайли қўнгли ғунчадек пора-пора бўлгац, ишқ ичida унга гуллар очилди. Йўқ, йўқ, балки чамандаги дард ғунчаси чок бўларкан, олов ранг гуллар очилди. Ишқ бу қизил гулини очтач, гул барглари каби учқунлар соғди. Бу ўт билан Лайлининг жони, балки ожиз тани ҳам қуишига тушди. Ишқ ўтида қуиши етмасмидики, бунинг устига ҳажр ғаминнинг босқинчиси ҳам келиб етди. Жапнатга ўхшаган бўстонда фариштасиймо ошиқ қўнгли паришон Лайли, кўзига уйқу келмай, иштаҳаси бўғилиб, шу томон йўл олган эди. Борган сари мадорсизланиб, ҳар нафаесда ноҷорланиб борар эди. Бу можаро уни ҳам ҳамиша машғул қилас, саир ва томонпода экан, ҳар қадамда малоли ошиб кетар эди. Унинг танига иситма қасд қилиб келар, хасталик унга ҳамроҳ бўларди. Ўзларини дўст, кўмакдош ҳисоблаб келганлар, унга ҳамдард эдилар. Лекин уларнинг баъзилари унда яширип бир сир борлигини билар эдилар.

Дояси билан бир неча сирдошлари унинг қўнглини овутар эдилар: Лайли раңжидаи ғамгин бўлиб, дардига қўнгил берардилар. У жигари куйган доя, ҳам бир неча ғамхўр маҳрамларига агар Иби Саломнинг совчи юборганини бу хур фаҳмлаб қолса, қўнгли раңжир, ҳам аҳволи баттар оғирлашуви, ҳам дарди зўрайиши маълум эди. Бу аҳволни гул юзли Лайли билмасин де-

йишиб, ундан беҳад яширас эдилар. Қиз ишқ ўтидан ташвишли, ишқ ўти унинг ичида алангаланар эди.

Кунлардан бир кун бир неча ошна ва қариндош-уруглари Лайлини кўришга, яна тўғрироғи, унинг ғам-кулфатларини ошириш учун келган эдилар. Жирканч, ақли паст, эсини еган, бемаъни, лақма бир кампир кўнгилсиз Лайлининг кўнглини хуш қиласман, деб сўзга тушди. Унинг сўзлари сўз эмас, жаллод тигига ўхшар эди. У кампир, яширин тутилган ғамни ошкор этиб, орага бу мажарони солди:

— Эй соchlари юзига анбар сочган суманбар қиз, ғам емагин! Эрта-индин баданларинг соғайиб, саломатликка юз тутгач, баҳтинг очилади ва бутун муродинг ҳосил бўлади. Ўзинг дунёда тенгсиз бўлганингдек, ёрликка ҳам жуда кўнгилга ёқадиган киши тўғри келади. Ой юзлилар орасида сенинг баҳтинг ҳақида сўз юрибди; улар иқболингни орзу қиласидар. Лекин уларнинг орзузи рўёбга чиқмайди, чунки баҳт ҳаракат билангина қўлга кирмайди. Тангрига шукрлар бўлсинки, баҳтинг очилиб, шундай ғаройиб ишлар бўлди.

У кампир юкоридаги достонни айтганидек, Ибн Саломнинг отини ва сифатларини таърифлаб берди. Бу сўзларни эшитган Лайли нима ишлар бўлаётганини англаб олди. Бундай мусибатлар Лайли кўнглини бузиб, уни бешуп қилиб, ўзидан кетказиб кўйди.

Эй, ўзи кўринмай зоҳир бўлган, кўзга кўринмасдан кўнглида ҳозир бўлган! Кўнгил чироғини ёқар экансан, менинг кўзларим олдида ҳам жилва қилгин.

XIX

Мушкбўй оҳу овига Бапи асад аҳлишинг қасди маълум бўлиб, қуёшинг олтин жайрони магрибнинг авлоқ гўжасида саргайиб-титраб, шафақ ҳупобин тўkkанидек у оҳунинг хилват уйида тупроқ ва қон аро изтироб чеккани; фалак Золидек онаси шидан воқиғ бўлиб, унинг ҳолига дод-фарёд солгани

Сўз булоғини ўйган киши бу чашмадан чиққан сувни шундай таради:

Сидр¹ шохидек мустаҳкам бу сарв дард зўридан соя-

¹ Сидр -- кедр дарахти.

дек ётар эди. У хушига келгач, ўзини хафа қилган ўша сўзларни яна эслади. Хафалиги дам-бадам орттар, қўнглини ундан бўшатолмас эди. Бу кулфатлар ичида ўзининг ҳалок бўлишини ва умр тўнининг чок бўлиши аниқлигиги кўриб, доясига қараб шикоят қилди, ожизлик билан сўз бошлади:

— Эй ҳолимга айлагучи чора, сирларим сенга ошкора. Сендан ҳеч сирни яширганим йўқ, бутун дардимдан ҳабардорсан. Шундай бир сўз эшитдимки, унинг шуъласидан димоғим куймоқда. Афтидан сен ҳам буни биласану, лекин мендан яширасан. Агар сен уни даф эта олганингда, ҳаракат қилган бўлур эдинг. Агар даф этишга қодир бўлмасанг, у чоқ сени кечиришим аниқ. Бироқ сендан илтимосим шуки, бир нафас эшик олдида пойлаб турсанг. Чунки қўнглим ғамдан бенихоя ўксиган, ғавғолардан ҳам жуда безган. Бир лаҳзагина эл менинг олдимга кирмаса-ю, мен ўз дардларимни тортсам.

Доя қўлини кўз устига қўйиб, таъзим қилиб чиқди-да, эшикни занжирлади. У одамларга: «Уй яқинига келманг, ой кўзига уйқу келди», деди. Лайли уйни кишилардан холи кўриб, ёқасини чок-чок этиб, фарёд кўтарди. Гоҳ бахти кўзига, гоҳ бошига тупроқ сочди. Кўксини уриб яралади, тирноғи билан тирнаб моматалоқ қилди. Кўз ёш қатраларини сочавериб, танининг тупроғига ғам уруғларини экди. Қонли ёшлар тўкиб, юзининг саҳифаларидан боблар очди. Бало китобининг ҳар бобида ғам дарсининг ҳисоби ёзилди. Ҳасрат чапакларини уриб, жон ўртовчи фифонлар чекарди. Унинг чеккан фифонидан тобора иқбол ва шодлик қушлари ҳурка бошлар эдилар. Гўё кўёш чашмасига нилуфар гулини эккандек, юзига шапалоқ уриб кўкартирас эди: у юзга ёт кишининг маҳрам бўлиши сезилганидан унга мотам либосини кийдиради.

«Эй, золим фалак! Менинг ҳолимга шикаст етказишдан муродинг нима? Сенинг кўл остингдаги ёш жонимга шикаст етказиб нима қилмоқчисан? Мендай ёш новдани осонгина синдердинг, қаддимни тупроқ билан тенг қилдинг. Яна жафо тешасини тортиб, уни юзпарча қилганинг нимаси?! Оғир жафонираво кўриб, зулминг билан қаддимни банд-бандидан айирдинг-ку. Уни майдада-майдада қилиб, бало ўтхонасига солмоғинг яна нимаси?! Мен ёш, янги ниҳол эдим, шохимда эса тиканлар, атрофимда хаслар ҳам йўқ эди. Яйраган шохларимда ва бошларим устида тои-тоза янги гуллар очила бошлаган, ҳали ниҳолим мева кўрмаган, баргларимга офат ели тегмаган эди. Мен кимнинг кўксига тикан уриб-

ман, кўкка қандай бош кўтардим экан? Ишқ ели билан уни букиб, даҳшатли қуюнинг билан яралаб, вужудини пора-пора қилиб ташладинг. Уни титиб ташладингу, лекин бундан хурсанд ҳам бўлмадинг. Кўйдириш учун ҳар бир парчасини олдинг-да, уларни ғам дўзахига ташладинг. У хабар менга дўзах бўлди, жонимга эса ўтидан учқунлар сочилиди. Йўқ, йўқ, у учқун эмас, офат яшинидир. Унга бутун олам ғарқ бўлади. Агар бу офат олови оламга ту-ташса, унинг тутунлари фалакдан ҳам ошса, ундан менга бир учқун тегса, кул бўлишдан бошқа чора йўқ...

Айниқса, бу нотавонга туташиб, ундан жаҳонга учқунлар тушиб, ҳам дунёни оловга қориштиради, ҳам тутунлари кўкка чўзилади. Ўша ўт орасида мен кучсизу, ғамгин, ғамгин нимаси, балки бир ҳашак; ҳашакка ўхшаган; ҳашак ҳам эмас, балки жонини ҳам кўтаришга мажоли қолмаган бир ожиз чумолиман. Шу чумолининг бешига бундай дўзах азоби тушса, эвоҳ, қандай тоқат қила олар экан? Ўша дўзахга тушган чўлоқ чумоли — мен мубталоман. Эй фалак, бир чумоли нима ҳам қила оларди? Нима қилишини билармиди? Унинг қасдига жадаллаб, мингларча яшинларинг билан қасос олмоқчимисан. Мен бу зайл бало тутқини, юз хил жафога мубталоман. У зор, ожиз, ҷорасиз Қайс менинг асиримдир. Ажабо, менинг ғамимдан нозик қилтириқ тани қандоқ экан? Ишқим ўтида ёнармикан, ҳажрим ғамифа қандай чидар экан? Шавқим унинг охини чиқаармикан, тортган охи жисмини сомондек учирармикан? Сочимининг ғамида ишқ кўргилигини тортиб, ҳар замон телбалиги қандай авж оларкин? Қоматимни деб наво тузганида, фифони қай ҳолда юксаларкин? Жамолимни тилаб йиглаганида, кўзларидан гул япроқларидек ёш тўкармикан? Гажакларимни эслаб, буралиб қайрилса, жисмига қандай тоблар тушаркин... Нозу карашмаларимни ўйлагана, кўксига ниш санчилармикан? Лабларимни деб кўз ёшларини тўкканда, ўзи ҳам сувдек эриб кетармикан? Менинг оғзим ҳакида сўзлаганда, йўқлик* дунёсида йўқолармикан? Ҳаёли белимга тушганида, вужудининг омон қолиш эҳтимоли бормикан? Эгма қошим ғамида оҳ-воҳ торганида қомати ёйдек эгилармикан? Фикри ёди киприкларимда бўлганида, кўнгли юзлаб тиканлар орасида қолиб, ҳоли не кечар экан? Кўзларим можаросида унинг кўзи-

* Классик адабиётда маъшуқа оғзини кичрайтиб тасвирлаш ходиисаси кучлидир. Оғзини пистага, мим ҳарфига, нуқтага ўхшатиш билан чекланмай гоҳо оғзи йўқ эди деб юборар эдилар. Бу ерда йўқликка ишорадан максад оғиз кичикиллигига ишорадир. (B. P.)

га на ок, на қора кўринарди. Дудоқларим унинг кўз ёшларини Жайхун қилса, кўзидан қизил майдек ёшлар оқармикан? Холим ғамини еб тўярмикан, аламидан ўз кўз қорачигини ўярмикан? Қирғовул юришларимни ўйлаб, тузогимга тушармикан? Ҳар кун юзларимни истаб, ҳар тун сочларимни йўқлармикан? Менинг дарду аламимни ўзига одат қилдимикан ё ҳажримдан харобмикан? Бунчалик ғаму ғуссалар устига бу воқеани ҳам эшился нима қилас экан? Бу иш — хўжаста фоли эмас, бўлиши эҳтимолдан йироқмас. Бутун дунё аҳли бир томон бўлсалар ҳам, бу ишга эриша олмайдилар! Лекин у машаққатлар дўсти: «Бу ишга у рози бўлган, деб ўйлади. Ҳамма ғамга чидасам ҳам, бу ғамга ҳеч тоқат қилолмайман. Фарёдки, ўладиган ҳолатда ғамим бор, шунинг учун ўзимга мотам тутсам ажабланарли эмас.»

Хилватда унинг иши шундай фарёдлардан иборат эди, онаси эса, эшикда пайт пойлаб турарди. Қизини бу баҳтсизликка учраганини билган она, ғамдан изтиробга тушди. Она кеча-кундуз шу ой парчасининг ўй-ҳаёли билан бўлиб, дард ва ғамига чора излар эди.

Эй чорагар! Бу ишдан қўлингни торт, менинг дардимга чора излаш мушқул. Чора топиш умидидан чекин, билгинки, бечоралик бизга чорадир!

XX

Мажнуннинг отаси уни шиқ биёбонидан келтириб, Каъба зиёратига олиб боргани ва у муножот баҳонаси билан кўнглидаги яраларни ёргани ва дуо қилмоқ оғанги билан кўнглидаги маҳфий мақсадини тилидан чиқаргани ва Арафот аҳлидан арасот** кўтаргани*

Маънолар нақлгари бу нафис сўзларни шундай баён қиласди:

Ўша кеча Мажнун ўз уйидан ҳуркандек қочиб кетган эди. Тоиг отганда, бутун қариндошлар унинг уйда йўқлигини билиб, яна дод-фарёд кўтардилар. Улар яёву отлиқ ҳар томонни қидириб, уни тополмай, хижолат чекиб қайтдилар. Ғам отасининг қаддини яна букиб, онасини мунгли ва беҳол қилиб қўйди. Ҳар иккала шўрлик турли ўйларга бордилар, лекин ўз гумонларини ўзлари

* Макка шаҳри атрофидаги тоғ поми.

** Favfo, тўполон, қиёмат.

рад қилдилар. Кўп гап-сўздан кейин, охири шундай қарорга келдилар: қўрган чоралари натижа бермагач, умидни узиб, охир тангригагина ёлвориб, ҳар иккалалари ҳам йўқолган ўғилининг топилишини ҳақдан тилаб, муҳтојк кишиларни хушнуд қилиб, дард аҳлисиниг эса, қўнглини тинчитиб, тарқидунё қилган сўфилардан, бечоралардан Мажнун учун дуолар олсалар, бу икки бечорага худонинг раҳми келиб, уни топиб ота-онасига бергай...

Иттифоқо, ҳаж мавсуми эди, Каъбага бориш тараддудини кўрдилар. Бир неча кун ўзлари ва бегоналар хўб қидириб, ниҳоят Мажнунни топиб келтирдилар. Унга ҳажга бориш ниятини билдиришди; унинг кўнглига ҳам бу маъқул эди. Худди ўтини манқалга солғандек, уни кажава ичига ўтиргиздилар. Ҳамма фурсатни ғанимат билиб, Каъбага қараб равона бўлдилар. Каъбага, йўқ, йўқ, Каъбага эмас, арши аъзамга яқинлашдилар. Каъба ер устида фалакдан нишона берар ёки тупроқ устидаги осмондай эди. Каъбанинг шарофатидан ер осмонга, у ер осмонининг устидаги аршга ўхшарди. Ер юзининг барча улуғ ва кичик одамлари бу манзилга келиб, зиёрат қилдилар. Ёки кўнглида тангридан бошқа ҳеч кими бўлмаган сўфига ўхшарди. Ёки ўша сўфининг чопон кийиб, ерда чўқкалаб ўтирганига ўхшарди. Ўрида қўмирламай туриши қутб юлдузи, атрофидаги майдада тошлилар, майдада юлдузлардир. Бу қутб юлдузи эмас, балки зўр авлиёдирки, кўп авлиёлар кириклари билан унинг эшигини супургандилар. Ҳеч ким у ердан қийинчилик хашагини топмайди, чунки уларни фаришталар қанотининг шамоли учириб кетган. Фаришталар, унинг тепасида худди кечалари чарх урган кўршапалаклардек учиб юрадилар. Унинг пойдевори сўздай маҳкам, кўзга ўхшаб қора мотам либоси кийган. Унинг зиёрати элга иодиоҳлик сояси каби, атрофи эса, фалакнинг сақдагоҳидир.

Каъбанинг бундай салобатини кўриб, Мажнуниниг кўнглига ваҳималар тувиди. Ини уни ташвиишга солиб, ҳавас-шавқ кўнглига ўт ёқди. Кўз ёшларини ёғдириб, оҳ уриб чақиндек сакради. У Каъбанинг теварагида, ер атрофига фалак айлангандек айлана боилади. Юзи билан тошларга зарҳал бериб, ҳалқа-ҳалқа кўз ёшларини оқизди; юзи билан у эшикни супурса, кўллари билан эшик ҳалқасини маҳкам унлади. Ҳамма бармоқлари букилиб, бир ҳалқага неча-неча наражка тушгандек бўлди. Мурод ҳалқасининг ичига муҳаббат бармоқлари маҳкам ёнинчи Панжалари ўша ҳалқага осилганича, фаъӯд қила бошади. У шуидай фарёд кўтардиги, эмиг жами би

лашкари тўпланди. Мажнун бу тутун билан фалак либосини ҳам Каъба тунидек қорайтириб юборди. У мотам тутган кишидек фарёд кўтариб, Каъбани азахонага айлантириди. Ундан сўнг, шундай деди:

— Эй, ҳукмига ҳоким бўлган доно ва қудратли ҳаким! Эй ишқ ўти билан жаҳонни ёндирган ва бу ишқ ўти билан мендек бечоранинг ҳам жонини куйдириган! Эй, у ўтни хирмонимга, хирмон ҳам эмас, балки жоним ва танимга урган! Эй, ишқни кимсага ҳамроҳ қилиб, айрилиқ ўтини лойик кўрган! Эй, бирорвни ишққа кишанлаб, панд-насиҳатларни унга аччиқ қилган! Эй, ишқ билан унинг донгини чиқариб, болалар тошбўронига қолдириган! Эй, бирорвни пачичехра этиб, уни девонасига бемеҳр қилган! Эй, жонга ишқ оловини солиб, кўнгил садафига ишқ гавҳарини тўлдириган! Мен ишқ дардидан шикаст еб, бугун қўл-оёғи боғланган бир асир бўлиб келдим. Танимнинг ҳар бир томири ишққа банд, жонимнинг иллари эса, ишқнинг каманди бўлибди. Баданимдаги асаб ва томирларнинг бўғинлари ишқ чилвирларининг тугунларидир. Вужудимдаги чексиз доғлар ишқ ўтлари белгиларидир. Унинг ўти билан жоним тўла, жон нимаси илик суюкларим тўла.

Бу ишқ ўтини баён қилиш билан ҳалокат келтирувчи ғамни ҳам аён этаман. Ишқ ғамидан қутқариб, мени шодлантири, демайман! Аксинча, бу ўтни ҳар дам кўпайтирисангу сира кам қилмасанг, дейман! Кўзимга ишқ тўтиёсини сур, юрагимга ишқ кимиёсини* ур! Кўнглим жилваҳоҳи ишқ саҳнаси бўлсин, ишқ насимидан жонимни яйрат! Ишқ бўйидан нафасимни хушибўй эт, ишқ ўтидан юзимга ранг бер! «Ишқ» сўзишинг «айш» ҳарфини** бўйнимга ҳалқа ва «шин»ини кўнглимга шавқ шуъласи деб кирит. «Коғ»ини менга ғам тоғи эт-да, ғамини эса кўнглимга тоғ-тоғ қилиб орт. Уч нуқтасини учқун айлаб, иккى нуқтасини қаттиқ тошга айлантири. У шуълага ҳар учқун керак бўлгани каби, бу ғам тоғига ҳам тош парчалари лозим. Ўша учқунларни ҳам жонимга сол, тош парчаларини эса, бошимга ёғдир!

Эл менга юз шунчада азоб берса ҳам қайтарма, минг шунчада азобларга мени қондирма! Кўнглимни ғам билан тўқ этгил, раббим: ишқ ичида мени йўқ этгил, раббим!

Менга «Ишқни унутиб, Лайли ғамидан узоклаш»,

* Кимиё — алхимиклар тасаввурича, мўъжизали тош.

** «Ишқ» сўзидаги ҳарф номлари ҳалқа, шуъла ва тоққа ўхшатиляпти.

деб ҳам айтадилар. Ажабо, бу нима деган сўз, тангри у кишиларни афв қиласин. Ё раббим, бу лаззатли бодани талабим жомига кўпроқ қуй! Вафо майдан менга қўша-қўша тут, токи хушимга ҳаргиз келмайин! Лайланинг ишқини танимда жон этиб, Лайлита бўлган ўтли эҳтиросимни юрагимда қон қил! Эй, тангри, Лайли дардини нажотим айла, ёдини эса ҳаётим айла! Бир лаҳза ҳам унинг хаёлини кўнглим уйидан чиқарма! Ишқ ўти бўлмаган оловни менга насиб этма! «Ёху»ларим унинг ғамидан бўлмаса, ундаи оҳни мен девонанинг дамидан чиқарма! Унинг хаёлини дардимга табиб эт! Васлини жонимга насиб эт! Кўзимни Лайлайдан ўзгасига туширма, унинг меҳрини менга абадий эт! Мен ҳаёт эканман, унинг ишқ савдосини танимда жондай сақла! Бу потавон танимдан жон чиқса, унинг ёди билангина жаҳондан чиқар! Марҳумлар тирила бошласа, менинг танимни Лайли маконининг ели билан тирилтири. Абадий дўзахга тушиш менинг қисматим бўлса, уни Лайли ишқи ўтидан қизит! Манглайимда жаннатга тушиш битилган бўлса, унинг васл ҳарамини биҳиштим эт! Усиз мени бир нафас ҳам яшатма, унингиз тирик бўлсанм нобуд қил!

Бу муножот уни шундай қизитиб юбордики, атрофдаги ҳожат аҳллари ҳайрон бўлиб қолдилар. У сўйлар экан, теварагидаги ғам асиirlари: «Омин!» дердилар. Бечора отаси ҳушидан кетиб, қариndoш-уруглари ҳайрон бўлиб қолдилар. Мажнуннинг бу фарёди, кўз ёши ва нолишини кўрган кишилар, ундан умид уздилар. У ҳам дардли йигисини тугатгаç, яна ақл ва ҳушидан жудо бўлди. Охири бир неча бағри эзилганлар Мажнунни кўтариб, манзилари талабида бўлдилар.

Ишқ ўти кўнгилини кўйдирган пайтда, уни ўчириш учун сув қуийлеса ёф бўлади. Ишқни камайтиришини тилаб, ҳажни зиёрат этгач, у ишқ янада зўрайиб кетди.

Эй, саодатли Катбанинг зиёратчиси, марҳаматингдан бебаҳра қолмайин! Дауда бизни ҳам ёд этиб, бу ишқ ўтининг шуъласини яна ҳам ошир!

XXI

Мажнуннинг ваҳшатли элдан улфатлик ишини узгани биёбон ваҳший ҳайвонлари билан дўстлик йўлини тутган кийиклар билан Навфал ови оралигида қолгани; Навфалнинг висол ваъдаси сиртмогини унинг бўйнига согани

ва кийикларни озод қилиб, уни тутгани ва кўнглини овагани

Бу ривоятни суринширган баёнчи қиссани бундай давом эттириди:

Ҳаж зиёратидан ҳар ким ўз ватанига қараб қайта бошлади. Мажнуннинг отасини абадий ғам босиб, ўғлидан буткул умидини узди. Мажнунни сақлаш мумкин эмаслигини ва бу йўлдаги уринишларнинг натижа бермаслигини билгач, ҳамма уруғ-аймоқлари ва отаси ҳам маъюс ҳолда жаҳонни кўз ёшлари билан тўлдириб қайтдилар. Девона Мажнун ҳам жадал қайтиб, тоғу биёбонларни кезиб юрди. У ҳар кун бир тарафга кетиб, ҳар тун бир тоғ этагини макон тутар эди. На туришга қарори ва на юришга ихтиёри бор эди. «Лайли» деган сўздан бошқа сўз айтишга майлсиз; тилдаги зикри ҳам Лайли, кўнглидаги фикри ҳам Лайли эди. Қаёққа боқмасин, унинг кўзига Лайли жилваланаарди. Юзини хаёлида тасаввур этар, кўз олдида эса қомати гавдаланаарди. Бу иккисини у тўғे сарв устидаги гул деб тасаввур қиласарди. Мажнун ҳам сарв олдига бошини қўяр, ҳам гул учун кўз ёши тўкарди.

У Лайли хаёлида ўйга чўмиб, юзларча дурдона байт ва ғазаллар айтгар, уларнинг қофияси Лайлининг сифати бўлса, барча радифлари унинг исмидан иборат эди. Ғамгин ва шод кишилар унинг ғазалларини юз завқ ва севинчга тўлиб ёд олардилар. Байтларининг мазмунни оловли, назми димоғдан тутун чиқарар эди. Унинг ҳар бир сўзи ичига шавқ ҳарфлари яширингап, ҳар ҳарфида ишқ сирлари сингдирилганди.

Мажнун измалардан наво тузиб, эл орасига ҳай-ху ҳайқириқларини соларди. Сўлғинларга жон киргизиб, маъюсларни ошиқи зор этарди. У ҳушига келганда тоза дур сингари байтлар айттар, аммо ҳушидан кетганида телбалардек беҳуда сўзлар айтиш унинг одати эди. Элнинг сўзига тушунмас ва ўзи ҳам нима деганини билмас эди. Кўнгли жунун ғамида қолиб куйганидан, ўзи турли ҳолатларга тушарди. Бир нафас ҳам ҳуши ўзига келмас, саҳро ваҳшийлари каби хуруш қила бошларди. На йиғисида ғазаб кўринаарди, на кулишида сабаб. Юзлари шапалоқ зарбидан кўкарган, аъзосида руҳдан асар қолмаганди. Гоҳо бу ҳолатидан ўзи ҳам ваҳимага тушиб, «Лоҳавла» дуосини ўқир эди. Бу кўркув изларини кўрқмас ишқ кўнглидан дархол ювиб, топ-тоза қиласарди. Овози тоғларда сабодек таралар, тани эса қумдаги куруқ гиёҳдек бўлиб қолган эди. Ёш болалардек фарёд кўтариб йиғлар, лекин

ота-онасини эсламасди. Балони ёру ошно қилиб, ёру ошнони соғинмас эди. Ичмоқ ва емоқни ҳам унутиб, ғамдан озиқланар, жафо майини ичарди. У кўз ёшларидек тинмас, жайрон каби одамлардан ҳуркиб қочарди. У нафс итлигидан кечиб, даштдаги кийиклар билан улфатлаши. У қайси қумга қадам босмасин, бир дашт кийиги унга эргашар эди. Чор атрофини кийиклар ўраб олишар, бу бўлса ўртада чўпондек юрарди. Баъзиларининг пешонаси ни ўпар, баъзиларининг сағрисини силарди. Ҳар томонда қўриқчи итдек, йўқ-йўқ, янглишдим, чўпон итидек бўрилар кезар: уларнинг йўли бу даштга тушганида фифону зорлари кўкка етгудек улишарди...

Араб мамлакатида нодир, тиф ва ўқ отмоққа моҳир бўлган Навфал исмли бир баҳодир бор эди. Араблар орасида яхшилик билан довруқ таратган бўлиб, бу ерлар ҳам унга қаرارди. Навфал ўша куни катта ҳавас билан овга чиқиш тараддудини кўрган; барча қабилалардан кишилар тўплаб, саҳроятни сурганини сизди. Мажнун бир пайт овчилар қуршовида қолди, унинг атрофига кийиклар ғуж бўлди. Кийиклар Навфал йигитларини кўриб, туш-тушдан Мажнун томонга югурдилар. Улар Мажнунга ялиниб, иложи борича унинг паноҳига сифиндилар. Навфал гайритабиий бу ҳолни кўргач, ҳайратда қолиб, мадори кетди. У йигитларидан сўради: «Бу гаройиб, кўнглимга ваҳм солаётган манзарани сиз ҳам кўряпсизми ё йўқми ёки менинг кўзимга шундай бўлиб кўриняптими?»

У кишиларнинг баъзилари Мажнун ишидан тўла воқиф эдилар. Улар Навфалга Мажнун ҳикоясини бошдан оёқ сўзлаб бердилар. Навфал ҳам бир вақтлар ишқ мажаросини бошидан кечирган ва ғам даштида югурган эди. У бу воқеадан хабардор бўлгач, зор йиғлади ва овқилишдан воз кечди.

У деди: «Ишқ — гавҳар, у кўз қамаштирувчи порлоқ нур. Ишқ кимни ғамга солса, унинг қалбини кирдан пок этади. Шунинг учун ҳам одам билан дўстлашмайдиган ёввойи ҳайвонлар унингсиз саҳрода ором ололмайдилар. Ишқ унинг вужудини шундай эритибдики, унинг инсонлиги шунчалик йўқолибдики, ваҳшийлар ундан қўрқмайдилар. Чунки ундан инсонлик кетганида, ваҳшат ҳам кетади».

Навфал кийикларга озор беришдан воз кечиб, йигитларга:

— Ўқ-ёйни ташланг! Итлигинизни дарҳол йўқотинг, итларингизни эса маҳкам борланг! — деди.

Одамларига шундай деб буюриб, отдан тушди ва Мажнун тарафга қараб юрди. Мажнун Навфални қадрдон-

симон кўриб, келганига хурсанд бўлди. Навфални кўриб, ҳалиги ёввойи ва хонаки ҳайвонлар қочсалар-да, ҳуркак Мажнун қочмади. Навфал бориб салом берди. Мажнун унга эҳтиром кўрсаатди. Мажнун деди:

— Эй муборак сиймо, чеҳрангда поклик нурини кўраман. Юзингда меҳр балқииди, эгнингда вафо нури жилваланади. Сен бутун мақсадларингга эришгансан. Лекин бир нарса қизиқ кўриндики, ғофил кишилар каби ўқ отиб, ов гўшти билан қорин тўйғазиш истагига тушибсан. Нафс севинчи учун шунча элини бошлаб, қон тўкишга кўнглинг майл этади. Бу озуққа эҳтиёжманд эмассан-ку? Нечун уларга озор берасан? Шундай зулм билан уларни овқат қилишни сен ўзингга раво кўрасанми? Агар оёғингга тикан санчилса, оёғинг учун кўнглинг эзилади-ку. Зулм ёйини тўғрилаб, ўқ отиб, жониворларни уришдан нима фойда?! Ҳақ буларга ҳам жон бериб, ҳаётнинг гўзал нишоналарини бағишилади. Энди бу ҳуркак ожизларнинг жонидан кеч, бу бегуноҳ галанинг қонини тўқма!

Навфал Мажнуннинг бундай дур сочувчи сўзларини эшишиб, унинг олдида бош эгиб, ер ўпди ва деди:

— Эй фариштага ўҳшаб, сифатинг одамга ўҳшамаган! Бу сўзларингдан муродинг нималигини билдим; ҳар нима деган бўлсанг, барини қабул қилдим. Бу ҳуркак кийик сурувига урадиган қилич ва ўқларни ўз жонимга раво кўрайин. Энди сен ҳикояларингни айтиб бердинг, мендан ҳам бир ҳикоя эшиш.

Мажнун унга қулоқ солиб: «Эй соҳибжамол, айтгин», деди.

Навфал деди:

— Бу қўрқоқ ҳайвонларни азоблама, деб менга тўғри йўл кўрсаатдинг. Бу сўзларинг ҳаловатини билдим; уларга бўлган адоватни тарқ қилдим. Сен элдан айрилиб, булар билан ошина бўлибсан. Эл билан ортиқ улфатчилигинг йўқ: бу ахир одатга хилоф иш-ку? Инсон ақл чироги, қолаверса бутун коинот кўзининг нуридан. Одамлардан қочиб, ҳайвонлар билан улфатдош бўлишинг ақл олдида сабабсиз кўринди; бу ҳолат менга жуда қизиқ туюлди. Менга, бир гул юзли бунинг юрагига иштиёқ солган, деб айтдилар. Агар шундай ҳодиса юз берган бўлса ва бу ишнинг сабаби шу бўлса, бу ҳуркак ҳайвонлардан қутулиб, мен билан кезиб, кунларингни шод кечир. Бу ерда зору мубталобўлиб, ғам тузогига илинган экансан, мен қўлимдан келганча уриниб, уни сенга ёстиқдош қилайин. Агар пулу молига кўимаса, аскар кучи билан ҳал этайин. Ё тухфа, молу дунё билан, ёхуд роса зарб-зўрлик билан ишни тўғрилай.

Агар фалак менгә мадад берса, бу иш қайси йўл билан бўлса ҳам, бу чигал тугуилардан сени қутқариб, мурод-мақсадингга етказай. Агар унга мұяссар бўлинмаса, унинг ўрнига бошқаси ҳам бор: сени ўзимга фарзанд этайин, миннатингни кўзим устига қўяйин. Лекин сен бу ҳайвонлардан узоқлашиб, мен билан бирга бўл. Одам билан ҳайвонларнинг жинедошлиги оз, фақат одам билан одам ҳамжинс-дир. Агар мақсадинг ёрга етишмоқ бўлса, гайрат керак.

Мажнун висол сўзини эшитгач, шавқи бурунгидан ҳам зиёд бўлди. Шодлигидан беҳол бўлди, беҳолликдан эса тили сўзга келмай қолди. Юз ҳаракат билан кўзида ёш, оғзида табассум билан деди:

— Сенинг айтган ҳамма сўзларингга жавобим бор эди. Висол сўзини айтишинг билан ўзимни унудим, уларнинг барчасидан йироқлашдим. Бу берган ваъдаларингга вафо қиласанг ҳам, юзим кўк отингнинг туёғи, бошим эса оёғи бўлсин.

Икки томон шундай меҳрибончилик билан қизгин қадр-донлашдилар. Буларнинг қадрдонлиги кўп хурсандчиликка сабаб бўлди. Навфал висолдан хушхабар бериб, Мажнунни ўз уйига олиб кетди.

Эй, айрилиқда жисми потавон бўлган одам, жонинг васлнинг хушхабарларини топди! Ёрга етиш гарчи мушкул иш бўлса ҳам, ҳар ҳолда бу хушхабар яхшидир.

XXII

Навфалнинг Лайли гавҳарини Мажнун шодаси тизимига тизиши учун гавҳардек сўзларни назм итига тизиб Лайли отасига юборгани; унинг сўз гавҳарини синдириб, алоқа итини узгани; Навфал лашкар тортиб, у ҳам адоват қўшинини тузгани ва ўч майдонига от суреб дов тилашганлари; фалак тадбири билан бир-бирига баравар келмоқлари ва хилват жойларни истеҳком қилиб тушганлари

Бу даштни босиб ўтган сайёҳ шундай афсона сўзлади:

Навфал билан Мажнун бир-бирларига ёр бўлиб уйга равона бўлдилар. Навфал ҳар қандай мушкул иш тушса, тўғри кенгаш берувчи бир неча доно кишиларни уйига чорлади. Бўлган ҳодисани бирма-бир айтиб, уларни Лайлининг отасиникига жўнатди. Лайли отасига юборилган дарак шундай эди:

«Эй, баҳт ва толенинг ўйноқи отини ром қилган! Араблар ичида мислсиз ва илму ҳунарлари эл оғзига кў-

чиб, шуҳрат топған Қайс Лайлига пок ишқ бөглаб, унинг орзусида юрган эмиш. Унинг ҳаддан зиёд ҳаё ва хижолати ўз дардини айтишга қўймаганидан, у қавм-қариндошларини унугиб, ишқ кўйида даштни ўзига макон қилган эмиш. Ишқда шундай шайдо эканки, эл уни «Мажнун» дер эмиш. У сенинг қабилаңгда ўқиб, оламдаги бутун илму хунарни ўрганган эмиш. Ўзинг ҳам унинг ишларидан хабардор бўлиб, доим уни мақтар экансан.

Унинг ишқка мубтало бўлганини кўрган отаси нима фикр қилди экан? У сенинг фарзандинг бўлмаса ҳам фарзандингга монанд эди-ку? Сен яна кишилардан унинг ахволини сўрамасдан, беларвоник қилиб, уни ғамга асир этибсан; у бўлса гоҳ дашт, гоҳ тоғларга чиқиб кетибди. Ахир мурувват, одамгарчилик ва саховат ҳам шунаقا бўладими?

Ўтган ишга пушаймон қилмаслик керак, чунки у энди қайтиб келмайди. Мен даштда кезиб, уни топдим-да, ўзим билан уйимга олиб келдим. Уни ўзимга дўст ва фарзанд этдим. Унинг аввалги комил ақл-хуши ўзига келди.

Энди илтимос ва талабим шуки, икковининг никоҳини қилиб, тўйини ўтказсак. Расм-одатларни кўз устига қўйиб, маҳрига жонни тиксак. Тож устида дур — ҳар қандай нуқсондан холи. Унинг ёнида латъ бўлса, яна ҳам яхши. Агар бу ишдан бўйин товласанг, кўнгил қолишдан қўрқишинг керак .

Навфал шу сўзларни тушунтириб, кўп тортиқлар билан элчиларни жўнатди. Лайлиниг отаси бундан огоҳ бўлгач, яқин кишиларини тўплаб, қўнгилдагидек маслаҳат қилди. Хабар элтувчиларни ҳурмат билан қарши олди. Улар Навфалниг юборган дарагини айтишибди. Бу хабар Лайли отасининг қулогига ғоят қаттиқ текканидан газабидан бениҳоя тўлғонди. Ранжиб, шундай сўз бошлади:

— Тақдири азал шундай экан. Бу Чин санами ва Фарҳор* оий бөғимнинг гулими, тиканими, ҳар ҳолда ўзга бир киши унинг маҳбуби ва дўсти бўлиб, унга насиб этади. Алқисса, тақдир уни бошқа бирорвга раво қўрди. Борди-ю, бундай бўлмаганда ҳам, менинг Навфал сўзига итоат этиб, амр қилган ишини бажаришга унча зарурат йўқ. Айниқса, сўзининг бир қисмини умидворлик билан, бир қисмини ваҳима билан тўлдириб, умид билан кўнглимни хурсанд қилмоқчи-ю, ваҳимаси билан хотиримни пари-

* Қадимда гўзал қизлари билан машхур бўлган Ўрта Осиёдаги шаҳар.

шон қилмоқчи бўлгани-я! Ҳисобсиз кишиларни ўзига асир этган у ой, ҳозир бирорвга номзод этилган. Агар у айтган сўзидан пушаймонлик тортса, у нари-ю, биз бери — тинч қолаверамиз. Агар борди-ю, у бу сўзларимдан қаноатланмаса, лутф тўргазадими ёки қаёд оладими, ихтиёри: лутф кўрсатса хотиржам ўтирамиз, ўч олмоқчи бўлса ҳам тайёрмиз. У мабодо бизни «ўчимдан кўркади» деб ўйламасин. У уруш очса, биз юриш бошлайм з, юриш бошласа — уруш очамиз!

Ганини шу жойда тугатгач: «Боринг, сўзим шу эди», деди. Келган кишилар хижолат тортиб, Навфалга Лайли отасидан малолик хабарини етказдилар. Навфалга бу қисса маълум бўлгач, бу хабардан жуда ғамга ботди. Мажнунга ваъда берган чогида шундай бўлишини билган эди. Бутун қабилалардан одамлар тўйлаб, дарҳол урушга майл этди. Мажнунни ҳам ўз ёнига олиб, у ўтни шамолдек чопқир отга миндириди. Үнга яхши тўнлар кийгизиб, бошига салла ўратди.

Лекин Мажнун бу ишларнинг тагига етолмай, гоҳ нола қиласар, гоҳ оҳ тортар эди. От қаёққа борса ҳам индамас, тўхтаса юришга қистамайди. Тайёр қилинган каллакесар аскарларнинг ҳаммаси ҳам қонга ташна эдилар. Мажнуннинг ишини ҳал қилиш учун Навфал бутун кучни Лайли қабиласига сурди. Улар ҳам бу воқеадан хабардор бўлишгач, дарҳол қаршилик кўрсатишга қарор қилишди. Ҳар томонга одам чоптириб, эл тўпладилар, газаб билан маҳкам бел боғладилар. Ўша ондаёқ душман билан юзма-юз бўлиб, ғайрат билан саф тортдилар. Буларнинг бундай қаҳр ва ғазабларини фалак ҳам англаб ҳар дам оғаринилар ўқиди.

Навфалнинг аскарлари ҳам саф чекиб, маст туялар каби оғзидаи кўпиклар сочарди. Бу икки қон тўкувчи қўшин, шу тарзда даҳшат билан ўлим бозорини қизитиши учун бир-бирларига яқинлашдилар. Отлар шамоли жанг майдонини сунуриб, шавқат ва марҳамат гиёҳларини со-вурди. Худди баҳор ёмғири қўйгандек, майдонга ўқлар ёғилди. Даشتдаги барча от ва туялар ҳам қуюн каби тўс-тўполон ичида қолди. Айлантириб урилган найзалар боши янчилган илон каби буралиб кўринарди. Найзаларнинг дастаси офтоб доирасидек эгилиб кетди. Учи бўлса, тол баргидек эди. Кескир қиличлар элни ҳалок этар, устараадек бош олар. Бу ўткир қиличлар покидек тез бўлиб, соч ўринига бош қирқар эди. Ўқ қушлари ҳавога учиб, балога йўл кўрсатиб борар эди. Ўқ қушлари қанотини ёзганда, ёвнинг танидан ҳаёти учиб кетар эди. Кўкка

қараб учган камон ўқлари баҳтсизлик келтирувчи юзларча юлдузлардек барчани ўлдирап эди. Ҳар танага ажал ўтини ёққанда умр юлдзузи бардош беролмай ботар эди. Ҳар томондан кўтарилиган учар юлдузга ўҳшаган ёлқинли қилич ва ханжарлар зарб билан урилар. Бу қилич ва ханжарлар совут кўйлаклардан худди ҳарир шоҳидан ўтган игналардай ўтарди. Ханжар доимо ўзини тилга ўҳшатса-да, қон тўкиш уни қизил тилга айлантиради. Унинг иши доимо эл бағрини тениб, ярадор қилмоқ ва зиён етказмоқдир. Гурзи халқнинг бошини чақади, ҳар вақт элнинг миясида ўшанинг фавғоси. Ногоҳ у бошга тушса, бош косалари унинг филофи бўлар эди. Қўшни булути наъра тортиб кирди; бу булатнинг чақмоғи эса кескир тиғлар эди. У бало булути бўлса, бу оғат чақмоғидир; бутун олам шулардан оғатга фарқ бўлади. Шамол булатларни ҳайдаганидек, буларни осларидағи ваҳшатли отлар суришарди. Тезлиқда яшиндек, қайтишида эса отлари чақиндек ялтирайди. Отлиқлар жанг кунидаги Рустамдек ўлдиришга киришгандар. Ҳар бир мутаассиб араб душманлик ўтини қизитиб, ўч шуъласини равшан ёндирган. Унинг алангаси кўкка туташ; дарё суви ҳам уни пасайтиrolмас эди. Мана шу зайлдаги икки қотил қўшин бир-бирига дуч келишди. Навфал аскарлари кўпроқ ва қаҳрининг ўти ёлқинроқ эди.

Душманлари бу шуъла иссиқлигини кўриб, ярашиш йўлини истардилар. Бу ишдан элга оғат қўрқинчи бўлгани учун, бир-бирларига тездан мойил бўлдилар. Ўша куни кун кеч бўлиб, бирор томонга шикаст ҳам етмади. Навфал ҳам хурсандчилик билан қайтиб, аскарларини маҳкам бир жойга тушириди.

Ҳар икки қўшин тинчнанди, улар орасидаги адоват ҳам тўхтади. Қоронғулик қўшинни соя солгач, юлдузлар шу қўшиннинг кузатувчиси бўлиб чиқа бошлидилар. Чин шоҳи — қуёш ўз тахтини тарқ этди. Ер юзини эса қоронғулик босди. Ҳар икки томоннинг келишуви маълум бўлди ва бир қарерга келдилар. Кузатувчилар: «Эртага нима бўлар экан?» деб айланиб юрар эдилар.

Эй, ишқ элнинг қиличбозлари, менга ҳам ғам қўшиннинг зўри тушди. Менга май тут, бир нафас хурсанд бўлайин-да, у қўшин томон бош яланг чопайни.

XXIII

Лайлининг отаси ўз кишиларини Навфал лашкари қошида кучсиз кўриб, душманга тортган тигини ўз жигарига ур-

моқчи бўлгани; яъни Лайли қонини оқизай дегани; у қўёшини Мажнун тушида кўриб, ботишдан сақлагани ва мотамзада тундек Навфал олдида кўз ёшлари юлдузларини оқизгани ва Навфалнинг ўти пасайиб қайтгани

Тил найзаларини узатган ёзувчи, қалам жиловини шундай бурди:

Уша куни уруш тўхтатилгач, аскарлар бир жойга қўниб, ётишга тутиндилар. Душмани урушқоқ Навфалнинг голиб келишидан вахимага тушар эди. Лайлининг отаси ўз элининг кучсизлигини кўриб, чора ахтариш учун белини маҳкам боғлади. Тездан ўз уруғининг бошликларини чакириб, улар билан кенгаш ясади. Кўп гап-сўзлар билан бу можаро жуда чўзилди. Охири гапни қисқа қилиб, бундай деди:

— Худо кўрсатмасин, бизнинг одамлар қочиб, Навфалга фатҳ кўмак бериб, у саройимга от солдирса, амирлардек ҳукмини юргизиб, Лайлини асир этиб, кўлга олади. Бундай ачинарли ҳол қабилам бошига тушаркан, ору номусим қаро ер билан яксон бўлади. У вақтда ишим бир бало бўлиб ё ўлишга, ё ватандан кетишга тўғри келади. У чоқ араблар ичиде бош кўтаргандан кўра, қаро ерга кирмоқ афзалроқ бўлади. Бундай кўнгилсиз, аянч ахволга тушгандан кўра, шундай фикрни қилмоқ яхшироқдир: эртага Лайлини топиб, бир дамда ишини тамомлай; ўқ игнаси билан либосини тикиб, хашжар сувидан хиноси ни эзайнин. Унинг ниҳол қаддини тупроқка кўмайин-да, ҳилолдек қопини ерга киргизай! Гарчи, у кўзимнинг чироғи бўлиб, жоним гуркираган боғи бўлса ҳам, оғат елидан чирофим ўчиб, боғим ҳазон ва торож этилса, душман мақсадига этиб, номусим барбод бўлгандан кўра, бу яхшироқ!

У шундай деб сўзини тамомлагач, барчалари таҳсин айтишиб, курсанд бўлдилар. Навфалнинг қўли баланд келган эди. Аскарлари ҳам юрак ютиб турарди.

Мажнун эса: ажойиб бир ҳолда қолиб, гоҳ завққа тўлар, гоҳ мусибат тортгар эди. У ёрининг васлини эслаб: кўнгли умидворлик билан шодланар эди. Лекин ёри томонининг мағлуб бўлиши унинг кўнглини тобора бузар эди. Ошиқлик иши ожизлик, кулфат чоҳига бош тубан тушишдан иборатдир.

Бу қайгулар бедил Мажнунни талвасага туширгач, баҳт келиб унинг қўзига уйқу солди. У тушида нигори зебони бошдан-оёғигача ғоят ҳарир ипак кийимларга ўралган ҳолда келаётганини кўрди. Йўқ, у нигори эмас,

гул юзли сарв, сарв ҳам эмас, гул ҳам эмас, балки қўёшнинг ҳам рашкини келтирувчи париваш эди. У кўз чашмасининг бегубор суви эди. Жон гулшанида ётилган ниҳолга ўхшар эди. Латофат сахросининг лоласи, йўқ, балки хуш исли кийигидир. Малоҳат дарёсининг гавҳари, гавҳар ҳам эмас, балки қўёшнинг аксидир. Кўз қорачиғидек кўнгилга ёқимлидирки, доимо ёши тўкилар. Ҳажр ўтида оламни ёндирувчи бир шамдирки, ҳамма вақт иши куиши ва ёнишдан иборат. Кўз ёшини яширган тонгга ўхшашдирки, меҳр гулидан дам ураг. Унинг сабрини кўз ёшининг сели оқизган: яъни у ою куннинг рашкини келтирган Лайли эди. Унинг оғзида иштиёқ охи, товушида фироқ ноласи бор эди.

Лайли яқинлашгач, алифдек қоматини эгиб, дол қилиб, дарҳол Мажнун оғгини ўпди. Сўнгра кучоқлашга мойил бўлиб, қўлини Мажнуннинг бўйнига солди. Деди: «Эй жондан азиз дўстим, йўқ-йўқ, балки абадий қадрдоним. Сенинг ишқингдан отам мени ажратмоқчи бўлди, барча эл ҳам у билан иттифоқ бўлиб, эртага мени ўлдирмоқчи ва қоним билан ерни бўямоқчилар. Қуёшимга завол келтириб, қонимни эса шафақ мисол қилмоқчилар. Қоним билан қуёшим шафакранг бўлса, мени ерга қўмадилар. Сенинг ишқингда қурбон бўлиш менинг мақсадим эди. Даврон мақсадимга етказди. Барча истакларимни муҳайё қилди. Ишқингда ҳарна орзу қилган бўлсам: ҳаммасига ҳам эришдим. Менинг олдимга ажаб йўл тўғри келди, энди сен яхши қол ва омон бўл!»

Шу сўзлар билан кўзидан дарёдек ёш оқизиб, девонаси билан видолашди. У ой Мажнунга бу сўзларни айтгач: Мажнун ҳам «Вой!» деб сесканди. Бу товушдан эл кўзидан уйқу ўчиб: «Нима бўлди экан?» деб, ҳайратга тушибилар. Мажнун мотамзадалар каби хўнграб: кўз ёшларидек Навфал томон югорди. Етгач ер ўпиб, сўзга тушди:

— Эй душманга голиб келиб, устунлик қозонган: тангри ҳаққи ортиқ тиф тортмагин. Гинани қўй, уруш қилмагин тайёр! Тифинг кўнгилни тешиб, унинг уруни эса, жонимга қасд этади. Эртага яна уруш бошлама, ҳаётим пайвандини узмагин ахир! Ұч ёйини қўлингдан йўқот, токи жонимга ўқ тегмасин!

Навфал бу ишининг одатга хилоф эканини билиб, ҳайратга тушиб суриштириди. Мажнун ўз аҳволини билдиригач, Навфал эшитиб ғамга тушди. «Бу воқеа балки чинтир: Мажнуннинг туши шубҳасиз тўғридир», деб ўйлади. Навфал Мажнун кўнглининг поклигини, балки оинай-

жаҳоннамо эканлигини англаган эди. У оинай жаҳоннамода фақат тўғрилик жамолининг жилвасигина кўринади.

Араб туни мусофириларча отларини хайлхоналарга туширди. Кўк сабзазорига юлдузлар гўзал, яъни қуёш бемалол чодирини тикди. Бу хабарни эшитган барча эл, унинг сўзини маъкул деб билдилар. У санамга зиён-захмат етмасин, деб Навфал ўз саройига тезлиқда жўнаб кетди. Уруш ғалаба билан тугагач, Мажнун ҳам дашт томон жўнади.

Эй менинг яқин ҳамдамим! Юз минг оғариниларга сазоворсан. Агар мени бошинг ҳаққи учун шу ғамлардан қутқариб, севинтиранг, баанданг бўлар эдим.

XXIV

Мажнуннинг Навфалдан айрилгани ва елоёқ отини шамолдек сурисиб, биёбонга йўл олгани; Зайдга йўлиқиб, аҳволини маълум қилгани ва унга етган бедодликдан бунинг ҳам кўнглига алам етгани; унга таскин бермоқ учун ўзининг ҳамма нарсасини топшириб, Лайли қабиласи кўчган ерга кетгани

Бу саҳифаларга нақш берувчи наққош сўзни бундай ёзади:

Вафодор Навфал қайтиб кетгандан сўнг, Лайлиниг эли ўйга тушиб қолди. Чунки Навфалниг бу иши уларга қизиқ туюлди. Қайтишининг сабабини билолмадилар. «У ҳийла қилаёттир. Бизни фафлатда қолдириб бошимизга етади», деган ваҳимага тушдилар. Ҳажга кетаётган кўчли карвоилардек, улар ҳам даштдан кўча бошладилар. Бутун мол-давлатларини ортишиб, бошқа бир манзилга жойлашдилар.

У — толеи баланд, душманига голиб келган, баҳтининг шамъи ўта шуълалаңган, уй ва рўзгорларини куйдирган, иқбол оти чақонлик билан сакраган, лекин ўзини тупроққа ташлаган. Баҳтининг чаманида битган гул ҳидидан бошига дардлар йигилган, яъни кўнгли ҳурккан Мажнун оромсиз кетиб борар эди. Замонасидан баҳтсизликка учраган бир дардмандга ногоҳ йўлиқди. Мажнун унинг юзида ғам белгиларини кўргач, қайгуга тушиб сўради:

— Фалак бошингга нималар солди? Сени ким бундай мушкул аҳволга мубтало қилди? Нима учун сен мендек ғамга ботгансан, худо ҳаққи, аҳволингга нима бўлди? Айт!

У, дард билан тўлган ғамгин киши, оҳ тортиб, бундай деди:

— Эй жўмард! Мен араблар ичида хўрланган, бедавлат бир баҳти қаро одамман. Менинг ожиз ва бенаволигим шу даражадаки, кунларимни тиланчилик билан ўтказаман. Лайли саройи — менинг паноҳим. Ҳай тупроғи эса — менинг суюнчиғимдир. У қабила одамлари мени «Зайд» деб чақирадилар. Ўзим эса аёлманд бир кишиман. Шу вақт Навфал деган жафокор, Мажнунга дўст бўлиб, унинг хизматини бажариб, яраш йўлини тўсдида, Лайли элига кўшин тортид. Орадан ҳеч иш бўлмай, яна манзилига қайтди. Лайли эли эса, элни ғафлатда қолдириб, ногоҳ етиб келар-да, яна истаганича ўлдирав, ёндирав, деб ваҳимага тушдилар. Иш кўлдан кетгандан кейин юз тадбир қилсанг ҳам фойда бермайди.

Душман олдида шодлик қилиш журъатдандир. Шундай бўлса ҳам эҳтиёт бўлмоқ керак. Бу сўзга маҳлиё бўлишиб, ҳалқни бир пана жойга кўчиришга тушдилар. Қабила аҳли кечаси йўлга тушдилар, тун эса, оламга зулмат сочар эди. Мен эсам кўчувчи элдан кўзимни олдим, натижада кўз очиб-юмгунча адашиб қолдим. Улар манзилга жойланибдилар; мен эса бошқа томонга кетибман. Қуёш тонг йўлини ёритган чоғда, икки тух мингган киши йўлимни тўсди. Навфал қўшинларини тарқатиб юборганидан сўнг, булар ҳам ўз уйларига қайтиб кетишшаётган экан. Улардан бирор пана ерга қочиб қутулмоқ менга қийин эди. Халтамда бўлган озиқ-овқатларимни ва икки-уч танга пулимни ҳам, бошқа бор-йўғимни ҳам тортиб олдилар. Буниси ҳам учалик эмас эди-я, улар мени қамчиладилар! «Пулингни нима қилдинг, айт, кўмган жойингни кўрсат!» деб урдилар. Баданларимни тилка-тилка қилиб юбордилар. Охири ҳеч нарса тополмагач, мени қўйиб, улар ўз йўлларига жўнадилар. Мен эса фурсатни ғанимат билиб бу тарафга юришга ошиқдим; энди эса, сенга йўлиқдим. Сен ҳам агар ўшалардан — сахрода одам таловчилардан бўлсанг, билки, киссамда пулдан дарак ҳам йўқ; керак бўлса факат нақд жоним бор.

Мажнун бу можарони эшитиб, отдан тушиб, уни қулоқлади. Йиғлаб, деди:

— Эй мажруҳ дўст! Сенга жонимни фидо қилсан бўлмайдими? Жоним баданингга шифо бўлсин. Бошим қадамингга фидо бўлсин. Навфал эли томонидан шундай ходисалар қилиниб, бунга сабабчи Мажнун бўлса, ўша сен айтган баҳти қаро Мажнун мен бўламан; қўлингга тиф ол-да, қўнглиниг тилаганини қил. Жисиммни истага-

нингча яралаб, кўнглимни ҳам пора-пора эт. Бу ишдан қўрқма; мен хижолатдаман, ҳар нарса қилсанг ҳам розиман. Олам элидан номусга қоламан деб мени ўлдири-масанг, ўғирлатган пулларинг эвазига отимни ол, олдири-ган нарсаларинг ўрнига, мана бу нарсаларимни ол,— деб барча кийган кийимларини ечди. Ва ҳаммасини унинг олдига қўйди; учқур отини, қалқон, қилич ва ўқ-ёйини ҳам унинг олдига қўйди. Сўнг, унинг кўнглини кўтариб ва кечиримлар сўраб, оёғини ўпди. Деди:

— Агар қайтишингда яна Лайли саройига борсанг, саломимни етказгин, деб қайси тил билан айтайн; ёхуд шундай-шундай хабаримни айт, деб қандай айта оламан. Мен шундай қаттиқ хижолатда ва шу даражада қийин аҳволда қолдимки, буни сўз билан айтиш эмас, ҳатто ўйлаш ҳам мумкин эмас. Бу бало даштида сен йўл кўрсатувчи бўлдинг, сенга шундай илтимосларим бор: Ёр қабиласини излаб қайси томонга кетган бўлса ҳам етиб олгин, у макондан ҳаргиз юзингни ўгирма; бошингни ҳам у остоидан олма. Жисмингни унинг эшигига гард этиб, шукронасига жонингни ҳам садақа қил. Жон беришга кўнглинг қўнимаса, менда жон билан кўнгил бор. Ҳар иккисини сенга топшириб, танимни тупроққа яширайин. Сен эса, жонимни эшиги тагида оёқости қил, кўнглимни ити олдига ташла!

Бу сўзлар Мажнунининг ўзини ҳаяжонга солиб, эши-тувчини ҳайратда қолдирди. Зайд Мажнунни таниб, унинг сўзларини англағач, ер ўпиб, ҳурмат қилди. Деди:

— Эй ишқ оятига сингиб кетган замонанинг ягонаси! У ҳажр туниининг умид тонги, йўқ, балки абадий қуёши, жамоли саодат осмонидан чиқадиган, покизалик пардалари юзига никоб бўлган Лайли, сенинг ғамингда шундай по-тавонки, сўзи элга достондир. Оғзида сенинг сифатла-ринг, кўнглида эса хаёлинг жилваланади. Сен бирор нарса десаңг, мен унга етказиб, хабарингни айтсам. Бу хушха-бар унга жондан ҳам ортиқ, балки деганларимдан ортиқ тушар. Менга раҳминг келиб, шунчалик нарсаларни ба-ғишиладинг. Унга мен сенинг хабарингни етказсам, у ҳам менга икки шунчча нарсалар беради. Айтган сўзларингни унга етказаман, агар буюрса, жавобини ҳам келтираман. Икки дилором ҳам муродига етади ва ўртада мен ҳам мақсадимга етишаман.

Мажнун деди:

— Эй, менинг айрилмас дўстим! Жон бағишиловчи на-фасинг яраларимга малҳамдир. Унинг хижкрони менинг тилимни лол этиб, сўзлашни ҳам маҳол қилиб кўйган.

Нихоят менинг цинмани сўрадинг, аҳволимнинг қандай эканлигини ўзиңг кўрдинг. Мен бир дардман, жудолик дардига тушиганлигимни ва ким эканлигимни билдинг. Сен шундай дўстлик қилаётисан, ҳар нарса десанг ҳам ўзинг биласан? Энди вафо расми сенинг шиоринг бўлсин! Бор энди, худо ёринг бўлсин!

Зайд худди фалакнинг учар отига мингандек, учар юлдузга ўхшаш отини сурди. Зайд тездан қабила томон от чоптириди. Мажнун ҳам қайтиб кетди. Мажнун жонжахди билан Лайли қабиласи кўчиб кетган ергача югуриб борди.

Эй, ёр манзилининг насими, сенинг нафасинг жон атрини сочади! Ўша атирдан бехуд бўлдим, жонондан хабар бергин, йўқса ўлдим!

XXV

Қўёш чашмаси саратон буржида макон топиб, ҳарорат зўрлигидан ҳаво гумбазий сардоба^{*}ларида ва ўт тош ҳуҗайраларида яширганида Мажнунининг ўтдек изтироб ва шамолдек шитоб билан Лайли ҳашами ўрнига келиб, қўтирип итни кўргани ва ит ўз ошинасига ялингандек, итга ялингани; элдан ҳайратангиз хитоб эшишиб, ваҳшатомиз жавоб бергани; ўша ит қошидан кийиклар сұҳбатига етгани; унинг мушкин оҳусидан мушк сочувчи хабар етказгани

Бу майдонда тинмай юргурган киши, сўз майдонида шундай ўйнайди:

Мажнун Лайлининг даман^{**}ига етганди, осмон қуёши ҳам сайр этарди. Ёз фаслининг туш чоги бўлиб, жавзо ойининг энг жазирама вақти келган эди. Кун ўз ҳарорати билан жонга ҳалокат келтирас, Лайли каби жаҳонга ўт соларди. Ҳар бир эсган ҳароратли шамол, Мажнун нафасидек жароҳатловчи эди. Мажнун кум устида оёғи куйганидан, қуюн тагида тинмай югурап эди. Осмондаги барча юлдузлар ҳам қуёшининг ҳароратидан ернинг соя-

* Сардоба — карвон ўтадиган йўлларда сув саклайдиган чукур күдуқ устига курилган иншоот.

** Да ман — одамлар яшаб, ташлаб кетган жой. Бу ерда Лайли яшаган чодир ўрни, унинг излари.

сига яширингандар эдилар. Кўкнинг ҳам ҳарорати ошиб, бутун танига шафақлардан ўт туташиб кетган эди. Кимки тоғдан нишона истаса, уни бир тўда қизиган кул тасаввур қўлар эди. Тоғ ичида гавҳарлар кул ичига кўумилган чўғдек кўриниш эди. Иссиқ ҳаво дарёга ҳам тоб солган, унинг иссиқдан тўлғаниши эса ўзига гирдоб бўларди. Дарёда юзаётган ўрдакнинг оёқларини сувнинг қайнаши илвиратиб юборар эди. Сувнинг иссиқлигидан қутулиш учун оёқларини парда ичига олган эди. Кўк ипни ҳароратли табиат қандай оқартириб юборса, пурнур кўёш экинларни ҳам шундай қовжиратиб юборган эди. Буғдойлар қовурилган нўхатлар каби ёрилиб бошоқларидан ажралиб кетган эдилар.

Хирмондаги каклик, қирғовул ва тустовуқлар ернинг қайноқ қозонидан қовирмоч тергандек бўлардилар.

Ўргамчи бўлса шувоққа парда солиб, шу парда ичиде соялаб ётарди. Асад ойи бошланиб, итларнинг тили ергача осилиб қолган эди. Куртларни ҳам иссиқ қуидирганидан ҳўл мевалар орасига яширингандар эдилар. Қўёш меваларни ғўрлигига ёқ қуритиб қўйган эди. Кўллар туви сувни тамом шимиб олган, сувсизликдан тани тарс-тарс ёрилиб кетган эди.

Ҳажр билан кўнгли бурдалангандар, фам билан жони қўйган Мажнуи, ногоҳ у ерга етдиким, қабила уидан кўчиб кетган эди. Ақл ва ҳуашдан бегона ҳолда у даманин кўп айланди. Ерда нишоналар қолдириб, бутун хонадонлар у ердан кўчиб кетган эдилар. Унда-бунда қолган уй ўрнин қўриб, юзи билан остоналарини супурди. Айланиб юриб, тасодифан ўша санамнинг уйи жойлашган ерга етди. Кўнглига оловлар шундай туташники, вужуд мулкини вайрон қилди. Ҳам жисмига, ҳам кўнглига изтироб тушди. Хусусан, кўнгил уйини безагувчи ишқ, унинг кўнглига бу даман ёр мақомидир, тупроғи эса жонига ватандир деган бир роз солди.

Унинг димоги дилбар исини топгач, юрагидаги ишқ доғи янгиланди. Кўнглини фам яна топтади, жони бесаран-жомликка тушди. Кўнглидаги ишқнинг кўзғолони, жаҳонни ҳам пинҳона қўзғаб юборгандек бўлди. Унинг бу ўти бирлаҳза таскин топгач, у ғариб мискин яна ўрнидан турди. Қадамма-қадам манзил тупроғига юзини қўйиб, ҳар қадамда саждалар қилди. Жонон уйининг ўрнини топгач, жонининг пардаси билан уни ёпди. Киприклари билан ерини супуриб, тупроғини кўзлари орасига яширди. Бало туйнугини беркитиш учун кўз ўшлари билан лой қилди. Тандир ичига кириб, бирпас ётди-да, ўтлик дами билан уни ки-

зитди. Кулларини кўзига сурмадек тортиб, кўз уйини сурмадек қорайтирди. Сўнгра охурга қадам қўйиб, сомон парчасидек бир нафас ором олди. Томидан териб олган хар бир донадан кўнглига муҳаббат уруғини экди. Ўз охидан бирдан куйган кигиз парчаларини бошидаги ярасига маҳкам боғлади.

Ҳар томонга оҳ уриб, югуриб юрган вақтда, ногоҳ бир кўтирип итни учратди. Терисидаги яралардан гўшти қочқан, қашнидан аъзоси қизариб кетган эди. Ҳам оғзи-бурнидан суви оққан, ҳам жисми бўғин-бўғинидан айрилган. Томирларидан қон қочиб, териси суюкларига ёпишиб кетгани эди. Аъзосида унда-мунида бир тук, у ҳам унга бир оғир юқ бўлиб, юришига ҳам мажоли қолмаган эди, ҳатто қўйруғининг юкини ҳам кўтаришга ожиз эди. Лаблари бир-бирига ёпишмаганидан, тишлари иржайиб, гўё ўз ҳолига кулгаңдек бўлар эди. Ўз аъзосига қарашга уялганидан, кўзлари чукур тортиб кетган эди. Оғзидан чиқкан нафаси, азоб-уқубат насимидир. Букик думи эса меҳнат мим^{*}ининг думидир. Азобиниг кириши ва роҳатнинг чиқиши учун, унинг танига жароҳатлар юзлаб йўл ясаган эдилар. Бадани илма-тешик бўлиб, шу тешик таининг тан хизматини ўтар эди. Яралари ичида қуртлар қайнашар, у яралар қуртлар учун ҳам юрт, ҳам озиқдир. Қуртлар унинг ярасини кавлаб юборганидан тили билан ялаганда унга малҳамдек туюларди. Итнииг хар нафас ўша қуртларга тил теккизиши, худди душманга қарши қаҳр-ғазаб сочмоқдек эди. Қонли жасадига қўнглан зоғлар лолага тушган доғларга ўхшарди. Ярага ёнишган чивинлардек уларнинг учиб қўнишлари янги яралар пайдо қиласарди. Пашишларини қўригани мажоли йўғу қушларини қувишига қандай кучи етсени? Мажнуни бу аяич аҳволни кўриб, паришион ҳолга тушди ва қўнгли баттарроқ бузилди.

Итга раҳми келиб, тўдага сари ёлбора бошлади.

«Эй менинг бошимга тож бўлганлар, кийган кийимлари ва рангу бўйлари муборак! Бошимдаги юзларча яраларнинг нишоналари хар бирингиз учун ошиёндир. Оҳларим зарбидан пора бўлган қўнглимнинг тешиклари ҳар бирингиз учун ватангоҳдир. Бу харобага келиб жойланинг, чунки мен жабру жафо чекувчи кишиниан. Қўзларими ни чўкинг, танимни тишланг, итнииг кўз ва танини қўйинг! Агар шу ожиз итда қасдингиз бўлса, мен ҳам бир заиф

* Бу ерда мимдан мурод, уннинг қўйрукка ўхшашлиги ва меҳнат яъни, азоб-уқубат)нинг биринчи харфига ишорадир.

итман». Бу ялиниш-ёлворишилар қушларнинг парвойига келмаганини кўриб, овозининг борича ваҳшат солиб бақирди, қушлар бундан чўчиб, учиб жетдилар.

Ит олдига келиб, унинг тоҳ товоини, тоҳ нотавон гавдасини ўпди. Унинг танида кўпгина яраларини кўргач, ўз кўйлагини ҳам парча-пárча қилиб, йиртиб олди-да, у пора-пора бўлган танининг яраларидан чиқсан қонларни тозалади. Танидаги қонларни артгач, яраларини маҳкам боғлаб қўйди. Ўз кўйлагини унга кийгазди ва у кўйлакка қонли ёшларидан гуллар солди. Итнинг яраларини боғлаб бўлгач, юз дард билан мунгли кўйлади:

«Эй муҳаббат, вафо билан яратилган, кулфатларга тўлган жонивор! Бир вақтлар танинг соғлом ва кўнглини шодлик, кувват билан тўлган эди. Кечалари кўршапалаклардек уйғоқ эдинг ва қоровуллар сенинг ҳушёрлигингдан бемалол кўкиори ичиб ётардилар. Ваҳиманг билан бўрининг кўзи жовдирап, ҳар туи унинг танига кўзини олов соларди. Чангларининг қоплонининг кўзи тушган чокда, фуссадан бошдан-оёқ доғ (хол-хол) бўлиб қоларди. Йўлбарс ҳам сенинг олдингда ўлик ҳайвондек, тирниогинг зарбидан унинг танида чизиклар бўларди. Сенинг отилиб сапчишингдан йўлбарслар ҳам ваҳимага тушиб, хижолат тортиб, кўзини юмардилар. Кафтларинг тушган ерии эл насрин гули ва изларинги Ҳулкар деб англардилар. Кўлларингнинг хинаси тоҳ кийик, тоҳ буғулар қонидан бўлар эди. Бўйнингга шўх гўзаллар иш боғлардилар. Шоҳларининг жилови бошинг узра эди. Тоҳ газаб билан ириллаб, тоҳ кўк шери каби ҳайқирадинг.

Энди эса шундай аҳволга тушиб, ноҷорликда қолибсан. Сендан эл нафрлатланса, мен учун сухбатингдир фаҳр. Бир куни унинг кўчасида хуриб, итлар билан тўс-тўполи кўпорар эдинг. Кечалари эса фигон тортиб, унинг эшигига посбошлиқ қиласар эдинг. Нега энди бир куни келиб, вафо учун бошингга тушар суюк? Нечун бир сенга лутф этиб, бўйнингга қалода* боғлади? Жоним ташларингга қурбон бўлсин, тишларингдан бағрим тешилсин! Илоҳо фалак сенинг барча азоб-уқубатларнинг даф этсии. Аввалагидан ҳам чақкон, илгаригидан ҳам соғломроқ бўлгин. Баҳт сенга яна йўлдош бўлиб, у эшикка яна маҳрам бўлсанг, ўзинги бегона олиб, мен хастани ҳам упутмагин. Жонимни ўша тарафга олиб бориб, кўчасининг туп-

* Итнинг бўйнингга боғланадиган тасма.

роғига бағишила. Итлар билан қувишиб юрганингда, но-
мимдан ҳар бири қошида тиз чўккин. Унинг кўчасида
суяқ кемириб, озиқланайтган вақтингда, мен заифнинг
жисмини ҳам ёд этгин.

Агар бахт ёр бўлиб, жононнинг ҳарамига йўл топсанг,
давлатлилар ўша остонаядан сени қувмасалар ва ҳеч бир
кимса «кет!» демаса, кечаси ўша ҳарам паноҳинг, ёто-
ғинг даҳлизи ичида бўлганда, ётиб, ияғингни оёғингга
тираб, тумшуғингни ўша эшикка қўйганингда, ҳеч кимга
сездиримай, мен учун ўша эшикни ўп». Мажнун унинг оғ-
зига кўзини суртиб деди: «Босган изларининг тупроғини
ўпиб қўй. Тириғинг билан менинг икки кўзимни ўй-да.
босмоқчи бўлган қадамларининг ўрнига қўй».

Шундай сўзларни бирма-бир айтиб турган чокда, йў-
ловчилар кўриб қолдилар. Уни таниғанлар жуда ғамгин
бўлишиб, кўнгиллари бузилиб зор-зор йиғладилар. Та-
нимаганлар эса Мажнуннинг аҳволидан ҳайратга тушиб,
ўзгардилар. Бир куйган орадан чиқди ва бу можародан
кўнгли эзилиб сўради:

«Эй ишқ ичида чўғ бўлган, йўқ, балки самандар бўл-
ган! Баданинг шу ўтдан ясалиб, бағринг шу ўтдан таркиб
топган. Зотинг ўт билан йўғрилгандир, сени фаришта
десалар ажабланарлик эмас. Сифатларинг ҳам фариштага
ўхшайди, зотинг ҳам малаксифат экан. Нега ит билан
улфатсан, ит билан малак орасида қандай муносабат
бор? Итга маңзил, бўлган ҳар қандай уйга малак туш-
майди-ку? Ўртада шунчалик номуносибликлар бўлиб ту-
риб, нима учун ёима-ёнсизлар?» Мажнуни оҳ чекиб, йиғ-
лаб деди:

«Эй, муҳаббатдан бехабар кипни! Сени малак десам
таажжуб эмас, чунки сенга ишқ насиб бўлмаган. Менга
ўхшаганин малак демак, ёлғончиликдир, мени дев кўрса
ҳам қочади. Бутун борлигим ҳам нобуд бўлган. Ишқ
бутун вужудимни чунон ўртади. У ўтга зеҳи согланингда
эди, баданимнинг кул уюми бўлганини кўрар эдинг. Ит
юриб кетиб, шу кул тўдасида мақом тутса не ажаб?
Агар ҳар қандай итга жароҳат етса, кулдан тани роҳат
топади. Бу итнинг жароҳати кўп экан, уни шифо бер-
гучи кулдан «кет» деб ҳайдаб бўлмайди. Йўқ-йўқ, унда
итлик кўринмайди, итлик жаҳонда фақат менга хос. Ит
мен, мен, халқ ор қилган мен бўламан. Бошдан-оёғигача
яраланган мен бўламан. Кўп яралар танимни тугатдилар,
у яраларимга малҳам бўлди. Баданида яралари бўлиб,
ундан азоб чеккан кипига кимки дори-дармон билан да-
во қиларкан, унга жонини ҳам фидо қилса не ажаб?

Менда юз туман жон бўлса эди, баданимда ҳеч қолдирмасдан ҳаммасини ҳам бағишлар эдим. Ҳаммасини унга бағишлаб, йўлида қурбон қиласр эдим».

Шундай жозибали сўзларни айтгач, унинг жунуни (төлбалиги) яна ҳаддан ошиди. Ёдига дашт ҳайвонлари: кийик, кулонлар билан гашт этмоқ тушди. У итнинг қўл-оёқларини ўпид, кийиклар маконига қараб кетди. Ҳамсұхбат улфатларини ахтариб, тездан биёбон сайрига тушди. Зайд Мажнуннинг хабарини Лайлига етказиш учун йўлга тушган эди. У ҳай қабиласига етгач, бир хилватда ой юзли Лайлини учратди. У пардалар ичидаги ғунча билан, бу ташқаридан туриб сирлашди. Зайд Лайлининг бекарор, девона ёри тўғрисида нимаики билган бўлса, ҳаммасини унга бирма-бир, қолдирмасдан, батамом айтиб берди.

Лайли унинг сўзиини эшитгач, тортган оҳидан кўнглиниг темири ҳам эриб кетди. Жонига шундай ўт тушдики, тутунлари бошидан ҳам ошиб кетди. Ўша тутунлар унинг бошига чиққан эдими? Ёки у қоп-кора анбарин зулфими эди? Бу хабарни эшитгач, олов ичидаги зулфи каби буралиб-буралиб ўзини унуди. Кўзидан ҳасрат ёшлари томиб, юз узр билан Зайд томонга боқди.

«Эй, сўзлари танимга жон бериб, хабарлари жисмимда қон юргизган! Жоним дардига даво топгучи сенсан, одам демайин, фойибдан хабар келтиргучи сенсан» деб, кўп узрлар айтиб, унга қимматли тортиклар берди.

Зайдни ташқарига чиқариб: «Буни олгин, ҳозирча қўлда бори шу, қилган хизматларингни унутмайман, юз шунча нарса берсам ҳам озлик қиласди. Сен бир лутф этиб, вафо кўрсатсанг, мен зору мубталодан бир мактубни, девонавашимга олиб борсангу ҳам менга жавобини келтирасанг?»

Зайд дилбарниг тилагини қабул қилиб, деди: «Жоним билан, бу менинг бурчимдир. Тез бўлгин, душманлар воқиф бўлиб қолмасинлар, бу ерда маҳтал бўлиб туриш зарар келтиради».

Лайли давот, қалам олиб, дарров нома ёзди. Кишиларнинг билиб қолишиларидан кўркиб, хабарчига номани маҳфий топширди. Хабарчи номани олиб, ул ғарип шайдога етказиш учун дашт томон кетди. Бутун аҳволларини айтиб, номани у бенавога топширди.

Мажнун аҳволни билгач, ҳолдан кетиб йиқилди. Ўша юз букилган номадек, Мажнун ҳам ерга ётиб букилди. У номани очиб ўқиди чинг мазмуни шундай эди.

Мажнун Лайлапшиг кеча тўлин ойидек оппоқ саҳифада лайлутулқадрдек помасини ўқиб, оғзи висол болидан ширин бўлганда комига ари ниши санчилгани; қалам учини ари нишидек тезлаб, жавобида қоғоз табақини шира қилгани

«Кўнгилга ишқдан нур берган таңгри оти билан бу номани бошлайман. Ишқ майининг даъвати билан одамлар балоларга мубтало бўлдилар. Шу ишқ майдан бир ҳўйлаган бағри қоп шўрлик маст бўлди, маст эмас, балки мажниун бўлди. Кимгаки у майнин тертиқ этган бўлса, фироқ захрини қўшиб, уни аччиқ қилди. Айрилиқ балосига гирифтор бўлганларга васл шифосини ҳам ато қилди. Булбулники зору ғамгии қилдими, гул қўйлаганини ҳам чок-чок этди. Парвонанинг беҳад куйиб, ёниши, шамга ўтнинг насиб бўлиши ҳам шундан». Сўз жавоҳирларини шундай сочиб, сўнгра бу нуқтани зоҳир этди.

«Хитой нақшларига ўхшаган бу сатрлар, бир шикастанинг бир хастага ёзгашлариридир. Яъни мен зору мубтада, балодан қутулмаган сенгадир. Эй менинг ишқ ўтидаги хасим, нечуксан? Кўнгли озор топган кимсасизим, нечуксан? Эй, менинг ишқимда беҳуш бўлмоқ учун, васл майдан бирор қултум тотмаган! Эй менинг фурқатимда бошига тош ёгиб, минг тош еса ҳам бошини яширмаган! Эй ҳажрим ўтида кул бўлган, бўлса ҳам, ҳар шуъланни гул деб билган! Эй ғамим тиканини жонига урган, булбулдек ноласини жаҳонга тарқатган! Эй жиннилиқ занжирини қўлига солган, ваҳшийлар қўйругини аркон қилиб белига боғлаган! Фироқимда аҳволинг қандай? Иштиёқимда фикринг недир? Соchlарингга хору ҳас ёпишича, ким уларни бир-бир териб олар экан? Бошинг фарқи қушларнинг уяси эмиш, у ердан қушларни ким қувар экан? Фалак парчалаган бошингга ким малҳам қўяр экан? Юзингга чанг-тўзон ўтиреа ким қиласкини уни буткул покиза? Ғам тошидан танаинг қонаса, уни қўз ёши билан ким ювар экан? Кафтингга кирган тикашларни киприги билан ким чиқарар экан? Ҳажр ўти танаангни ёндирганда, у ўтга ким тупроқ сочар экан? Азобланган жисеминг қумга йиқилганда сенга ким ғамхўрлик қилар экан? Ёлгиз ўзинг фарёд уриб, ҳар томон юрганингда, фақат соянг сенга ҳамроҳ экан. Тоғлар ораси исиб кетганда устингга фақат бойўғлигина соя солар экан. Вайроналарда сени ғаминг ҳалокатга еткизса бошини устида бойқушлар «дух» дея қичқирап экан. Айрилиқ оқшоми

бошингни олса, тонг сенга ёқасини чок этиб боқар экан. Ғамдан заифланиб даштда ётганингда қумлар сенга тўшак экан. Кечаси йиртқич хайвонлар атрофинингда тўплангандаги шаминг бўрининг кўзи экан. Қон ютиш учун пиёла ахтарсанг лоладан бошқа ҳеч нарса тоғилмас экан. Қошингга чибинлар ўтирас, бошингда қуюн айланар экан.

Кошкни юлдузлари хира олам, менга ҳам шундай иеъматларни бағишиласа. Туну кун рафиқинг бўлиб, йўлсиз югуришда ҳамроҳинг бўлсан. Жаҳонда сен билан мен бўлсанму бутун коинот бўлмаса!.. Гоҳ тўхтасак, гоҳ жаҳонни сайр қилиб юрсак-да, бу одам диёрида биздек яшовчи бўлмаса. Иккимиз дилхоҳлик билан умр ўтказиб, тинчлик билан васл гаштини сурсак. Баданимга бағринг паноҳ бўлса, кўлларим мудом бўйинингда бўлса. Бошинг гоҳ елкамга суюнса, қошинг багбақам маржонида турса. Гоҳ юзимга юзинг тегиб туриб, лабларим оғзингга баҳра берса. Сояга ўҳшаб сен билан бирга ётсак-да, таним тилаган мақсадига етса.

Нима қилайки, фалакнинг беҳуда ғавғолари мени ушбу баҳтдан маҳрум қилди. Сенинг ғаминг кўп бўлса ҳам, эр киши бўлганинг учун бу осондир, осон. Қайси томонга чопай десанг, этагингни тикангина тутади. Этагинг ҳам оёғингни боғламайди, унинг ҳошияси ҳам оёғингга кишин бўйламайди. Бир мен ожиз нотавон, оёғи боғлиқ, йўқ, балки оёғи синик заифман. Не туришга майлим, не юришга ҳаддим бор, юз хил бало кишиларига гирифторман. Бир томон юзлаб аламлар уйида маҳбуслик, яна бир томонда ору номус. Эрлар мажлисининг зебу зийнати — шаробдир, хотин кишининг зебу зийнати — покизалик. Бу ишқ укубати устма-уст чирманиб кетди, номус кетдими, ҳаммаси ҳечдир. Фунча пардасини чок этса, раҳмсиз фалак уни барбод этади. Сенсиз гамларим бирор лаҳза эмас, сеникидан кўп бўлмаса, оз ҳам эмас. Сен ўтли оҳ тортсанг, мен ўтни юрагимда ёқаману, лекин тутун чиқаролмайман. Ғамимда ҳар қанча оҳ чексанг ҳам, Навфал билан устимизга қўшин тортдинг. Қабилам юзинг бало шапалоқ уриб, саройим аҳлига томон қўрқинчини солди. Отам ҳам мени ўлдириб, қонларимни ерга тўқмоқ истади. Мен шунчалик ранж ва озорлар ичида бўлсан ҳам, ёrim мақсадига эришин деб қўнглим ҳушдир. Гарчи, воқеалар ҳалокатлидир, лекин юз мунча бўлганда ҳам ҳечқиси йўқ.

Яна, мана шундай афсоналарни ҳам айтадилар, гўё сен Навфал билан тил бириттириб, унинг безалган уйига кўз ташлаб, қизига уйланмоқчи бўлиб, оғиз солибсан.

Бахтинг ёр бўлсин, биллоҳ, мен бунга ишонмадим. Сенинг мақсадинг шундай бўлса, менинг ҳам мақсадим шудир. Бир куни боғда томоша қилиб юрганимда, у санами кўрган эдим. Ўзи дуруст, элга меҳрибон, яхшигина жон деса ҳам бўлади. Ҳақ таборак сенга қўлдош бўлсин! Бу хайрли ишинг муборак бўлсин. Ўша билан хуррам бўлган чоғларингда, бу хастани ҳам гоҳ-гоҳ эслаб қўй! Иисофни ҳам тарк этмагин, мени ҳам бир йўла унтиб юборма!»

Мажнун бундай мактубни ўқиб бўлгунча тани қаламдек титраб, мадорсизланди. Зайд олдига қайта-қайта бошини кўйди ва селдек кўз ёшларини тўкиб, арз этди: «Эй чок бўлган юракка чора изловчи, малҳам орасига ништарларни жойлаштириб келган! Келтирган номанг жонни азоблади, нима қилайки жавоб ёзгани асбобим йўқ», Зайд ўзи билан бирга қоғоз-қалам, сиёҳ ҳозирлаб олиб келган эди. Ҳаммасини бир-бир Мажнун қошибга кўйди, у эса жавоб ёзишга тушди. Зайд жавоб мактубини олиб турди-да, жадаллаб йўлга равона бўлди. Чопища шамолга сабоқ бериб, мактубни дилрабога топширди. У суманбар хилватга кириб, мактубни очди, суман гули устига тушган анбар зарраларини кўрди. Бу қора сатрларга тездан назар солди, номадан эса шундай гавҳарлар тўкилар эди.

XXVII

Лайли Мажнунининг кўз қорачиги ва киприги қалами билан жон саҳифасида ёзган юрак поралари шарҳини ўқигани; ишқ ҳамдардлиги тақозоси билан Мажнун кўнглининг жароҳатлари мунинг ҳам кўнглини оғритгани; унинг ҳам қайгуланиб, еган-ичгани заҳарга айлангани

«Ишқ аҳли номидан қалам кўтарган тангри оти билан бу номани бошлайин:

У тангри шундай якка ва ягонаки, унинг ибтидоси номаълум, у шундай барҳаётки, охири — ниҳояси йўқ. Тоғ балчиги устига дўл ёғдирган, қумтупроқ устига мола юргизган. Ҳар кимни пари юз айлаган бўлса, ўжарликни унга одат этган. Айрилиқ кулфатини қаттиқ яратиб, ишқ шарбатини аччиқ яратган. Бировни пинҳоний ишқ ўтига куйдириб, маъшуқни бераҳм этган. Неча-неча ошиқларни ношод, маъшуқларнинг истагини зулм қилган. Ошиқ кўнглини парча-парча этиб, маъшуқини бу ҳолда хурсанд

этган. Маъшуқ томон насимлар эсдириб, ошиқ ичига ўтлар туташтирган!» Мактубининг аввалини шундай сўзлар билан безаб, ундан сўнг қуидаги сатрларни бошлади:

«Ушбу ғам ва аламларнинг баёни — жоним саҳифасидаги бағрим нишонаси. Ичи ғамингда қон бўлган мендан, ғами танимда жон бўлган сенга. Яъни расволик алангалари ичидаги ўртанган, афсона бўлган бу девонадан, гулюзлилар орасидаги парига ва юлдузлар орасидаги Шарқ қуёшига. Не ҳаддим билан дуо айлаб, юз мадҳ билан мақтайнин сени? Мадҳингни айтгали тил қани, тил бўлса ҳам гапира оларми? Кун васфини кўршапалак қайси куч, қайси тил билан айта олади? Савсан ҳар қанча тил узайтиrsa ҳам гулни таърифлашда соқовланиб қолади. Мен шулардек бўлсам ҳам, ноилож бир неча сўзларни дейман:

Эй ҳусн ўлкасининг подшоҳи, бутун ҳусн аҳли бу ўлкангнинг қўшинидир. Эй нозу карашма боғининг атиргули, атиргул эмас, балки ноз қилишини одат қилган гул. Эй лутф дунёсининг баҳори, юзинг баҳорининг лолазори бўлган. Саҳар ели гул сочганда, кокилларингни паришон айламасмикан? Машшота ўсма қўйганда, қошлинигни қайрилма қилмасмикан? Хумор кўзларинг бемор эди, энди соғ ва равшан бўлиб кетдимикан? Рухсоринг ўтидаги қора хол элни ҳам ўзидек қуидирадими? Сумбул сочларинг гул баргига тегиб, оловга тушган қилдек ҳеч буралармикан? Юзингнинг тери ва тола-тола сочларинг, бу ҳар иккисининг жилvasи бормикан? Оғзинг камоли торлигидан кўзга илашмас эди, сўзлаган вақтда у кўринармикан? Қадди-қоматинг юриш ҳавасига тушганда, жаҳон элини ўзига гирифтор этармикан? Ноз уйқусидан уйғониб, юз ноз билан элга сўзлармикансан? Кўйингда менингдек хас каби, ҳатто ҳасдан ҳам қадрсиз киши топилмайди. Бу оллоҳнинг иродасидандирким, эл бунинг ҳақиқий мөҳиятини билмайди. Кошки кўзим ўйилса эди, кўз тугул, бошим кесилса эди. Кўзимнинг ул дилрабо юзига тушшини ва жон билан қўнгилнинг балога дучор бўлишини аввалдан билганимда эди, икки кўзимни кўр қилган бўлар эдим. Мен ким эдиму бундай абадий дардга йўликиш, заррага қуёш ҳавасида бўлишлик нима эди. Бехосдан нигоҳим юзингга тушган бўлса, менинг нима гуноҳим бор эдики, бунчалик дарду балолар мен шўрликнинг қора бошига тушибди. Девона бўлиб жаҳондан чиқибман, хонумондан ажралиб овора бўлибман. Ҳар кун ўзга бир водий ватаним бўлиб, ҳар кеча яна бир даман коронғуерларида тунайман. Кумлар менинг кўрпа-тўшагим, кул-

чага ўхшаган қүёш эса менинг патирим бўлди. Гоҳ ваҳший ҳайвонлар билан дўст ва ҳамсуҳбат бўламан, гоҳ улардан ҳам безаман. Менинг ваҳшатим дашт бўйи ёйилиб, бутун ваҳший ҳайвонлар, ҳаттоқи гуллар ҳам мендан қўрқиб қочадилар. Ваҳший ҳайвонлар ваҳшатимдан ҳайратга тушидилар, қушлар ҳам кулфатимдан ранжу алам топадилар. Бошимдаги кулфат ва балолар ақлга сифмас дараҷада кўп, ҳолсизлик эса мени ҳаддан ташқари заиф этибдир. Бир хил йўқлик менга жисм бўлипти-да, унга вужуд деб исм берилибди.

Шундай ҳолсиз ва кучсизманки, юрганда ўргумчак та-нобидан йиқиламан. Кўксимни ҳижрон тифи чок этганидан, ҳашаротлар қўрқмасдан ичимга кириб жойлашганлар. Кўксим ичига кирган чибинлар ғавғо қўзғатиб, чумолилар кўзим уйига ватан қурғанлар.

Шундай қаттиқ қийинчиликларни тортсам ҳам, ёдинг менга тириклик берар эди. Шу онда гавҳарлар сочгучи қаламинг билан ёзилган номаниг менга тегди. Ул номани ўқиб, сўзларидан руҳландим, ҳар ҳарфидан юзларча шарапф ва марҳаматлар топдим. Лекин у номада ёзилган икки сўз жонимга қайта-қайта ўт солди.

Биринчиси: Навфал воқеаси тўғрисида ёзганинг. Яъни «икковингиз қонхўр қўшинингиз билан менинг қабиламга тиф чектингиз» дебсан. Эй тавба, бу қандай балодирки, риштани аждаҳо санайдилар. Пашшанинг ўзи нимаки, у филлик хаёлига тушса, ёки шерлик кучини қўрсатишлик чумолига қолиптими?

Воқеа шундай эди: у лашкарбоши (Навфал) мени қўрганда йиртқичлар менинг қўшиним эди. Фаминга, ногавонлигимни ва ишқингда жонимнинг хасталигини билгач, бирнас қошимда ўтирди-да, ундан сўнг билганича сўзлади. Мен бўлсан дам ўзимда, дам ўзимни тутолмасдим ва бундай ажабланарли ҳол оламда қўрилмаган эди.

У сўзларкан, изтиробга тушганини кўриб, нима деб жавоб берганимни ҳам билмайман. Ул мени ўзи билан уйга олиб кетгандан кейин, ўзингга маълум ишлар бўлди. Унинг юрагидаги ўчин тездан англаб, жоним борича ўйлини тўсишга тирищдим. Натижада ўч ханжарини қинига солди ва ўз уйига қайтиб тинчланди.

У мени алдаш учун уринган вақтда, менинг уйланиш им тўғрисида ҳам гапирган экан. Унинг нималар деганини ҳам англамадим, ўзим нима деб жавоб берганимни ҳам билмайман. Эсимдан ҳам чиқиб кетган экан, номангни ўқигач, ёдимга тушди. Бундай ишларни менга нисбат бериш, мурувват аҳлининг иши бўлмаса керак?

Мен вафо кўраманми деб, бунчалик балоларни чекаману сен эса бундай муддаоларни хаёл қиласан. Сенинг ёзганларингни қандай рад қилай, ҳушсиз киши ҳар са қиласа ҳам қиласди.

Девоналий ғавғосига мубтало бўлиб, бошдан-оёқ ўзими ни йўқотганман. Номаңга қўнгил ва қўзим қурбон бўлсин, лекин сенга айтадиган битта сўзим ҳам бор:

Навфал тўғрисида айтганларингни мендан кўрма, мен мундай хатоларга бормайман. Бу ҳодисаларнинг ҳаммаси ишқим ва девоналигимдандир. Ишқ ва жунунга эса сен ўзинг сабабсан!

Үйланмоқ тўғрисида гапириб ўз ишиигни менга тухмат қилдинг. Чунки Иби Салом сенинг хаёлингни қилиб, ҳатто висолинг тамаидя юрибди. Отанг эса Иби Салом кўнглини рози қилиб, у нима истаган бўлса кўнибди. Сенинг рози ва рози эмаслигингни билмайман, билмаганим учун тухмат ҳам қилмайман.

Ҳай-ҳай, бу қандай афсоналар, чегарадан ташқари қандай тароналар бўляпти-я?! Гўё ишқ савдоси йўлимдан уриб, ҳушимни телбалик шамоли совурди. Шуур билан сўзлаш шиорим эмас, беҳуда гаплар айтишда ҳам ихтиёrim йўқ.

Эй, парига ўхшаган ҳур! Мен телбаман, бу узрликдир, маъзур тутасан. Сенинг ғамингда нобуд бўлган эканман, нобуд кишидан маъноли сўз чиқармиди?! Йўқининг сўз ва хитобларини ҳам йўққа ҳисоблаш керак. Менинг йўлим йўқлик бўлган экан, сен бўлгин-да, бу йўққа ёр бўлгин.

Иқбол ва баҳт ёринг бўлсин, жонлар эса сенга қурбон бўлсин...» Бу мактубни ўқигунча дилкаш ёр, букилган мактубдек қадди кўн букилди. Кечгача мактубдаги ҳар бир сўзни ўйлаб, нома каби буралиб-буралиб кетди. Ниҳоят инсофга келиб, ҳақиқатан ҳам ўз сўзларининг жавоби эканини билди. Лайли ўз помасидан ташвишга тушди, бу нома эса кўнглини курсанд қилди. Унинг маънодор, ўлчовли хатини Мажнун тумор қилиб тақиб олгандек, бу ҳам унинг хатини тумор қилиб тақди.

Эй мактуб ташувчи элчи! Ҳарна хабар сенга равшан бўлса айтгин. Бир сўз билан дардимга даво бериб, номаң бўлса менга чиқарип бер!

XXVIII

Мажнуннинг отаси даши атрофини қуюндеқ кезиб ўз девониҳодини саргашталикда топмоги; жунун даши қароқчилари ҳар дамда унинг ҳуши карвони одамларини савдоийи-

лик супоҳига асир этғанидан ажаб ҳолатга тушиб қолгани; насиҳатлар хуш доруси билан уни бир лаҳза ўзига келтиргани ва ўзи билан уйига олиб боргани

Бу номани ёзган киши афсонани шундай маълум қиласи:

Телба Мажнуннинг бенаво отаси ва юзларча қулфатларга мубтало онаси, кўнгилларини дардлар жароҳатланган ҳолда, кўп вақтлардан буён ўғилларидан айрилган эдилар. Ўз ўғлини соғинган ота, уни топиш ниятида иттифоқо саҳрого чиққан эди. Мабодо топиб олсан, фифонзоримдан шояд у таъсиrlаниб, панд-насиҳатларим унинг аффонларини тўхтатса, сўзларим шояд уни ўзига келтираса. Юзлаб нукта айтишга тилини чоғлаб, сўзларим шояд уни уйга қайтишга мойил қилолса. Руҳини шундай тоза умидларга тўлдириб, ҳар томонга тевасини чоптираса. Шундай ният ва орзу билан неча кун чопгач, охири Мажнунни бир вайронада топди. Мажнун учун бу вайронада ер хонумондан ҳам яхшироқ эди, лекин ўзи бу вайронадан ҳам харобароқ эди. Унинг қайғу ва аламлари ҳаддан ташқари, ақлга сифмас дараҷада кўп эди. Гоҳо чумолилар тутар ва гоҳо тупроқдан гўрлар ясад ўтиради. Гоҳо шошилиб кесак ташиш билан машғул бўлар ва у кесаклардан тепаликлар ясашга уринар эди. Гоҳ бошига тупроқ сочар ва гоҳ тишлари билан тирноқ олар эди. Гоҳ оёқларини дадил кўтариб, илдамлик билан деворга минар эди. У ҳар дамда баданларини чимдилар ва енгларини чайнар эди. Гоҳ бойқуш сайрашига ҳамдардлик билдириб, гоҳо бойўғлининг юзидаги чангларини артар. Бойқуш ҳам Мажнуннинг қўлига тортинмай қўнар, бүм қуш бўлса ўз шохини бошига суртар.

У вайронанинг деворларига ҳат чизганида, ихтиёрсиз «оҳ» калимаси ёзилиб қолар эди. Замонанинг бошига туширган яралари бошдаги соchlардан ҳам кўп эди. Конли қўзидаги тикан ва чўплар, киприкларидан ҳам кўп эди.

Бундай ҳолатни кўрган отаси ҳайратга тушиб, ўз ерида қотиб қолди. Таажжуб билан деди:

«Бу ниманинг тимсоли экан, субҳоноллоҳ, бу қандай аҳвол экан? Бундай одамзодни ким кўрган экан; бу тахлит одам ҳакида гапиришмаган ҳам эди-ку?!»

Бу аҳвол отасига жуда оғир туюлса ҳам, куйганидан унинг олдига боришга мажбур бўлди. Мажнун отасини кўргач, гўё оталик ҳаккини унутгандек ўзини бир чек-

кага олди. Отаси эса ёқасини йиртиб йиглади ва ғамгинлик билан сўради:

— Эй, юзларча яралик кўнглимнинг парчаси, мендан нега қоцдинг?

Мажнун ҳам ўз отаси экаплигини билиб, бир оҳ тортиб, унинг олдига йиқилди. Отаси унинг бошини кўтариб кучоқлади, йўлида жонини фидо қиммоқчи бўлди. Худди икки ҳамжинс ҳарф бир-бирига туташгандек, улар ҳам бир-бирларига шундай маҳкам чирмашиб кетдилар. Ҳар бир лаҳзада йифи ва ҳижрон аччиғидан ҳаяжонга тушар эдилар. Ҳаяжонлари пасайгач, у заиф мискин, яъни Мажнуннинг отаси дедиким:

— Эй юрагимнинг пайванди ва кўнглимнинг парчаси, ота-онадан узоклашган фарзанд! Кўксимдаги яраларни бунчалик сўрма, бағрим қонини бунчалик тўқмасанг-чи. Сенинг кўксинг ғамдан яраланган бўлса, менинг жигарим аламдан яра бўлди. Бирдам жигаримни ковламасанг-чи, унинг не хилда эзилаётганини кўрмайсанми? Сен дунёга келмаган вақтда, қонинг қонимга аралаш бўлганда, сени не муддаолар билан тилаб, садақалар бердим, дуолар килдим. Очларни тўйғазиб, яланғочларни кийинтиридим, ўлдим деганимда сени топган эдим. Уч-тўрт ёшга киргунингча менга кўл чўзмаган ғам ҳам қолмади. Сен бир қатра сут эмгунча, мен юз қатра қонлар ютар эдим. Агар товонингга тикан киргудек бўлса, менинг жигаримга ништар санчилгандек бўларди. Илм ва одоб олиш мақсади билан мактабга борганингда, сенинг ғамингни еб, мактабга бориб келишингда ҳар қадамингдан бохабар эдим. Фазлу камолга эришиб, илму ҳунар эгаси бўлишингни тилар эдим. Бевафо дунёдан менга ўлим хабари келиб, таним нариги дунёга кўчмоқчи бўлиб, худди ота-онамни ва барчани бир-бир олиб кетганидагидек, мен ҳам ўлим тўшагида ётсам. Сен ўша вақтда қошимда ва гоҳ оёғимда, гоҳ бошимда бўлсанг. Тангри амри билан танимдан жоним чиққанда, ҳаёт шамим ўтганда, ип каби печу тобга тушасан, парвонадек изтиробга тушасан. Сен умримнинг давоми бўлиб, қабилам яна ёргуланди. Гарчи, шам нуридан ажралса-да, машъал қабила йўлини ёрита олади. Эл ичиди отим ҳам йўқолмайди ва молу давлатим ҳам бегоналарга қолмайди. Қалъамга йигилган хазина — давлатим бариси сенинг кўлингда қолади. Шамоллар ҳам у зийнатли уйларимга киролмайди, ҳеч кимса ҳам саройимга кўл чўзишга ботинолмайди. Руҳим авлодим билан шодланиб, қавму тўпим баҳтли яшайжак.

Мана эндиликда бу ишлар қошимга келди, айтганларим

бошимга келди, тонгимда қулфатларнинг қора шоми келиб етишди, шомимнинг жўнаш тонги отди. Бошимга ҳар ёқдан ғамлар ёғилди, битта ғамим сен туфайли юз ғамга айланди. Шамимга зулмат тушган, унинг сўнишига сенинг охиниг сабабчи бўлди. Жоним қуши ҳар дам учишни тиласа, сенинг фарёдларинг уни чўчитади.

Жонинг бундай ишқ азобига тушишига ихтиёринг йўқлигини билар эдик. Ҳар қандай ишнинг ҳам этаги ва ҳар қандай фалокатнинг пироварди бор. Жаҳонда ишқ аҳлини кўрмаганимизми, ишқ водийсида югурмаганимизми? Бу ишда бундай тарзда мағлуб бўлиб юриш ақлли одамлар шаънига яхши эмас! Денгизга тушган ҳар бир бенаво, агар қўл-оёғи билан ҳаракат қиласа кутулади. Фарқ бўлган талпинса, чиқишига ҳам имкон топади, талпинмаса ўлмоғи ҳам мумкин. Сен ҳам бундай балода қолмагин, ўзингни бир йўла унга бағишламагин. Биллур қадаҳга тушган чумолига ҳам ундан чиқмоқ учун куч эмас, тадбир керак. Ҳар кишига қандай дард берган бўлса, давосини ҳам ўзи қиласи. Ҳақ сенинг бошинигга бундай балони солған экан, уни даволашга ҳам ожиз эмас. Бу дағдағадан ўзингни тортгии, ҳар қандай фикр қилиб бўлса ҳам чора тоғгин! Бу дарддан бирданига кутулоғасанг, астасекинлик билан кутулиш ёмон бўлмайди. Секин-аста бола мутафаккир бўлади, сокинлик билан қамиш ҳам қандга айланади. Агар киши юзга кирмоқни тиласа, унга юз йил сабр қилмоқ керак. Ҳар ким минора учига чиқмоқчи бўлса, чиқиши ва тушишда зиналар бирдай. Юқорига чиқиши қийин бўлса-да, ундан тушиши осондир. Сен ҳам аста-секинлик билан йўл босиб бу ерга стибсан. Қайтиш тилагида бўлсанг, яна шунчалик йўл босишинг керак. Қайт энди, имкониниг борида, давоми яхши эмас! Сенсиз мен бундай зору ғамгин, онанг ҳам сенсиз беқарордир. Оқшомдан тонггача мунгли товуш билан йиглаб, тонгдан оқшомгача қонли кўз ёш тўқади. «Ўғлим» деб чеккан ишларни чарх ўқининг қаддини эгади. «Бўтам» деб шундай зорланиб тўлғонадики, руҳидан асар ҳам қолмайди. Йиглаб бошлирини тошга ураркан, бошига урилган тошлар ҳам аламда қолади. Бу ўт димогини куйдириб, оқ сочи эса юзига кофур сочади. Сенинг тоғдек кулфатлар тортишингни билганидан, унинг ҳам ғамлари тоғдек бўлди. Тупроқка йиқилмоғиниг билгач, у ҳам тупроқ устига йиқилди. Сенсиз шундай дарду ғамларни тортабериб, бир-икки дамлик умри қолибди.

Мен ҳам, заиф онанг ҳам шу аҳволга тушиб қолдик; кел энди, ҳар иккимизга чора тоғгин ахир! Ҳаётдан уми-

димиз кетиб, ўлиш чоғимиз яқинлашибди. Бегоналарни уйга яқинлаштирма, иссик ўрнингни совутма! Биз иккимиз сенинг ғамингда ўлсак, сен тирик бўлсангу мотамингда биз ўлсак?! Бу ишда тангри сенга хитоб қилинада, ўйла-чи, нима деб жавоб берасан?

Отаси шундай таъсирчан илтижолар қилгач, Мажнуни ҳам йиғлаб отасининг оёғига йиқилди. Киприклари билан отасининг оёқ остини супуриб, жавобида доноларча фикр юритди:

— Эй қабиланг эшиги менга қиблагоҳ, оҳим дардинг ўтига бўлсин нур! Ўйлаган чораларниг хирмонини кўнглимнинг ўти кул қилди. Сен ўйлаган сабрларни кўз ёшлирам сели оқизиб кетди. Шувча гапирган гапларинг билан куйган кўнгил оловига сув урдинг. Йўқ-йўқ, дод устига дод солиши учун ўт ёқдинг-да, устига ёғ куйдинг! Ҳар бир айтган сўзларингга жавоб бергани менда ҳад йўқидир. Сенинг ҳукминг жоним орзусидир, бу ҳукмни бажо қилиш эса менинг бурчим. Сенинг олдингда нималар ҳам айта олар эдим, жавоб бўлса ҳам у яна йўқ хисоб.

Лекин сенга шуниси ҳам янирии эмаски, бу ишларнинг ҳаммаси тақдирдан эди. Бу балоларниг ҳаммаси менинг бошимга тушиб, расвоини жаҳон этди, бундай балоларниг юз берини кинининг ўз ихтиёри билан бўлмайди. Ишқ ўти ундан чиқсан бир учқун, бутун жаҳонга тўғон солади. Юз шуъланни маконимга уриб, мингларча чақмоқларни вуқудим хирмонига урди. Бир учқун хирмонига тушар экан, унинг куйишдан бошқа чораси бўлмайди. Раҳмесиз ишқ мингларча чақмоқлар ёғдирса, унинг қаршисида хашак нима ҳам қила олар эди. Ҳар қандай буйругинг бўлса ҳам сўз қайтармайман, лекин мен энди Қайс эмас, балки Мажнуман. Сен ўйлаган сарв хасга айланди, эндиликда бўлса хас ҳам кул бўлди. Бу кулни яна қуюнлар айлантириб, сарвга ўхшатиб, осмонга чиқарар. Сен келиб менга назар солгандা, мен баҳти қаронинг бир жойда туришига майлим, ҳаракат қилишга мажолим йўқ, азоб-уқубатларга гирифтор эдим. Қочишим сени танимасликдан, балки танишинигга арзимасликдан эди. Ваҳший ҳайвонлар орқасидан кетиш ярамайди, Насиос^{*}ни одам қилиб бўлмайди. Сенинг итиниг бўлсам дейман, лекин ўзимга итчалик ишончим йўқ. Ит одамга бевафолик қилмайди, бошини олиб бир ёқса кетмайди. Мен, ўз эгасига узр айтиб ва бу даштда телба бўлган итман. Агар телба итнинг тузалини ва ун-

* Насиос — афсонафий ҳайвонсифат одам, маймуни.

га ишониш мумкин бўлса, сен ҳам мени ақли қил, ҳар ишни қилсам ҳам ишонгин. Узримни сенга айтдим ахир, ҳар бир ишимда афв сўрайман!— деб сўзини тамомлагач, дарров ўрнидан туриб, тuya томонга қараб кетди. Туяниг жиҳозидан тезда арқон ечиб, уни ўз бўйнига маҳкамлаб боғлади. Арқоннинг бир учини отасига тутқазиб, деди: «Бу мубталога нима десанг деявер, қўлингда бўйни боғлик итман!» деб ўзини тўрт оёқлик қилди. Отаси эса унинг бўйнидан арқонни ечиб, ўз юрти сари равона бўлдилар.

Навоий жунун ўйлига тушса, ким унинг ватан сари раҳнамоси бўлади?! Мажнундек отаси ҳам йўқ, ўз масканига бориши иштиёқи ҳам йўқ.

XXIX

Навфалнинг Мажнун қабиласи меҳмонлигидан қайтгац, Мажнун отасига мезбонлик қилгани; пайвандлик или ораларида маҳкам бўлиб, меҳмон уйига келмасдан Мажнун биёбонга азм қилиб, Лайли чўпонига йўлиққани; у чўпон итидек ялиниб, чўпон уни қўйлар орасига яширгани; Лайлини кўргач, қурбон қўши (Мажнун) билан хўтган жайрони (Лайли)нинг йиқилмоги; ҳар қайсими бир васила билан ўз қабилаларига элтганлари

Сўз карвоиннинг карвоибоиси хуруш билан шундай қўшиқ бошлайди:

Мажнун уйига келганда, ғамгин бўлган қариндошлари қайтадан шодландилар. Отасидаги нотавонлик йўқолди ва онасига ҳам янгидан жон кирди. Мажнунга чиройли, ипакдан тўқилган либос кийдирдилар. «Мажнун ўзига келибди» деган дарақ ҳар томонга тарқалиб кетди. Элга шоён бўлган бу хабар Навфалга ҳам бориб етган эди. Навфал ҳам ҳамиша Мажнуннинг ғамини еб, доим унинг фикри ёдини қилиб юради, яъни фикрини унинг хаёли билан банд этган эди, жонини унинг висоли ҳайратга солган эди. Мажнуннинг келган хабарини эшигтан Навфал, кўп курсанд бўлиб, бориб кўришни орзу қилиб, отланиб Мажнун қабиласига жўнади. Бундан хабар топган Мажнун эли ҳам, меҳмондорчилик тантанасини жойига қўйиб, уни шодлик билан кутиб олдилар. Мажнун ва бу эпчил лашкарбоши катта меҳрибонлик билан маҳкам қучоқлашдилар. Мажнун эли Навфалга иззату икром билан оқшомгача

мезбонлик қилди. Навфал бундай меҳмондўстликдан жуда хурсанд бўлди, Мажнун эса ўз қилган ишидан лол эди.

Қуёш навфали ўзини яширганда, осмон мажнунни кўз ёшини кўпайтириди.

Юлдузлар сафар кулчаларини ёйиб юбордилар. Навфал отганиб йўлга тушди. Йўл бўйи ҳамма шод-хуррам кетар, Мажнун бўлса уйда ношод қолган эди.

Мажнуннинг отаси Навфалнинг келишини ўйлаб юарди, меҳмоннинг бу ташрифи билан муродига етди. Чунки Навфалнинг келиши қабилада унинг иззат-хурматини ошириди ва шод-хуррам этди. У Мажнунни илгари кўрганлигини Навфалнинг ёдига туширди: «Лайли элига қарши уруш ҳозирлаб, Мажнун иши учун тиф тортган эди. Мажнуннинг фамини еб, уни ўзига кўёв қилиш тилагини ҳам айтган эди. Бу ишга шаксиз майли борлигидан, бизнинг саройга келиб тушди. Шундай бўлмаганда Мажнунни кўриш учун ҳам келмас эди. Энди мен ҳам одоб, хурмат юзасидан бутун Ҳай қабила аҳлини тўплаб, унинг хизматига бориб хурмати бадалига ҳурмат кўрсатсан. Агар у лутф кўрсатиб, бу таклифга рози бўлса, муддаомизни баён қиссан. Рози бўлса баҳтдан кувонсан, йўқ деса яна қабилага қайтсан».

Қабиладаги уруғларни чақириб, уларга ўз мақсадини арз этди. Бу сўз ҳаммаларига маъқул тушди, тездан шу ишга киришишни лозим топдилар. Асл орзу Мажнун иши бўлганидан, унинг боришини лозим кўрмадилар. Бутун керакли нарсаларни тайёрлаб, ярим кечада Сурайё юлдузлариdek бўлишиб жам ҳар турли тадбирларни кўриб, йўлга равона бўлдилар. Йўлда бу мақсад борасида, юз хил афсона сўзлаб, тугагач, янгида бошлиб, шундай сўзлар билан ўзларини хурсанд қилиб борар эдилар. Кўпгина дашти босиб ўтганларидан кейин, Навфалнинг уйига кириб бордилар.

Навфал ҳам иззат ва икром билан меҳмонларни ўз уйига жойлаб, ором берди. Анча ўйин-кулги, ашулалар билан меҳмонларни жуда хурсанд қилди. Меҳмонлар қулагай фурсатдан фойдаланиб, ўз тилакларини Навфалга айтдилар. Навфалга уларнинг тилаги ҳам маълум бўлди, ҳам маъқул тушди ва шундай деди:

— Мен ҳам илгари бу сўзни Мажнунга айтиб, унинг фамини еган эдим. Модомики унга шундай тақлиф қилган эканман, ҳозир ҳам фикрдан қайтмайман. Сиз энди ўз қабилангизга bemalol бораверсангиз ҳам бўлади, тўй тайёрлигини ўзим бажараман. Сизнинг ортиқча ташвишга

тушишингизни мен тиламайман. Фурсатни ғанимат топиб, тайёрлигингизни кўриб, биз томонга келинг. Никоҳ шартлари шу тарзда бўлса, Мажнунни ўзимга фарзанд қиласин...

Никоҳ ваъдаси тайинлангач, меҳмонлар қайтишга қарор бердилар. Шодлик билан уйга қайтдилар, лекин замонанинг феълидан бехабар эдилар.

Уша кечада улар оромсиз, Навфалиникига қараб кетганида, Мажнун аламга ботиб уйда қолган ва қўзидан гулранг ёшлар тўкар эди. Ҳижрон ўти уни бекарор этиб, ишқ ихтиёрини қўлдан олган эди. Ишқ ўти аланга олди, куйиб кетганидан бехуд бўлиб уйдан чиқди. Бош яланг, оёқ яланг ҳолда гоҳ «хув!», гоҳ «вой!» деб дашт узра югуради. Мажнуннинг қомати ёй, охи ўқ бўлиб, дунёни нишонга олган эди. У бу ёйга ўқ жойлаб, дунёнинг кўзига урар эди. Унинг оҳлари хавода осмон бўйлаб сайд этувчи куёшдек юрар, ёрининг муҳаббати уни куёш чиққунига қадар югуртиради.

Фалак камшири эчкисини соғиб, сут қатраларини оҳисаталик билан артди (яъни шарқдан оқариб тоғ отди). Шу сут билан барча хунарии ишлатиб, тездан тўгарак патирини кўрсатди (яъни куёш чиқди). Шу вақт унинг кўзи бир гала кўйга тушди; чўпони танини кўриди. Мажнунини кўрган чўпон ҳам хурмат билан унинг аҳволини сўради.

Мажнун деди:

— Эй муборак юзли, Мажнун сени қайда кўрган эди? Ёруғ юзинг менга ошина кўриди, дардимга сўзинг даво кўриди. Сен ҳам мени иззат қилдинг, мен ҳам сенга эркаландим.

Чўпон унинг оёғига бош кўйиб, қуйидаги сўзларни айтди:

— Менинг ишим чўпонлик, кўй билан кўзига меҳри-боилиқдир. Бу тилсиз галанинг ҳамзабони, Лайли қўйларининг чўпонидирман. Сени бу қабилада азоб билан сабоқ ўқига чогларингда кўрган эдим. Ишқнингнинг азобини ҳам биламан, ҳар қандай чора бўлса ҳам кўлимдан келади!— деди-да, Мажнун товошига бошини кўйиб, кошини этикларига нағал қоққандек бўлди. Мажнун деди:

— Эй нафаси баданимга қон бериб, сўзи танимга жон бағишловчи! Үдикни Исодек тиргизиб, ажойиб мўъжизаларни кўргазасан. Йўқ-йўқ, чўпонликдаги Мусосан, кўлингдаги таёғинг ҳам аждарга ўҳшагандир. Мусо нима, балки йўлмининг Хизири ва ғам зулматида менинг паноҳим бўлдинг. Менга оби ҳаёт бергии, яъни, Лайлини узок-

дан бир қўрайини. Ҳижрон билан жоним жуда хаста бўлган, раҳм қилгинки, жуда потавоңман!

Чўпон деди:

— Эй акл-фаросат эгаси, оқшомгача менинг ҳамсух-батим бўлгини. Мен бутун тадбирларни кўриб, ишинингга бир чора тоғайини.

Мажнуни эса уни дуо қилди, лекин бир кун уига худди бир йилдек туюлди.

Қуёш мағриб томон юз тутгач, чўпон ҳам қўйларни Лайли қабиласи томон ҳайдади. Бир қўй терисини дарров Мажнуинга бериб, деди:

— Устинига ёнингги. Бу терини ўзиningга қўйдек кийим қилиб, бошдан-оёғинингча ўраб олгин. Қўй, эчқилар орасида энгаш, ошиқ бўлсанг бу вақтиға ғақимат бил. Баҳор осмонига чиққан қўёни каби, нари юзли, гўзал, яъни Лайли, қизлар билан ўйнаб-кувиаб, қўй согишини томошаш қилиш учун келади. Сенинг бошнингга етиб келгач, истаганингча уни кўрасан.

Мажнуни қўй терисини ёниниб қўйлар орасига кириб, қаддини букиб эмаклади. Замонаки бу фитиани чикаргач, у тўрт оёқлаб борар эди. Қўйлар қабилага етганда, қизлар томошага чиққиш учун ошиқдилар. Қизлар юлдузлар каби тезлик билан чиқдилар: Лайли улар орасидаги мөхитоби эди. Бу ойниг ишқ билан азоби ортиб, ўзи паришион, зулфи ва холи қоп-корайган эди. Айрилиқ ўтидан юзларига тоб тушиб, гул барги каби юзи қўз ёшлари билан сероб бўлган эди. Кокиллари йўлини супуриб, оламга ғавго, тўполоннинг чаңг-губорини сочар эди. Фитна уининг кўзига сурма тортиб, жон олиш учун кўзини қорайтирган эди. Юз шуъласининг тутунларидан қора рангга кирган кинириклари эса ўлдирмоқни чоғлар эди. Уининг ўтлиғ юзи шундай жозибали бўлганки, Мажнуни ўлдириш у ёқда турсин, доноларни ҳам куйдиришини чоғлайди.

Шундай жамол ва юз ноз-ғамзалар билан етиб келди. Мажнуун у паризодин кўргач, ҳаёти тарзи барбод бўлди. Фалакни тешиб юборгувчи бир оҳ тортиб, қўкни уига филоф этди. Сўйилган қўйдек типирчилаб, қўйлар орасига йиқилиб қолди. У мадорсизланиб шундай бир пола чекдики, қўйлар ҳуркиб қоча кетдилар. Ҳар бириси ҳар томонга дув-дув кочдилар, факат ўртада ғариб, гирён (Мажнуун) қолди.

Мажнуунинг ўтлиғ оҳи Лайли юрагини ўртаб юборганидан, «нима ахвол бўлди экан?» деб ёнига келди. Қараса, бир пўёт ётар, пўст орасида эса маҳбуб ётар яширини.

Ниҳоят ғам ўтидан тани қорайиб, мушк устига мушк тортган (яъни тери ёпнинган) эди. Унинг мушк каби қорайган ҳолсиз гавдаси, Лайлиниң паришон соч толасидек ётар эди.

Гул юзлига бу воқеа маълум бўлгач, у ҳам бир оҳ уриб ҳушидан кетди. Тупрокқа тушган нурдек, сарвқомат ҳур ёри устига йиқилди. Ишқ ичида тани ҳолсизланган бемадор Лайли ёр билан бирга ётди. Ошиқ ишида содик бўлса, маъшуқи бошида ошиқ бўлади.

Икки дилҳоҳининг бундай йиқилишидан қизлар огоҳ бўлиб қолдилар. Гул юзлини дарров кўтариб олдилар. Булар ҳушсиз ҳолда ҳам бир-бирлари билан қовушолмадилар. Қизлар турли баҳоналарни топишиб, Лайлини олиб кетдилар. У кимсасиз ғариб, ҳушсиз ҳолда сахрова қолди, чўпон эса ҳайратда қолиб, чора излашга туши. Агар қабила ахли бу воқеадан хабар топса, уни бир нафас ҳам тирик қўймасди.

Шу вақтда икки тия мингандан киши туяларини жадалатиб, етиб келишди. Улар Мажнунни бу ҳолатда кўриб, дарров бир тевани чўқтиридилар. Тездан оёқ-қўлларини боғлаб, туяга маҳкам боғладилар. Қабила ахлига билдирилмай, шамол тезлигида йўлга тушидилар.

Достонларни нақл қылгучи бундай дейди: Мажнуннинг отаси уйга қайтганда, ўғлининг ўша кеча кетганини билиб, уйда бсorum кўп йиғлади. Йиғлай-йиғлай изидан бориб, Мажнун ётган жойга ҳам етди. Уни топиб, тевага боғлаб, жадаллик билан уйига келтириди. Уни қабилага келтиргунича, жони юз марта оғзига келди. У чўлдан қабилага келтирилганда ҳушсизлигидан кўй ва чўпонни ҳам эслай олмас эди.

Эй, тўғри йўл даштиининг чўпони, итинг бўлайин, ўз ёнингга олсанг-чи! Сен билан машғул бўлиб иш бошладим, сен ҳам илтифот қилиб менинг қўлимдан тутгин!

XXX

Мажнунни отаси кўп пасиҳатлар билан Навфал ҳашамига олиб боргани; Навфал сур асбобини сурур билан чиқаргани; никоҳ или ақди тузулиб, у маҳкам бўлмасдан бурун узулгани; бир ошиқ маъшуқи васлидан умид топгани, яна бир ошиқ маъшуқи васлини тилаб елиб кетгани

Сўз дурларини терган машшота бу ҳикоя қизига шундай жилва берди:

У зори шайдо (Мажнун) уйга келганда, ўз ҳушида эди. Отаси йиғлаб, шикоятлар қилди ва яна кўп панд-насиҳатлар айтди. Ўз оғир аҳволидан отасига бир сўз ҳам деёлмади, ниҳояти хижолат тортганилигидан отасига қарай олмасди. Отасининг тортган азобини кўргач, таъсирланиб, ўзини ерга ташлади. Юзларини ерга кўйиб, кулоғини тутиб, қайта-қайта отасининг оёқларини ўпди.

— Сенинг лутфинг паноҳимдир, гуноҳимни кечиргин ахир!— деди.

Отаси ўз ўғлининг шундай ожизона эътирофини эшитгач, деди:

— Сени бу аҳволдан қутқазиш учун, бутун қилган ишларингдан қайтиб, нима иш буюрсан шуни қилсанг. Менинг ризолигимни олмоқчи бўлсанг, шариат нима буюрса шуни қабул этгин.

Мажнун жувонмард, эҳсонли ва мурувватли кишилардан эди. Унинг ақли ҳуши жойида бўлганда беодоблик қилиши мумкин эмас эди. Одоби улуғ одамлардек, расми одати авлиёлардек эди. Аввал худонинг ризолигини, ундан сўнг ота-она ризосини тилаб, деди:

— Сен нимадан ризо бўлсанг, уни бажариш менинг бурчимдир. Ҳукм эт, қандай иш тутайин, айтганларингни қилишда менда не имкониятлар бор?

Отаси бу гашлардан хурсанд бўлиб, Навфалнинг иши тўғрисида сўз бошлади:

— Навфал бутун Араб элида, йўқ, балки бутун оламда ягонадир. Сенинг учун у кўп алам торти ва ишларинг учун кўп азоб-машаққатлар чекди. Такдир азалда йўқлигидан, сенинг ишингни битказиш учун бирор чора то-полмади. Унинг чеккан азоблари бўйинингдаги қарзди, ундан узр сўрашинг фарзди. Энди унинг ризоси ва хаста отангнинг ҳам илтимоси шуидайдир; у билан қариндошлик тариқини тузиб, сени уига фарзанд этсак. Унинг парига ўхшаган, бошдан-оёқ чирой, дилкаш бир қизи бор эмиш, Иффат ҳарамидаги у гўзалининг кўйида юзларча қабила-лар саргардон. Уига етишмоқ орзусида бўлганилар беҳи-соб эди, лекин уни сўрашга жасорат кўрсатолмасдилар. Бу иш билан фахрланаман, агар қайтарсанг ва орқага сурсанг, кўрқинч, ваҳималар келтиради. Мени ризо қилмоқчи бўлсанг, ўзинг ҳам ризолик бериб, бу ишни ҳал қилмоқни менга топширгин!

Шу йўсинда Мажнун тилини боғлаб кўндириди, унинг ризосидан хурсанд бўлди. Хушвақт бўлганидан, оламга сифмай бутун қабила аҳлини ўз уйига чақиртирди. Бу тантанага керак бўлган бутун нарсаларни ортиғи билан

тайёрлади. Мажнунни кечча ва қуандуз каби киш ва ос* либослари билан ясантирдилар. Ҳеч иш билан вақтни зое кетказмасдан, тезликда Навфалникига жўнадилар. У ҳам бу воқеадан хабар топиб, бутун хеш-акрабосини тўплади. Катта тўй маросимини ясаб, меҳмонларни базмга келтирди. Хурсандчиликка берилишиб, неча кечча-куандуз майхўрликлар бўлди.

Шодлик тантанаси тўхтади, базмдан май косалари кўтарилиди. Гул юзли келин билан күёвнинг ҳар иккаласини зеб-зийнатлар билан ясантирдилар. Қизни ойдек тўқиз ниқоб ва пардалар ичига қўйдилар. Күёвни базм ичига келтириб, кишилар орасига ўтиргиздилар. Исонамо мўъжизалар кўрсатучи хатиб, ҳақ ҳамду саносини ўқиб, ой билан қуёшин никоҳ қилди ва уларнинг бошларидан кўп кумуш ва олтинлар сочдилар. Қуёш ҳам келинлардек яширинди, тун ҳам күёв каби ер узра ёстанди. Олам ҳам бу ишни мувофиқ кўриб тўқиз табакда, тўқиз осмоннинг юлдузларидаи соччи келтирди.

Буларнинг иккови учун уй ичиди таҳт ясатилиб, кўрпалар тўшалган эди. Ўйин-кулги, вақтичоғлиқ билан уларнинг икковини келтирдилар, лекин күёв билан қиз чандои кулмас эдилар. Мажнунни парига яқин ўтқазиб, ўз харидорига топширдилар. Навфал уй теварагини кишилардан холи қилди; элнинг ҳам қатнови тўхтади. У атрофда ҳеч қандай киши ва жонзод ҳам қолмаган эди. Вақт ярим кечага яқинлашганди, эл ҳам ўз уйларига кетиб, уйкуга гарқ бўлдилар.

Навфал май ичиб, узок ўтирди, турли-тумани хаёлларга борар эди. Шу хаёллари билан яширин уй олдига келди. Секингина уй кигизини йиртиб, ўша тешикдан мўралади. Қизининг ўриидан туриб, Мажнун қошида ер ўпаётганини кўрди. У деярди: «Эй, ташо (йигит), эй пок муҳаббат юзингда балқиган, ҳам вафо нури тегрангда шуъланган, ишқ ичра замонанинг ягонаси! Менга ҳам равшан, элга ҳам маълум бўлган бир сўз борки, у ҳам бўлса, сенинг Лайли кўйида иштавонлигининг, ишқида жаҳонга достон бўлганингдир. Унинг фами кўнглинигда маҳкам жойланиб, ишқи бўлса сенга топширилгандир. Кўнглинигни унинг ўтидан совутмайсан, унинг борлигида ёр тутмайсан. Оталаримизнинг ризоси иштижасида шундай ишларга дучор бўлибсан: ишқ ўлқасининг шоҳисан, ишқ аҳлининг ўтидан хабардорсан. Ишқ замжирига оёғи боғ-

* Яъни қора ва оқ пўстинилар.

ланган, менинг ҳам бир дардмандим бор. У дардим ўтида куйгандир, мен ҳам ўшани деб хароб бўлганман. Лекин иккимизниң ҳам ўтимиз яширин, на уни, на мени эл билмайди. Ўзинг ўйлаб қара, у хижронга асир бўлган, сен билан мен учун бўлаётган бу тўйни эшитиб қолса, бу кечада унинг аҳволи нима бўлади? Умрининг кунига завол етишади-ку!

Сирларимни сенга айтдим, энди сенга бир ўтинчим бор: Мен туфайли маломатга қолсанг ҳам, шу оғир сўровимга рози бўлсанг, мени халқ олдида обрўсизлантирмаслик учун, бу ердан туриб кетсанг. Кимки бу воқеадан хабардор бўлиб, сени маломат этса ҳам, мен элнинг қаҳрли мазамматига қолмасам, сен шундай маломатларга ўзингни тутсанг. Менга сендан шундай мурувват бўлса ва шундай мардлик кўрсатсанг. Тангри таолодан умидим шуки, пок ва нодир Лайлини ўз паноҳига олиб, ҳар бир бало-қазодан омои сақласин. Ҳажрида сени сабр ва тоқатли қилиб, васлини ҳам сенга насиб этсин!»

Мажнун бу сўзлардан озор тортиб, бечора қизнинг аҳволига зор-зор йиглаб, деди: «Эй кўнгли ранжиган! Ўз ишқ ва муҳабатингга хурсанд бўл! Ёрингга вафо этмоқ шиоринг бўлсин, тангри ҳамиша сенинг ёринг бўлсин. Менинг ҳам ичимга қайгу чўкканидан, тоғ-водийларга кетмоқчи эдим. Сенинг кўйглини учун юрагим ғоят куйган ва қайфуда ўлтирган эдим. Сен шундай лутфни изҳор этдинг, энди қаңдай қилиб сенга миннатдорлик билдирсам? Ўзимнинг ҳам кетиш ниятим бор, кетсам сендан нима деб хафа бўламан. Мен ўзим ҳам шу соатда кетмоқчи эдим, сен сафаримга мадад бердинг. Миннатни сенга эмас, ўзимга, балки жоп билан икки кўзимга кўйганиман».

Шундай дуолар ва эҳсон-мурувватлар бағицлаб, Мажнун ўрнидан турди. Ака-сингиллик меҳри билан, синглидан кўп афвлар сўраб, уйдан чиқди-да, яна фам саҳросига қараб кетди. Қиз билан куёв орасида бўлган шундай сўзларни, шундай қизиқ аҳволни кўрган Навфал, жиннилардек ва май устига наша чеккан кишилардек ўрнидан туриб, уй томон ганграган ҳолда қўзғалди. Кўргайларини эсга олиб, уялганидан на айта олар эди, на сақлай олар эди.

Ўйниг бир бурчагида қизнинг ошиғи қаҳр ва ғазаб билан беркиниб турган эди. Кўлига кескир ханжар олиб, агар улар ишратга юз қўйсалар, ҳар иккаласини ҳам ҳалок қилмоқчи ва ўз кўксини ҳам чок этмоқчи эди. Бечора ўз ишқида пок эди, ишқ унга ўтни гулзор этди. Мажнун ишига таслим бўлиб, ишқ маслагидан таълим

олди. Унинг изларига пешонасини қўйиб, қылмишларига оғаринилар ўқиди. Ўз дилдорининг ғойибона вафосидан курсанд бўлди.

Бу яширин меҳр-муҳаббатдан беҳуд унинг шавқида тоқати-тоқ бўлган жазман йигит уйга кириб олган эди. У ерга йиқилиб, жонини тупроққа қўшди. Маъшуқа ўз нотавонини кўриб, ўзини юз машаққат билан фифон чекишдан тўхтатди. Мехрибонлик билан бошига соя солиб, бошини кўтариб, кўнглини олди. Буларнинг орасида йиллар бўйи давом этган бу ишқ ҳарорати кундан-кунга зиёда бўла бориб, шу тунги васл давлати буларнинг қўлига кирмасдан келар эди. Бир-бирларига муҳаббат изҳор этишиб, бир-бирларининг дийдорларидан маст бўлдилар.

Шу кеча ҳар икков ошиқ учун нафс муроди бўлмаса ҳам бошқа ҳамма нарса мусассар бўлди. Висол майидан маст бўлганликларидан, тонг отгунча бир-бирлари билан сўзлашолмай чиқдилар.

Тонг қуши нола чекканда, ошиқ ҳам хайрлашиб, ёр билан топишганига хурсанд бўлиб, чиқиб кетди, маъшуқаси ҳам ғамдан озод бўлиб қолди.

Тонг келинининг юзи тўлишиб, оқаришиб кела бошлаганда фалак машшотаси унинг юзига қуёш кўзгусини рўбарў қилди. Тўй аҳли тонг саҳарлаб, шодлик билан қиз ва куёв олдига келдилар. Уйда икков эмас, бири бир, қиз ёлғиз эдию лекин куёв йўқ эди. Мажнун эли ўша ерда ғамга ботиб, ўлимга ҳам рози бўлдилар. Аҳволнинг нималигини билган Навфал, шима дейишини ҳам билмай, тили лол бўлиб қолган эди. У Мажнун элидан кўп узрлар сўради, айтар сўзи сар-басар узр эди:

«Тангрининг тақдири экан, тақдирнинг чораси бўлмайди. Бу ишларга сиз ҳам, биз ҳам, ўғил ҳам, қиз ҳам гуноҳкор эмас. Бу аҳволлар тақдирдан бўлди, шукур қилинг, ортиқча ғам тортманг!» Шундай узрлар билан уларни узатиб қайтди-да, узалиб ётди. Дард-машаққатлар берган бу сир, унинг жисмини касаллантириб, кўрпага ётқизди.

Эй доно табиб, bemorman, лекин текширишинг мувофиқ эмас. Бу яширин ғам жонимни олмоқда, ё уни даф эт, ё жонимни багишила.

XXXI

Фалак золи найрангининг ўзгариб туриши Мажнунни Навфал қизи висолига еткурмай туриб айиргандек Лайлини

*ҳам Ибни Салом маломатидан саломат айриб, ҳажринг
қаро тунида икки номуродни муродга еткурргани ва бадан-
сиз руҳни руғсиз баданга киоргани; руҳ билан бадан
васли, муяссар бўлгач, фироқ тигини суреб, ўша сув
билан бу висол ўтини ўчиргани*

Бу саҳифаларни чизган қалам, афсонани шундай ҳи-
коя қиласди:

Ишқи кўпроқ ҳийла ва алдовдан иборат бўлган фалак,
бир неча кун Мажнун билан ҳазиллашиб, йўқ, балки,
бехаёлик билан уни уйланишга буюрди.

Иттифоқо Ибни Салом уйланиш учун тўй анжомлари-
ни тайёрлади. Бутун керакли нарсаларни ҳозирлаб, Лай-
ли қабиласига от сурди. Улар ҳам меҳмонларнинг келиш
хабарини эшитиб, Ибни Саломни уйга бошлаб жойлаштири-
дилар. Унинг билан келган одамларни ҳам қаршилаб,
май базми қурдилар. Одатда бўладиган зиёфатни, ҳад-
дан зиёд катта қилиб ясадилар. Бир неча кечакундуз
айш сурдилар, кечалар ҳам, кундузлар ҳам майсиз ўт-
мади.

Никоҳ тузиш соати келиб, бу тўй тантанасини яна
ривожлантирас эди. Белгиланган пайтда қабила аҳли ҳам
тўпланди. Бўлмағур, бемаъни сўзларни ўкувчи хатиб ҳам
никоҳ аҳди билан куёвни боғлади. Никоҳ иши саранжом
бўлгач, Лайли ҳарами томон юрдилар. Мингларча жафо-
ларга йўл қўйнишиб, у ойни аждаҳога топширмоқчи бўл-
дилар.

Ёрнинг қўли қўлига яқинлашганда у ажойиб воқеага
дуч келди. Ибни Салом табиатида хафақон касали бор
эди. Агар майни кўп ичса, шундай тўлғанишга тушар
эдики, ҳатто нафаси ҳам тутилиб қолар эди. Бир неча
кун тўхтовсиз ичишини давом қилдирганидан, ўша касали
яна қўзғаб қолди. У хушидан кетиб, ўлган кишилардек
йикилди.

Шундай қилиб ҳаётидан ажралгач, тўй мотамга айлан-
ди. Халойиқ ҳам уни ўлган ҳисоблаб, тездан бир уйга
келтирдилар. Барча тўпланишиб, куёв бошига йиғилди-
лар, келин билан ҳеч кимнинг иши бўлмади.

Бечора келинни шундай фикр босган эдики, қаноти
синган товусдек мажолсиз эди. Кўнгли юз хил шубҳа-
лар билан банд бўлиб, минг хил ўйларга борди. Ўзини
ўлдириш учун бир заҳарлик пичоқ яшириб қўйган эди.
Агар душман ўз мақсадига эришгудек бўлса, чор-ночор
ўзини ўлдиришга қасд қилган эди. Ёт кишидан кутулиб,
ўз ёрига вафодор бўлиб оламдан ўтишини ўйлаган эди.

Ўзига урмоқчи бўлган заҳарли пичоқ, гўё ёвнииг баданига кор қилган эди.

Бу кеча фалакнинг иккюзламалиги қўп ажойиб во-
қеаларни юзага келтирди. Бири шундай эди: жонлари
дардга тўла бу икки шахсни, фалак денгизи мавж уриб
турганида ҳар иккаласини ҳам айрим-айрим уйлантири-
моқчи эди. Буларнинг ҳар бирини бошқа бирор билан
жуфт қилди-ю, ҳар икки гавҳарни ҳам бежирим сақлади.
Яна бири шуки, бу икки ғамли воқеа бир кеча ичида
бўлган эди. Худди шу кеча булар тезликда бошқаларга
ўз бўлмасдан, ёт бўлиб айрилишидилар.

Гўё шу воқеалардан назарини узмаган мунажжим;
бу ишларни маълум бир соатга тайин қилгандек эди.
Лекин бу ишда булар ҳам ожизлик қиласр эди, яъни
«мунажжимлар — алдоқчиидилар».

Алқисса, куёв ҳолдан кетиб, кучсизлик унинг танини
поймол қилганда, ўша кеча бутуни эл ва аёл, кампир, қизлар
унинг бошига тўпланган эдилар.

Лайли у балодан озод бўлиб, ғамғин қўнгли хурсанд
бўлди. Ўзининг қошида ҳеч ким йўқлигини ва барчанинг
куёв бошига тўпланганини кўрди. Ҳужра ҳоли қолгач,
қўнгли тўқ бўлди. Уй ёнидаги баланд қумга кўзи тушиб
қолди. Уйдан ташқарига чиқди-да, қум бўйлаб кетди.
Бир лаҳза тинмай, ором олмасдан, секин-секин қадам таш-
лар эди. Ҳар нафасда худога шукур қилиб, ихтиёrsиз
юриб борар эди. Жуда узоқ масофани босганидан, Ҳай
қабиласи оромгоҳи ҳам кўзига кўришимай кетди.

Мажнун ҳам биёбонда, шу томонга шитоб билан ке-
лар эди. Бир-бирларига яқинлашгач, ҳар иккаласи ҳам из-
тиробга тушдилар. Лайли уни жонга ҳузур берувчи,
ҳазин навосидан таниди. Мажнун эса унинг ёқимли ҳиди-
дан баҳра топганидан, қўнглида фироқ ва аламлари қол-
маган эди. Тезлик билан бир-бирларига етишдилар. Бун-
дай висолни ким кўрган экан, ҳайдот?! Улар бир-бир-
ларига талпиндилар, шу чоқ рух бадан ҳарамига кириб
келгандек бўлди. Яъни мажруҳ Мажнун баданига маъшу-
қаси рух бўлиб кирди. Муқаддас рух учиб келиб бадан
тупроғи билан йўғрилиб кетди.

Буларнинг шу ҳоли, икки гавҳар бир қутида сақланган-
дек, икки қуёш бир бурҷдан чиққандек бўлди. Бир қа-
даҳга икки май қуйилди, бир фунчадан икки гул очилди.
Бир жисемга икки рух сипгиб, бир кўзда икки корачиқ
кўринди. Васл бу иккиликни боқий айлаб, соқий ваҳдат
қадаҳини тутди. Бу май бирини маст қилган бўлса, иккин-
чинини майпараст қилди. Йўқ-йўқ, балки иккаласи ҳам

маст, ҳам майпараст бўлди. Бу турфа икки ошиқ-малъиук-нинг исмлари, гарчи, икки хил бўлса ҳам қўринишлари бир жисм эди. Икки қадаҳдаги оби ҳаёт қўшилса, ким уни ажрата олар эди? Буниси қанд, у бири эса тоза сув эди, қанд бўлса у сувни ўзига шимиб олди. Буниси сув эди, у бири эса сувдан ҳосил бўлган қўпиклар бўлиб, бир оҳ билан унга етишди.

Дунё ҳам бирпас юмшаб туп фитна қўзига уйқу берди. Жаҳон вафо билан тўлиб, бутун баҳтсизликлар фалакнинг уйидан чиқиб кетди. Дунёнинг омон-омонлиги билан маккор замона атрофига девор қурилди. Буларга фалак ёр бўлиб, даврон мададкорлик қилганидан, бу ишга ақл бовар қилмас эди.

Жаҳондаги барча маҳлуқотлар, шу пайтда ҳар иккаласининг васлини тилар эдилар. Ўргамчи ҳам шувоққа ўралиб, иплари билан ўз тумшуғини боғлаб олган эди. Кўршапалак ҳам қаноти билан оламга парда солган эди. Бўрининг эса қулоқлари юзига тушиб, қўзининг чироги ёпилган эди. Укки бўлса ногоҳ овоз чиқариб юбормаслиги учун, тумшуғини парлари ичига олган эди. Қўйчи итини уйқу деви, ҳар бир жунига кириб олгандек босиб олган эди. Бу анбаролуд коронғу кеча, макр билан тулкининг уясига тутун солган эди. Ҳайвонот ва қушлар тинчланиб, газанда ва йиртқичлар уйқуга чўмган эдилар.

Бундай васлнинг зое кетмаслиги учун, табиат ҳам мадад кўрсатарди. Не гард учиб, не ел эсар эди, сувлар ҳам жимгина оқиб, ҳеч қандай ўтнинг ёлқини қўринимас эди. Ҳаво мизожи ўт кўрасининг юзини тўсиб олишга мойил эди. Совуқлик сипоҳи тушмасин учун, ўтнинг пардаси тўқсинглик қиласади.

Тўққиз фалак бир-бирининг юзини тўсгани сингари шу совуқлик фалак юзини пок сақлар эди. Ҳаракатсиз юлдузлар эса, баҳтсизлик келтирувчи ниятларидан воз кечиб, саодат бағишлиовчи юлдузлар орасидан ўрин олдилар. Ойнинг кулчасида нур ҳам қўринимас эди, ер уни куёш кўмачдонига кўмган эди. Аторуд тонг отгунча ҳеч қўзи ни юммасдан, «кўз тегмасин» оятини ёзар эди. Зухра юлдузи ашула қилмай, чанг чалолмай, парда ичига яширинаётган эди. Қуёш шами ер тагига ботиб, кеча хилвати ўз шамини чиқарган эди. Баҳром юлдузи ғазаб билан найза ўқталиб, ҳар ким ёмон кўз билан қараса кўр қилмоқчи бўлиб турар эди. Биржис* эса шу икки дилрабога фурсат

* Биржис — Юпитер юлдузи.

тилаб, қўл очиб дуо қилар эди. Зуҳал юлдузи эса баҳтсизлик ёғдиришдан иномус қилиб, тунга ўз юзидан қора ранг берар эди. Тун ҳам қўлларини қорага булғаб, саҳар йўлини тўсар эди. Тоңг шабадасини урмас ва тун кулларини ҳам совутмас эди. Чин тоңг нафас олишга ҳам ҳавас қилмас, ёлғон тоңгга эса бу кечадан ўрин ҳам йўқ эди. Фалак гардишини тун дудлари тутиб, тоңгнинг дамини қайтарган эди.

Элдаги акл чарогида ёргуғ ҳам йўқ, бутун маҳлукот чуқур уйқуга толган эди. Улар иккиси баҳти уйғоқ кишилардай, бир-бирларининг дийдоридан маст бўлган эдилар. Фалакнинг йиллар бўйи давом қилган хилоф одати, ҳаракатлари бир кечада йўқ бўлган эди.

Сарв дараҳтига чирмашган печак гулдек, бу икки тан ва жон бир-бирларига чирмашдилар. Гоҳ Мажнун Лайлиниг оёғини ўпар, гоҳ Лайли унинг иягини силар. Гоҳ Мажнун қўлларини ҳалқа қилиб, Лайлиниг танига сочи каби ўрап. Гоҳ Лайли Мажнун қўлини силар, гоҳ юзини, гоҳ кўзини сурттар эди. Гоҳ Мажнун қулочини очиб ёрининг сочини қўлига чирмар эди. Яъни ҳазинанини ҳавас қиласкан, унга илон тармасиб қолса таажжуб эмас!

Лайли гоҳ ўз дардини изҳор қиласкан, Мажнунининг тартибсиз соchlаридан гардини артар эди. Яъни, бу қорағамниг ғубори-чапги, тоторниг хушбўй атридан ҳам менга яхши, дер эди. Мажнун ўзини Лайли фаҳмлаб, нозу ишвалар қиласкан эди. Лайли ҳам ўзини Мажнун ҳисоблаб, ёрга яқин бўлғанлигига шуқур қиласкан эди. Мажнун Лайли бўлиб, Лайли Мажнун бўлди-ю, ораларида иккилика ҳеч йўл қолмади.

Улар кўп ҳолатли ишларни бошларидаи ўтказган бўлсалар ҳам, покликдан ажрим эмасдилар. Ишқ аҳли буллардек пок бўларкан, уларга абадий васл мұяссар бўлсане ажаб? Нафс мақсадида ошиқ бўлғанлар учун ошиқлик ҳаромдир.

Бир-бирига кўнгил берган шу ошиқ-маъшуқлар, шундай қилиб васлларига эришдилар. Осмоннинг пайванди узилиб, жафо яна бошлианди. Ёлғон қулишларга роғиб бўлиб, ёлғон тоңг ҳам ота бошлиади. Лайлиниг ҳам шодлиги қочиб, тоңг шами каби кўз ёшларини тўқди. Ҳар иккаласи ҳам бемехр фалакнинг ўз қуёшига юз кўрсатажагини билдилар.

Янги ўсган сарв (Лайли) юз узр-хурматлар билан ўринидан туриб, шаҳло кўзларидан арғувон доналар тўқди. Уша оқшомда бошига тушган баҳтейзлик ва кулфатларни бир-бир шарҳ қилиб деди: «Менинг бу ерда туришим

қанча яхши бўлса ҳам, лекин қайтишм айни маслаҳатдир».

Ҳар иккиси ҳам ўша кеча бошдан ўтказган воқеаларни айтишдилар. Бир-бирларининг оёқларини ўпиб, айрилиқ доғини тозаладилар. Ғамли туннинг дарди девонага қолди; кечалари дайдиб юрувчи ой ҳам ўз минорасига чиқкан эди. Агар айрилиқ тонгининг банд — тузоги очилмаса, висол шомининг ўзи яхши давлатдир. Юз йилларча шундай шомнинг орзу-ҳавасида бўлсалар-да, тонг дам ургач, унинг бир нафас эканлиги билинади.

XXXII

Фироқ тоши кўксига урилавериб, Мажнуннинг Нажд тогини оромгоҳ қилгани; кўзидан тўйкан багир қонидан ўша тогда лолазор очилгани; мушк бўйли оҳуси ёди билан сўзга кириб, мушк сочувчи насим билан наво кўргизгани

Дардлар билан парвариш топган афсона куйловчи бу дардли афсонани шундай бошлайди:

Ўша кечаси икки дилором бир-бирларининг васл муродларига етгандан сўнг, бири даштда қолди, бири ўз қабиласига қараб кетди. Ойнинг чодири (яъни Лайлиниг уйи) бўш қолган эди, шу чодирнинг ойи қайтиб борди. Лайлиниг ҳолидан эл-юрт хабардор бўлмади, унинг васлидан ким баҳра олганлигини ҳеч ким билолмади. Ибни Саломнинг номурод тўдаси Лайлиниг ўз муродига етганидан фафлатда қолдилар. Тонг куёвдек безаниб, жилва билан кўринди. Асфар гули тонг нафасини ўзининг сариқ ранги билан бўғиб кўйди. Ҳафақон касалига йўлиқкан куёв кўз очиб, бошига тўпланган кишиларга амори (кажава) келтиришни буюрди ва ўз саройига жўнади. Касалиги қачон тузалса, яна бошланган ишга мойил бўлажагини билди.

Лайли ўз уйига келиб, кўнгли таскин топгач, яна ҳижрон аламидан ғамга тушди. Унинг димоги ёр бўйини исказганидан, бир зум ҳам тинчиёлмас эди. Дардининг қаттиқлигини ҳам айшининг аччиқлигини сезар эди.

Мажнун васл давлатига эришган бўлса ҳам, васл лазатини фаҳм этмади. У ғам ўтида хас каби ёниб, васл-

нинг отинигина эшитарди, холос. Энди бу васл билан юз бор оби ҳаёт сувини ичгандек жони тоза бўлди. Замона бу ҳаёт сувини тўкиб, ўрнига яна заҳар тўлган жомни тутди. Ҳижрон шу даражага етди, аввалгидан ҳам мұшқулроқ ҳолга тушиди. Кўнглига юзларча балоларнинг вахимаси келгач, яна Нажд тогига жўнади. Нажд деб аталган у чўқки ер юзининг иккинчи осмони ҳисобланади. Унинг учи фалакнинг қулоғини тешиб, қоплондан ойнинг қасдини олган. Нажддаги қоплондан осмон асадига кулфат етарди, эчкиси эса осмоннинг жадди билан баравар югурап эди. Унинг кўксидаги ўсимликлар кўкармаган: на гуллар, на сабзалардан асар бор эди. Унинг учлари ойнинг қалқонига тифдек тегар, балки қуёшиниг юзига ҳам етар эди. Қиррасидаги тош парчалари, худди қиличиниг дастасига қўйилган тошлардек эди. Ошиқка жафо кўрсатиш учун, унинг қўйни ва этаклари тош билан лиқ тўлганди. Ҳар бир тикани ҳажр нишидек ўткир, ҳар бир тош парчаси эса, фироқдек ғам келтиргучидир.

Бу тоғнинг тепаси Мажнунига макон бўлиб, унда Мажнун тош парчаларини тозалар, хас-хашакларини супурар эди. Мажнун бу тоғ тепасини ўзига манзил этгач, бутун қабилалар қўзига кўриниб турар эди. Лайли уйини мўлжалга олиб, ундан қўзини ҳеч узолмас эди. Ҳай қабиласига қараш билан ўз ғамига чора топмоқчи бўлар, ўша қабиладан чиққан тутунни қўзига сурма қилиб сурттар эди. Қабиланинг тоғ каби осмонга чиққан чанглари Мажнуннинг қўзига тўтиё эди. Дам-бадам оҳ тортиб, яна ўша тарафга юрди. Кўкка кўтарилиган ўтга ўхшаб, Мажнун ҳам алангадек тоғ устига чиқди. Яна ўша қабилага кўз тикиб, ўз-ўзича сўзлай бошлади. Уни ваҳший ҳайвонлар давра қилиб ўраб олдилар, буларнинг хушлари жойида-ю, бу беҳуш шайдо эди. Атрофига қушлар жам бўлдилар, улар парвона, лекин бу шам эди. Унинг иши шундай бўлиб, ҳайвон ва қушлар билан куни ўтар эди.

Ваҳший ҳайвонлар унинг ҳамсухбати бўлиб, бир жайрон унинг дўсти эди. Жайроннинг бўйни нозик, кўзлари шўх, баданлари маҳкам, оёқлари енгил, чопағон эди. Унинг сурати лутф қалами билан чизилган, жони эса ноғамушкнинг хушбўй ҳидидан эди. Жайрон бу девонанинг ёр ва ошиаси, суюнга — суюнчиғи. Мажнун мөхрибонлик билан жайроининг бўйини қучоқлар ва юзини юзига сурттар эди. Жайрон эса қулоги билан Мажнуннинг кўз ёшларини артар, туёқлари билан баданини қашир эди.

Мажнун унинг васфини куйлаб, қулоғига афсоналар айтар эди: «Эй, ошиқларга ошина табиатли ва бошдан оёғигача дўстлик меҳри тўлган. Силлиқ танларингга ипак кийим кийибсан, тагингда эса ипак ўринда қоқим — майни жунинг бор. Елканг ва сағринг тоза, пешона ва бетларинг чиройли. Емагинг лола бўлганидан, оғзингда лоланинг бир барги тил бўлиб қолибди. Тишларинг лола устига тушган шабнамдир, шабнам демайнин, балки ипга тизилган дурдоналардир. Шу лола баргидан озиқланганинг учун дудоғинг дур устидаги ёқутга айланибди. Икки кўзингнинг қоралиги позаҳр* билан қаро орасида алоҳида ранг касб ётибди. Кўзингнинг ҳар очилиб юмилиши — бу позаҳр, элга юзларча асалдан баҳра етказади. Ё аччиқланиб одам ўлдиришга қасд қилдингмики, позаҳр кўзингни заҳарга тўлдирибди? У — позаҳрмас, балки жон билан кўигил орасидаги қора балодир. Жоду кўзинг Лайлиникideк ўхидир, ўзи сурмасиз бўлса ҳам, доим сурмарангдир. Нозик оёқларинг йўнилган ва уни кесилган қаламга ўҳшаб кўринади. Билсам, туёғинг туёқ эмас, қалам учига юққан сиёҳ экан. Бўғимли қамиш қаламдек, нозик суякларинг ҳам бир-бирига пайванддир. Таажжубки, хат ёзиш учун бўғинлик қалам очибсан. Шу қаламинг билан юриб, Лайли саройинг бориб жойлашгин. У баҳор гашти билан чиқиб, сен тарафга қараб юрса, четроқ жойда давра олиб, узоқдан югуриб, бошидан айлангин. Унинг атрофида чопиб айланганингда ҳар ўн қадамда тупроққа юз кўйгин. Мен учун сайдининг йўли ва йўлининг тупроғи бўлгин. Ҳам юзимни юзингга, ҳам кўзимни кўзингга суртайин. У хиром этган томонга сен ҳам равон бўл, лола ва гуллар орасига беркингин. У келгач, оёғига юзингни ва қадамининг тупроғига икки кўзингни суртгин. Бўзлаб менинг гамимни ошкор этгин, ҳўнграб гариблигимни ва мунигимни айтгин».

Мажнун кийикка шундай ёлвориб, қушларга ўзгача ҳасрат қиласади. Қушларинг ҳар бирига дам-бадам қуш тили билан ёлвориб ғам қиссанин айтар эди. Жон саҳифасига нома ёзаркан, ҳар дамда хушидан кетар эди. Бу номани жоннинг иплари билан уларинг қанотига маҳкам боғларди. Гоҳ ҳаводаги қушлар билан, гоҳ тоиг шабадаси билан хабар юборар эди. Кўнгли висол ҳавасига тушса ҳам, лекин бу ҳаваслар хайлда эди. Мажнун Лайли

* Позаҳр — заҳармуҳра, заҳарни қайтарадиган даво.

билин топишган вақтларини ўйлаб, кўнгли шод бўлар эди.

Киши ҳижрон дардини юз йил тортиб, бир дам бўлсин висолга эришса, ундан сўнг айрилиқ устига айрилиқ келса ҳам ғами бўлмайди, афсуски ўша дам сенга насиб этмади!

XXXIII

Мажнунинг ота-онаси унинг муҳлик фироқидан ҳалок бўлиб, у бу ҳолни кўргани; тупроқларига елдек етиб, ота гўри бошида етимли дарди билан, она қабри тошида асирилик мунги билан фигон тортгани

Бу ғам базмida дардга тўлган кўп дардли навҳаларни шу хилда куйлади:

Жигари қон, яъни ғариб, хаста Мажнунинг Навфал уйидан чиқиб, даштга қараб кетганини эрталаб ота-онаси билгандан сўнг, эл-юрт олдида уятга қолган ота-онасининг ҳаёти тор-мор бўлди. Эл ичиде шармисор бўлганидан ва алам билан куйганидан ҳар иккиси уйига қайтганларида отасини иситма тутди, бадани терга пишди. Дард билан касаллик тўшагига ётиб иссиқ терга ботиб, совук оҳлар тортиди. Касални тузатиш учун кўп иложчоралар қиссалар-да, тани сиҳат топмади. Ҳакимлар қанчалик маҳорат кўргазсалар ҳам мижозидан кетмас эди ҳарорат. Кофур*ни шарбат каби ичган сари, баданидаги ҳарорат баттар кўтарилар эди. Вақтини ҳаёт дарахти баргиз қолса, уидай кишига бирдан-бир шарбат ўлим шарбати бўлади. Агар табиб касалга тухмиёна** берса, унинг доналаридан заҳарли гиёҳлар унар. Табибининг таранжабин (ични юмшатадиган) дориси касалнинг ичини қабзият қиласар, исканжабин (сафро моддасини йўқотадиган) дориси бўлса сафрони кўпайтиради. Касал учун қилинганин бутун тумор, жодугарлик ва дуохонликлар касалнинг азобини яна ҳам оширишга сабаб бўлар, касаллигининг азоби кўрқинчли бўлганидан бу азобларни тўхтатишга илож топилмас эди. Кўқдан «Омонатни бер!» деган товуш келганидан сўнг, жон омонатини топпирди. Жойи сидра*** бўлган рух куши ўз маконига қараб учди. Қабила азада қолиб, ғам аҳли оҳ-войга тушибди.

* Кофур — ёоятда оқ ва хушбўй модда.

** Тұхмиёна — доривор ўсимвлик уругти, ҳабдори.

*** Сидра — афсонавий дарахт номи. У қуръонда тилга олинади.

Бу воқеаларнинг ичида қолган нотавон кампирнинг аҳволи жуда оғирлашди. Бир ёқдан ўғил ғами билан қийналиш, иккинчи ёқдан чолнинг дарду ранжларини тортиб, натижада ўзини пора-пора этди, ҳаётидан ҳам умиди қолмаган эди. Оқ сочини юлиб елларга учирди, жисми ҳам бир соч толасидек заиф бўлиб қолган эди. Жафолар келтирувчи дунё уни ҳам ўз жуфтининг қучогига олди. Ўғлини кўролмасдан, унинг фироқида кетган бўлса-да, лекин чолига етишди. Қабила бу бечора кампирга ҳам аза тутиб, қора кийдилар.

Ўша ерда бир гўристон бўлиб, унда Ҳай қабиласининг одамлари дафи этиларди. Абадий кўз очмас уйқу чоғи келиб, иккови ҳам ўша ерда ёндошдилар. Фалакнинг буидай ишларидан Нажд тогида юрган Мажнун хабарсиз эди.

Кунлардан бир кун унинг қайғуси жуда ошиб, кўзига бир нафас уйқу кирган эди. Кўзлар уйқуга ботиб, роҳатлангач, қизиқ бир туш кўрди: Қараса икки кантар бир уйда бола очган, кантар боласининг қанотлари ўсгач, замона уни изтиробга солди. Паришонхотир бўлиб, бу кантар бир муддат ҳавойи бўлиб қолди. Ота-онасидан тамом ажралиб, саҳродағи жониворларга қўшилди. Ота-онаси, яъни нар ва мода кантарлар уни келтириш учун ҳавога парвоз этдилар; уни тоңсалар ҳам, кантар бола ром бўлмади, ўз уйига қайтмади. Улар иккови ноумид бўлиб қайтганиларида, абадий бир балога учраб қолдилар. Юкоридан икки бургут учиб келиб, бу икки кантарни бир луқма қилди.

Бу тушни кўрган Мажнун кўзини очиб, қонли ёшлар тўқди. Тушининг таъбирини билмоқчи бўлар экан, бу аҳволни ўз ҳолига ўхшатди. Ота-онаси ўлиб, ҳаётининг қуёши қорайганини билди. Тоғдан сапичиб пастга қараб югурди, селдек кўз ёнилар тўқди. Қабиласининг қабристонига оҳ-зор тортиб йиғлаб борди. Қабрларни кўриб юрганида, икки қабрга кўзи тушди: улар янги ясалган, юзи ғам лойидан шувалган эди. Қабрларнинг устини кулфат чанглари босиб, унинг атрофида меҳнат тиканлари ўсган. Кулфат тиканларидан қизил гуллар, машаққат райхонлари ва дард гуллари очилган. Қабрнинг лоласида эса ҳасрат, фироқ қонлари ва ғам доғлари кўринар эди. Тошлари шодлик писласини ушатиб, чанглари хуррамлик чироғини ўчирган эди. Ғам шамоли икки шамни йиқитиб, ўчирганга ўхшайди. Бу қабрда ётганилар худди шам орасидаги пиликдек ғам билан синишган. Буларни ўчган икки шам дема, ошиқ калимасидаги алифлардир.

Жон ва қўнгилларининг қарори бўлган Мажнуни, уларнинг танини шуидай топтаган эди. Отасининг мозорини кўргач, уқубатлар тўлган баданига худди чақин теккандек бўлди. Бошига жуда кўп тупроқлар совурганидан, гўё қўҳна осмон бошига йиқилгандек бўлди. Азобланган баданини тошлар билан уриб, баданини бандбандидан айириб юборгандек бўлди. Охининг тутунлари билан дунёнинг хонумонини қорайтириб юборди.

Мажнун отасининг мозорига бош урди, у тошлар унинг бошини яичиб йўқотиб юборди. Шундай жон ачитувчи фигонлар билан яширии сирларини айта бошлиди: «Эй сахро ахлининг азизи! Ҳимматининг каманди осмон учигача етган! Сахрогина эмас. Маккадан то Шомгача бўлган бутун дашт аҳли сенинг неъматиниг дастурхонидан баҳраманд эдилар. Араблар ичиде хурматли кишилар ҳам фармонингда эдилар, сенинг бутун баҳтсизликларинг мендан бўлди. Кўнглинг ҳам менинг ғамимда пошод бўлди, умринг ҳам менинг ишим орқасида барбод бўлди. Роҳат топаман деб мени истаган эдингу, лекин ёруғ чироғинг мен туфайли ўчди. Фарзанд деб кўп пуллар садақа қилдинг, лекин мени кўриб аламдан бошқа нарса топмадинг. Гавҳар билан бошингни зийнатламоқчи бўлдинг, гавҳар бошингга тош бўлиб тегди. Яраларингга қўймоқчи бўлган малҳаминг, уни куйдиришга сабаб бўлди. Покидек ўткир тиф тиладинг, лекин ундан баданиларинг тилим-тилим бўлди. Ўйингни равшан қилмоқ учун шам тиладинг, лекин у шамдан бутун хонумонинг куйиб кетди. Яъни, мендек мубтало ва икки юзи қорани истадинг. Бу юзи қора сенинг ором ва қарорингни йўқотди. Ҳаётинг қора кунларга қолди. Эйвой, бу ғамларга қандай чидаш берайин, қайси тил билан тавба қиласин?! Чунки, амринг билан йўл тутмадим, руҳингни қандай қилиб рози этайнин?! Ногоҳ мендан шундай тўйиб, гам тоғини устимга қўйдинг-да, суякларимни бир-бир ушатиб, танимни тупроқка кўмдинг. Ҳар қанча бадбаҳт ва толесиз бўлсан ҳам, карам билан гуноҳимни кечиргин, руҳингни узрҳоҳим қилгин», деб бош ва танини тошга уриб, киприклари билан ерларни супурди.

Онасининг қабрига келиб тўхтагач, фарёд-фигонлари оламга сифмай кетди. Ёка ўрнига кўксини чок қилиб, юрагига раҳмсиз тифлар урди. Кўз ёшининг селидан ерлар денигизга айланиб, қабрлар эса балиқлар каби кўриди. Охининг шиддатидан қум устида тани қовурилган балиққа айланди. Тани қизиган қумда кўкси чок бўлган буғдой донасига ўхшаб қолди. Тани дард билан тўлган

холда, балки жисеми чок бўлган ҳолда, баҳор булутидек ўқириб, сел каби юзига шапалоқ урди. Юз дард билан йиғлаб, онасига шундай марсияни ўқиди: «Эй, жонимнинг қибласи, қибламнинг нури! Қора сочларинг менинг берган азобларимда оқарди. Жонимнинг севинчи, қўзимнинг чироги, кўнглим ҳуши, хотирамга роҳат бергучи сен. Каъбам эдингу мен бутхонани тиладим, атрофингда ҳеч зиёрат қилмадим. Ҳар вакт сени изтиробларга солиб, Каъбами хароб этдим. Каъбам хароб бўлгач, тангрига нима деб жавоб бераман? Ўзбошимча фалак жисминдаги садаф ичига инжу деб тош солибди. Туғилган вақтимдаёқ ўлсам бўлмасми эди, кошки туғилмаганлар билан тенг бўлсам эди. Мен бахтсиз, қора кунларда қолган, тирик қолиб сенинг жонингга бало бўлдим. Сен менга меҳр қўйиб, қўлиниг доим бешигимда бўлди. Ҳар кун мени деб қайғу ютдинг, тунларда уйқу қўзингга ҳаром бўлди. Кечалари тинмасдан зор-зор йиғлаб, уйқунгни қочирган эдим. Кеча-кундуз менинг азобимда тинчлигингни йўқотиб, иммоқ-емоқни ҳам унугланган эдинг. Бир бурда еган ионинг ҳам менга сут бўлсин учун эди. Умидинг шундай эди-ю, чарх золи сенга ўчакиниб, азоблар юки билан қаддингни буқди, ажинлар тушириб, юзингни тарам-тарам қилиб юборди. Бошинг ёстиққа етиб, бошингга суяничик керак бўлганда мен ҳам букилиб қошингда турсам, осмондек бошингдан ўргилсан, қулдек ўғиллигингни, ўғил бўлиб қуллигингни қилсан! Фалакнинг ҳар хил тузоқларига тушганингда, мен билан кўнглиниг хурсанд бўлса.

Ҳакиқатан шундай ишлар бўлдики, сен кучдан кетдинг, мен бўлсан улгайдим. Хаста жонинг борган сари қарилликка юз тутди, мен ўсиб вояга етдим. Лекин мен баҳти қора, лаънати, бир нафас ҳам қошингда ҳозир бўлолмадим. Шафқат билан қўлингни ҳам тутмадим, қўзим билан йўлларининг супурмадим. Тортган азобларининг ҳамдардлик қўрсатолмай ва айтганларининг ҳам жон билан бажаролмай, балки хизматининг кам қилингина эмас, кўп пошукурликлар қилдим. Туну кун сендан жудо бўлиб, хабар олмасдан бевафолик қилдим. Ўзимни телбаликка солгандек бўлиб, кўнглингни ололмадим. Ўзим дардингга даво қилолмадим, не ажабки мендан сенга ҳар нафасда турли-туман балолар ети, алам аримни тортиб, жондан ажралдинг. Гўё сен менинг бундай бепоён раңжаларимни тортиб, гам ва дард билан жаҳондан чиқдинг. Мен данитмадашт, беҳуда полалар тортиб, обҳ юланг мақнун бўлиб юрдим. Рухинингни цитвагоҳи — жиннат бойстаридир, мақони — жиннатадир. Ўна бодга ҳам мендан шод эмаслиниг-

ни билсам, шу зулм мен учун етарлидир. Бечораман, бошқа нима қила олар эдим, дардимга қандай чора ҳам топардим».

Мажнун шундай ғарибона кўйлар билан аза тутиб йиглади. Ошиқ шундай сўзларни айтгач, шикаст топган бошларини ерга урди. Яна кучсизланиб, охири хушсиз ҳолда йикилди. Шу даражада ўзидан кетдики, гўё ота-онасига етишгандек эди.

Эй дўст, бир нафас бошимга келиб, мен мотамзадага бир боқиб, раҳм эт! Бу кимсасиз фақирнинг ҳажр доғлари ичида етиминг ва асиринг бўлиб қолди.

XXXIV

Мажнуннинг ёр ҳажри ўтидан куйган танига ота-она ҳасрати яна икки ўлдирувчи дод қўйганидан машак-қати қаттиқлашганини Лайли эшишиб, у куйганини куйдирган ўтлар тобидан иситиб, дудидан ўзининг ҳаёт рўзгори қаро бўлгани

Бу саҳифаларга зар сочувчи сўз гавҳарларини шундай сочди:

У кимсасиз бечора телба, яна ота-онасидан ҳам ажralиб қолди. Мажнунни ёр доди ўртаган эди, бунинг устига яна ота ва онаизорларининг ҳам доди қўшилди. Ҳижрон унга заҳри қотил берган эди, бу мотам унга ажалдан илгари ўлдиргувчи бўлиб тушди. Жудолик Мажнунни ушатиш учун ўз тошини отган эди, бу мотам эса синганини яна майдалади. Дард устига дард тушганидан, у бечора гўристон ичида қолган эди. Ота ва онасининг қабрлари унинг турар жойи бўлиб, бутун олам унга қон-қора гўрдек кўринарди. Унинг кундалик иши қабр ёнинг ўтириб, нола қилмоқ ва юзларча ғамга ўзини ҳавола қилмоқдан иборат бўлиб қолди. Ўз жонига жафолар келтириб, ўзига-ўзи азалар тутарди.

Ота-онадан жудолик икки дод ва икки ўт эди, ҳижрон бу ўт устига ёғ тўкар эди. Гарчи, бу икки доднинг ўти яширин куйдирса ҳам, ҳижрон олови жон куйдиргувчи чақмоқ эди. Шунчалик ғам ва балоҳиар йигилганидан, у ғамзада мубтало йиқилиб қолди. Занфлик унинг танига ғолиб келиб, шу даманинг ичида ётиб қолди. Ваҳний ҳайвонлар унинг бошига тўпланиб, ғавғо қилишарди, ерда

фақат кийиклар ва зич гўрларгина бор эди. Унинг ахволи шундай мушкулликка тушди.

Нақл этгувчи яна шундай ривоят қиласиди, у ерда гулюзли паризод Мажнун васлидан шод бўлган эди, бироқ ўша васлини бу самарасиз дунё яна ҳажрга айлантириди. Лайлиниң яраси малҳам топғандан сўнг, ҳайҳот... яна бир ўт уни тамоман ёндириди. Бу ўт у санамни куйдириб, Эрам боғининг гулини дўзахга солар эди. Бетоб тани дармонсиз ва азобга тушган, жони ғоят қийналган эди. Ёрига тушган бу мотам, Лайли учун худди ўз ота-онасининг аламини тортгандек туюлди. Бу хол унинг дард-аламини ошириб, ғам йўлини узуроқ қилди. Мажнун бошига тушган воқеаларнинг сабабчиси ўзи эканлигини билар эди. Мажнун ота-онасининг ҳалок бўлишлари, унинг Лайли кўйида дард тортишидан бўлди. Фалак туғдирган бундай ҳодисаларга бевосита сабабчи бўлди.

Бу кулфатлар Лайлиниң ғамини ортдириб, уни ғам ўтига исириқ қилиб ташлади. Ғам-ҳасратлардан зорланиб, иифи таронасини куйидагича бошлади:

«Эй, ўзбошимча, тескари дунё, зулмингданвой, юз туманвой!.. Қачонгача жонимга ситам ва кўнглимга аламни насиб этасан?! Бир гулни шапалоқлаб, япроқларини узиб совурмоқ қачонгача?! Бир баргининг ҳоли шундай бўлгач, яна уни барча ҳалқининг ёқ остига ташлайсан. У барг сенинг юлдузларинга ўхшаш, элга баҳтсизлик ва ғам келтирадиган эмас эди. Бир сарвга қўл узатиб, шохларига юзларча шикаст бериб ўтиларини тўхтовсиз ёндириб, шохларини ўт қилиб, ўтини кулга айлантиришдан муддаойинг нима?! У сарв сенинг наҳс, жаҳонни хароб қиласидиган зузанаб*инг эмас эди-ку! Бунча энди бир лаълга тош уриб, уни икки тош орасида майдаламоқ? Буларга қаноатланимай, тошлиар орасида талқон қилмоқчисан. Аторудинг билан бараварлашиб, қонидан рапт олган эмас эдим. Бир кийик боласи мушкини кўриши билан, уни ўлдириш учун ўч ханжарини тортдинг. Уни сўйиб ташлаш билан қаноат қилмай, аъзосини тамоман парча-парча қилдинг! Бу хуш бўй таратувчи бир кийик боласи, сенинг шум асадинг эмас эди. Бир ажойиб тустовуқ учун тузоқ қўйиб, тутиб олгач, уни ўлдиришпига ошиқасан! Ошиқинч равишда унинг парларини юлиб, ўт устида

* Зузанаб, зузаноба — қўйрукли юлдуз.

кабоб қилмоқчи бўлласан. Нима бўлса-да бир тустовуқ эди, у овчилик қиладиган наср қушинг — қийғиринг эмас эди-ку? Заиф, бенаво юз дард-балога мубтало бўлган Лайлини ўлдириш билан кифояланмай, ҳажр ўтига хас каби ташлайсан. Муддаойинг нима, Лайли сенинг маккор золинг эмас эди-ку?!

Совурилгайсиз, эй ўтиб кетувчи фалаклар! Қўзғолинг, эй ҳазар билмас юлдузлар! Жисемини қилдек қилдингиз, жонимни хароб қилдингизлар! Бугдой каби қоврилиб, сомон каби соврилишим қачонгача? Ҳам борлигим уйи бузилди, ҳам тоқатим иплари узилди. Жисемим чангларини оҳим учирив юборди, эй чарх, ҳали ҳам гуноҳим аригани йўқми? Қийноқларинг кўнглим уйин бузди, эй фалак, азоб-уқубатларинг тугамадими?! Бу азоб-уқубатлар ҳам меники, ёримдаги раңж ҳам меники. Унинг ота-онасининг ўлиши, менинг ҳам ғамларимни оширди. Агар у дардга тўлган бўлса, менинг дардим икки бор қўпайди. У ота-онасининг ғамини тортса, мен ҳам унинг, ҳам уларнинг ғамини чекаман. Лайли жудолик балосига йўлиқкан, шунинг учун ҳавас этиш ортиқча бўлганидан, жонидан кечипши ҳам таажжуб эмас!»

Лайлининг фифон ўти ҳаддан ошгач, жисмига ҳарорат туташди. Бу ўтдан гулюзли Лайли, ботаётган қуёшдек қизиди; гул барги каби юзини терлар босиб, иситма ўтидан тўлғана бошлиди. Терлари гул юзига томиб, иситмаси билан юзи чўгдек қизарган эди.

Онаси Лайлининг бу ишидан хабардор эди. Қизини ногоҳ шундай ҳолда кўриб, кўнгли изтиробга тушди, гўё жигари кабоб бўлди. Жигари пора бўлган она, бағрининг куишига чидаёлмай, отасини ҳам хабардор қилди. Ота ҳам қизининг қаттиқ ахволини кўриб, маломатга тушди. Ота-она ва қавму қариндошлари йиғилишиб, Лайлининг бошига табиблар келтиришди.

Қуёш (Лайли)нинг эса изтироби ошиб, юзи сарғайиб, танида иситмаси ҳам зўрайди. Табиб хастанинг сиҳат топишини истаса ҳам беморнинг баданида заифлик устун келган эди. Исонафас ҳаким ҳаракат қилди-ю, лекин қуёшнинг ҳарорати ҳеч камаймади. Шунча муолижалар билан ҳам ахволи яхшиланмади, ажал стганидан кейин, муолижадан нима фойда чиқади? Ҳар куни унинг дармонсизлиги ортиб, ғамлари ҳам узокқа чўзилар эди.

Борган сари бош оғриғи кучайиб борар экан, қулогига шундай сўз эшитилди:

«Дард ва мотам асирилигига қолган Мажнун ҳам ўлим ҳолида экан, зорлик ва ҳижронда йигловчи Мажнун гўристонда ўлган кишидек бўлиб ётар экан. Гоҳ ўзида, гоҳ ўзидан кетиб, кўзи ўлик кўзидек нурсиз бўлиб қолган эмиш. Тани ўз мотами билан азобланар, дардинг эса жисмидан жонини олмоқда. Юзларча ғами устига яна мотам тушиб, сенсиз мотамга мотам қўшилди. Жони ғам ва дард билан поймол бўлиб, ахволи ҳаддан ташқари хароб бўлган».

Махваш, яъни, Лайли бу сўзларни эшитгач, бир ўти минг бўлди. Умрининг кемаси балчиққа ботиб, ўлишига ақли етиб ётди.

Эй табиб, энди парҳез қилмайман, чунки дардим ўти борган сари ошмоқда. Шарбатдан менинг ичим қуиди, қўлимга сув шарбатини бер!

XXXV

Хазон ели боғ зеболари ҳаёти шамоли ўчиргандага Лайли ҳаёти баҳорининг гулларини ажал ҳазонининг совуқ шамоли кўкка совуриб, Мажнуннинг руҳи булбули бадан қафасини атиргул узра ташлаб, яраланган гул барги сўлгунча учиб кетгани

Куз фаслининг совуқ шамоли етиб, бўстоннинг чироини сомонранг қилди. Сариқ касалига йўлиққандек, бутун япроқлар сарғайиб кетдилар. Ҳамма барглар ер тўшагида касаллардек оёқ узатиб ётдилар. Баргларнинг банди пастда, гўё чўзилган оёқлар эди. Мехржон* шамоли келгач, барглар ҳам ўз жонларига умидсиз қарай бошлаган эди. Дарахтлар ҳам титрамоққа бошладилар, мевалар уй кунжига жойландилар. Сарсар чаманга торож келтириб, бўстон аҳли гулларни эса ялангоч қила бошлаган эди.

Чинор ичига тушган ўт ҳам ўз учқунларини кўкка етказди. Бўстон болалари (сабза-кўкатлар) бу ҳийлани аяглаб, ўзларининг пилтадек вужудларини куйдиридилар. Чинор баргини шамол боғ томон учиреса, қизил барглар

* Мехржон, маҳражон — куз фаслининг ўртаси.

билин гул тўкилгандек бўлар, чанг-тўзонлар боғни тунга айлантирган, япроқлар юлдузлар оламига ўхшар эди.

Шуниси қизиқки, юз туман юлдузларнинг барчаси тупроққа кириб йўқолдилар. Ҳар бир муборак юлдуз (барг) ойна эди, унинг банди ойнаникидек эди. Олтиндан бўлган ойна ҳеч нарсани кўрсатмагандек, бу ойналарда ҳам ҳеч нарса кўринмас эди. Ошиқнинг юзи лаълга ўхшаш кўз ёшидан қизаргандек сариқ барглар ҳам ўз новдасидан қизарар, ўша ёшлар бу юзга чизиқлар қолдириб ҳар томонга қатралардек нақшлар қўярди.

Ҳар бир барг дараҳтларга ўлим номаси, барглар эса нукталардек бир-биридан айрим эди. Ел сув устига сариқ барглар тўкиб, кўкимтири сахифаларга зар сочар эди. Йўқ-йўқ, у оқар сув соф тиғ, унинг филофи олтиндан қилингандек эди. Чиройлик қўлга хина қўйилгандек, токларнинг барги ҳам қизилранг билан безалган. Гулда сумбул очган, гулгун юз кокил ёйилган фасл кетиб, лоланинг кафтига доғ қўйди ва бинафшанинг сочини бурди.

Бир вақт совуқ сарсар шамоли келиб, сув ҳарири узра мармар тошини ёпади. Боғ гулнинг мотамини тутиб, шамолнинг хуруши осмонга етмиши. Булбул ўзини азали ҳисоблаб, ўз пардаларини қора кигиз қилиб бўйнига илган. Богнинг аҳволи шу кўйга тушиб, навбаҳори ҳазонга учради. Гулшанга куз уруш очиб, дараҳтларнинг баргини тўка бошлади. Гулнинг баргини эса ерга тўкиб, шоҳларини ерга teng қилди. Ҳам лоласини заъфарон, ҳам баҳорини ҳазон қилди. Куз келди-да, гулнинг баргларини ҳар томонга учирди ва совурди.

Лайлики, ҳусн тоги бошдан-оёқ жаннат гули эди, унинг касаллик шамоли тезлашиб, бўстонидаги барглар ҳам тўкила бошлади. Сочлари камандининг чигаллари ечилиб, жонлар бўйнига солинган ҳалқаларни олди. Ҳусн шоҳини касаллик ношод қилиб, ўз тутқунларини ҳам озод қилиб юборди. Озод бўлганлар тез кетсалар ҳам гирифтор бўлганлардан бири тек қолди. Қошлари икки қулочини очиб, кўзларининг уйига посбонлик қиласар, яъни у уйга ноз кириб, элга таннозлик кўрсатмасин дер эди. Кон ёши гулни тоза қилди, ўлим машшотаси эса юзига упа-элик қўйди. Яъни, «ишқ сени жондан ажратса, дунёдан қизил юз билан кетгин», дегандек бўларди. Юзидағи ўсма, сурма, упа-эликларни тернинг суви ювиб кетди. Яъни, унинг боғи куз фаслида гул, бинафша, сабзаларини йўқотган эди.

Асалдек ширин лаблари иссиқдан қуриди, йўқ, балки бир-бирига ёпишган эди. Яъни, уруғлар муҳрдек босилиб, оғзини сўзлашдан ҳам тўхтатиб қўйди. Бақбақа ўрни чоҳдек чуқурлашиб, ундаги қора хол қудукдаги кабутардек эди, яъни бу кабутар ўлгуси ва тупроққа кўмилгусидир.

Шундай бандга тушгач, гулиниг устига бинафша рангли парда ёпди. Яъни дилкаш қуёш ботаётган вақтда, унинг юзини бинафшаранг булут ёпса яхшироқ бўлади.

У нозанин мусофири шу ҳолда ўлим талвасасига тушибди. Бу оламдан кетиш кераклигини ва жонини топшириш мажбуриятида эканини аниқ билди.

Кўпчилик элдан қочиб, бир оз вақтга хилват талаб қилди. Ўз олдига оиласини чақириб, юрагидаги яширин сирларини арз этди:

«Эй жони менинг маконим бўлган, жонингга менинг хаста жоним фидо бўлсенин. Менинг ғамларимни тамоман ўзингга олиб, дард-аламларимга қолдинг. Мен агар минг йил тирик бўлсан ҳам, кайси тил билан узрингни айта оламан? Қисқаси гулим ҳазон бўла боилади, бу гулистонга қишининг изғирини тушди. Жафо қилгучи фалак боғимдаги гулни ва гулимдаги сувларни қуритди. Сарвимга қизиқ ҳоллар тушиб, чаманин тарк қилиш зарур бўлиб қолди.

Хар ҳолда кетар вақтим етиб, бу боғда туришим тугабдир. Бундай видолашиб маҳалида, сиримни яширишдан фойда йўқ. Сен билдингу, аммо уни кўнглингда сақладинг, мен энди уни ошкора айтаман:

Хозир омонатни топшириб, тупроққа кетар эканман, кўп аза тутма, кўз ёшларинг селини оқизма. Юзингни шапалоқ билан мажруҳ этиб, бедодлик билан ўз жонингга озор берма. Бу сўзларим маъқул тушмаслигини биламан, лекин сенга ўзга бир васият қиласман. Менинг мотамим учун кўп аза тутиб, ўзингни уриб юзингни корайтирганин. Мумкин қадар сабр қилиб, тинчлик ихтиёр қилгин. Тангри сенга сабр берсин, қабиланг устида омонда сақласин. Гул кечса ҳам чаманга дард юзланмасин, кун ботиши билан осмон юзини тўзон қопламасин».

Шундай кўп дуолар қилгандан сўнг, яширин сақлаган сирини очиб деди:

«Бу мотам ошкор бўлгандан сўнг, бутун тоғу сахро ҳалқлари биладилар. Шаксиз, менинг у гарibi зорим, қайғу шомица қора кунида қолганим, менинг ёдим жисмининг ҳаёти бўлган, ўлмоғи эса хайрбодим бўлганим,

шамолдек даштларда ҳар тараф сайдиб, тоғ орасидаги садодек чирманиб юрса ҳам, бу сўзлар қулогига етади, бу ҳодисани эшигади. Эҳтимол бу жон қийновчи қиссадан у интизор воқиф бўлиб, менинг руҳимни истаб, унинг руҳи ҳам ўз гавдасини тарк этар ёхуд бу тарафга келиб, умрим қуёшидек бошимга келар. Жонни фидо қилмоқ билан фироқ жабридан қутулиб, элга ишқ йўл-йўрини кўрсатар. Тупроғини тупроғимга қўшиб, жонини эса мен томонга йўллар.

Унинг зор гавдаси жонсиз бўлиб, тупроқ устида ётса, зинҳор уни ҳурматлаб, менинг ёнимдан ўрин бергайсан. Унинг жисми муқаддас, асли покдир, кўз ёшинг билан ювсанг ҳам арзийди. Сен гина қилмай, меҳрибонлик билан унга жон пардасидан кафан қилгин. Мени ҳам ўша кафандага ўраб, икки баданга бир хил кафандаги қил. Фарзандингдек унинг ҳурматини жойига қўйиб, ўз фарзандинг билан бир ерда ётқиз. Жон жонига уланса, икки фарзандни бир тобуттага ётқиз», деб опасига васиятини тугатиб, сўздан тўхтади, кўзини юмди. «Мажнун» сўзини айтиб жон берди: энди ҳар қанча Лайли деб чақирсанг ҳам у йўқ эди.

Бу қора кунни кўрган онаси шундай қаттиқ фарёд чекдики, гўё унинг ўқи учиб осмон бағрини ҳам тешиб ўтди. У дилрабонинг, яъни Лайлининг бошидан, ўлим айлангандек айланди. Унинг товонларига кўзини қўйиб, киприклиари билан қитиқлаб уйғотмоқчи бўлар, яъни уйқу вақти эмас, кўзингни оч, оёққа тур, хандон ташлаб, сўзлагин дер эди. Гоҳ унинг қўлини қўйнига маҳкам тортиб, титраб, йиғлаб, уни қучоқлар, яъни унинг уйқусини ғоят қаттиқ гумон қилиб, уни уйғотиш учун қўлини тортарди. Унинг тўзғиган сочларини тўплаб, қоронғи мотам кунида шам (яъни Лайлининг юзини) кўргизмоқчи бўлди. «Кечанинг қоронғилиги қолмади, кўзингни оч, ухлаш муносиб эмас» дерди. Гоҳ юзини юзига қўйиб, кўз ёшлари билан юзига сув сепарди. Яъни юзига сув тегиб, ногоҳ у ой сесканиб уйғонармикан, деб ўйларди.

Шундай аҳвол билан қўп тўлғанди: лекин оғир уйқуга толган маҳваш кўзини очмади. Унинг уйғонишидан умиди узилгач, қуёшга абадий шом тушди. Оқ сочини ёзиб, фифонлар чекди, ўрилган сочларини юлиб ташлади: охи билан жаҳонни кўйдириб, уни совутиш учун кофур сепар эди. Кўксини ёқасидек чок қилиб, кўнглидан алангалаар чиқарди. Гўё тонг ёқасини йиртиб, фалаклар қуёши ўзининг учқунларини согандек эди. Тирноқларини юзига урар, тирноқлар эса тирноқча келадиган ерларни ўйиб олар эди.

Ўйилган ерлардаги қонлар, кўз булоғидан оққан қонлардек оқарди. Фифон тортиб айтарди: «Эй бўтам, қандай оғир уйқу экан бу?! Кўзингни оч, ҳаволар соғ, қизлар эса гулшанга бормоқчилар. Барчалари чорбоғ сайдига майл қилишиб, «Лайли келармикан», деб маҳтал бўлиб туришибди. Улар юз хил зар-zewарлар тақиб ясангацлар, ҳаммалари кўз тутмоқдалар. Ўрилган соchlарингни ёзиб, оламга хуш ҳидларини таратай. Уни ювиш билан зулмат орасидаги ҳаёт сувини кўрсатай. Уни тараш учун қўл очиб, қоронглий ичида йўллар кўрсатай. Ўриш, таралиш тугагач, бўйи-бастинг ганжи узра икки илон ташлай. Илон ҳам эмас, қора чилвир, унда кўнгилни боғлайдиган бурамлар бор. Ўсмадан қошингни кўқартириб, кўзинг мижжаси қиличига яшил қин ясай. Кўзларингга сурма қорасини тортай-да, эл кўзига дунёни ҳам қорайтай. Сенинг юзингга эликни суртмоқчи бўлганимда, унга юзим қизиллигини қўшай. Ёмон кўздан сақлаш учун юзларингга нил чекай. «Бол» сўзи остига нукта қўйғанларидек, ширин лабинг остига хол кўяй. Бўстондаги гултоҷихўroz доналари каби юзингга яна хол кўяй. Сочингни шундай рўмол билан боғлайки, унда ҳам кўрипсин, ҳам яширинсин. Шундай гулранг либос кийдирайки, ақл ҳам лол бўлиб қолсин. Сени замона офати каби ясантириб, гулшан сари юборай. Қизлар билан гулшанда хиром қилиб, дин аҳли қошида зоҳидликни ҳаром қил.

Мажнун ҳам интизорлик тортиб, боғ ичра зорланиб фифон қилмоқда. Сен кечикиб борганингда, у дилтанг бўлиб, дарҳол қайтса ва мендан сўраса, нима деб жавоб бераман? Ҳам уни, ҳам мени зор қилма, ундан мени шармисор қилма!»

У охи билан жаҳонни ва осмонни бундай қорайтирганида, ташқарида отаси бош яланг, ёқаларини йиртиб, кўксига тош уриб йигларди. Ёлғиз отаси эмас, балки бутуни қавму қариндошлари бу азада ҳасрат ёши тўкардилар.

Тақдир Лайлини шу ҳолга солди, энди Мажнун сўзини бошлай:

Мажнун ўликлар билан бирликда қабристонда ялан-точ ётарди. У ҳам гўристон ичида бўлган ўликлар каби жондан ажралган ва тани ҳам тупроққа аралашган эди.

Лайлига эса бундай нотавонлик етиб, бу хастажонлик уни йиқитган эди. Маъшуқа шундай дардли бўлганида, ошиқнинг иши албатта ҳалок бўлиш-да.

Мажнун гоҳ тушида, гоҳ хаёлида, ишқилиб ҳамиша

Лайли билан бирга бўларди. Гоҳ пок кўнгил, гоҳ хотиф* уни дилдоридан вокиф қилиб, маҳваш ажал қўлидан майни олгунча бўлган ҳолларни айтар эди.

У девона, яъни Мажнун симобга ўхшаб титраб-қалтираб тўсатдан қулоғига бир овоз эшишилдики, у қуйидаги шум хабарни эълон қилмоқда эди:

«Эй, дарду бало қўшинларининг шоҳи! Ишқ ахли эшигинг олдида тупроқ бўлган зот!

Эй дард ўлкасининг қаҳрамони ва ишқ ахлининг ҳукмрони! Ишқ ахли қуллигинг ҳавасида бўлган, тургии, эндиликда ётиш чоғи эмас! Тоза боғингга хазон тушиб, чироғинг эса тонг шамолига учради. Булбул бўлсанг парвоз қил! Лайли шамига парвоналигингни бошли!

Ёр сафар ишига киришди, ҳамроҳга маҳтал бўлиб сени кутиб турмоқда. Унга йўлдош бўласанми ёки у ўзи ёлғиз сафарга кетаверсинми?»

Мажнун аҳвол нималигини билгач, тани жуда кучсизлашиб кетгаи бўлса ҳам, қоплон каби ўрнидан сакраб турди ёки осмон кийиги тоғдан иргигандек бўлди. Дархол қабила томон югорди ва оғзида висол қуйини тараннум этиб, жонини кўлга олиб садақа қилмоқчи, Лайли учун ўз жонини қурбон қилмоқчи бўлди. Шодлик кўз ёшини ёмғирдек ёғдириб, яшиндек сакраб юрарди. Мехрининг ўти жаҳонни ёритиб, балки күёш каби бутун дунёга нур таратиб, ўлдирилишдан кўнглида ҳеч қандай қўрқинч бўлмай, душманидан ҳам ваҳимага тушмасди. Эл эса унинг ҳайбатидан ва баъзилар ваҳший ҳайвонларининг оғатидан қўрқувга тушардилар. Шу онда у Лайли эшигига қадам қўйди, лекин йиртқич ҳайвонлар орқада қолди. Мажнуннинг бундай ҳайбатидан Лайли қабиласи одамлари қўрқиб, жойларидан қимирлаёлмай қолдилар. Лайлининг ҳовлисига етганида, у ҳеч тортинмай уй ичига кирди.

Лайли ўлими олдида, онасига қилган васиятларида, Мажнун бу даргоҳга келаркан, унга ҳеч қандай озор берилмаслигини илтижо қилган эди. Бу жондан азиз ёри, балки абадий йўлдоши уй ичига кириб, бир-бирини кўргач, ҳам у, ҳам бу муродларига етдилар.

Лайли жононига қандай жон фидо қилган бўлса, Мажнун ҳам жонондек жон берди. Лайли абадий уйқуга кўз

* Хотиф — яширии товуш.

юмиб, йўлдошига етишди. Мажнун эса унинг йўлидан бош тортмай, ўз жонини фидо қилди.

Ҳисобсиз кишилар уйга кириб, Мажнун ишига назар солганиларида, унинг жонсиз гавдаси ерда узала тушиб, Лайли билан баравар ётганини кўрдилар. Кўрилмаган бундай воеа қабилани ҳайратга туширган эди. Уларнинг бундай ишқ ичида ўлмоғи барча элнинг ҳам ишқини пок айлади.

Таъзия ўтини пасайтирганларидан сўнг, ўртада шундай бир ажиг сўз ўтди: қайси суратда кўмиш керак.

Барчалари дедиларки: «Бу ҳар икки ғамгин бутун бузуқликлардан пок эдилар. Ҳаёт чоғларида бу раҳмсиз ишқ уларни бир нафас бўлса ҳам шодлантирмади. Айрилиқ биёбонида жонларидан тўйиб, армон билан оламдан ўтдилар. Уларнинг руҳлари жаннатда абадий висолга етишади. Шунинг учун ҳам ҳар икки баданин кўшиб, бир кафсан, бир гўр ясаш керак. Жонлари бўлса бир-бирига қўшилди, тупроқлари ҳам тупроқларига қўшилиши мувофиқдир».

Лайли ҳам шу васиятни қылганини эсларига туширгач, барчалари шод бўлдилар ва керак нарсаларни ҳозирлаб, ўликни одат бўйича ясантирилар. Бир тобутга солдилар икковини, жонсиз келину ўлик күёвни. Ҳар икки гавда бир кафангага жойланди, йўқ-йўқ, балки икки жон бир бадаига кирган эди. У икки дилоромнинг бир тобутда ётиши, худди бир бодом пўсти ичидаги қўш донага, дугонага ўхшар эди. Йўқ-йўқ, уни қўш дона дема, у дона дугона ҳам эмас, дугона икки бадандан иборат бўлиб, ҳар иккаласининг бошқа-бошқа кафандари бор. Булар шундай бир дона эдиларки, аслида икки жузв деб айтиш мумкин бўлса ҳам, лекин ҳар бири бир-бирига ёпишган бир узв эди. Буларга васл ваҳдатининг шиддати, иккилик мажолини бермаган эди. Ҳар икки бадан дона каби бир бўлганидан, дона қобуғи каби кафандари ҳам бир бўлди.

Алқисса, бу жонажон ёрлар, абадий висолни тоигач, тобутлари устига чиройли рангдаги ажойиб нақшли ипак пардаларини ёпдилар. Уларни бош устига кўтариб, гўристонгача олиб бордилар. Бу икки дилрабони тобут билан гўр ичига оҳистагина олиб кирдилар. Мўлжалланган жойгача олиб бориб, тупроқ гарибхонасига қўйдилар.

Уларни тупроққа қўйгач, қоронғи гўрдан, ҳайҳот, тезда чиқдилар.

Кора булатлар ой билан қуёш юзини бекитгани каби гўр бир бўлгандек қабр ҳам бир бўлди. Ишқ аҳлининг

умид шамлари ўчди, чунки ой билан қуёш ерга ботган эди... На ишқ аҳлиниңг шоҳи ва на ҳусн осмонининг моҳи қолди.

Лайлиниңг ота-онаси, қавму қариндошлари биргалашиб, ҳар кун икки маҳал йигилиб, қабр устида йиғлашар эдилар. Замон ўтиши билан, булар ҳаммалари ҳам бир-бир тупроққа жойлади.

Эй фифон чекувчи, йиғла! Умр уйи барбод бўлмоқда...
У икки ёр кетган бўлса, мен ҳам, дилнавоз ёрим ҳам қолмаяжакмиз!

XXXVI

Ишқ таърифидаки, айнишите нурли тобланиси тупроқни
чашибадек оқизади; шинининг** учқунлари шуъласи қўн-
гуллар кўшкига нуқсон етказур; қофининг*** вазмин тошли
тоги кимга юкланса нобуд этар ва нуқталарининг тоза
доги ҳар чок кўнгилга тушса лоланинг беш баргидек қонга
бўйяди*

Эй ишқ, ажойиб кимиёсан, балки оинайи жаҳоннамосан. Сенинг зотингда кимиёлик ҳам, оинаи жаҳоннамолик ҳам бор. Сенингки зотинг иккidan экан, ҳар иккисини ҳам исботлаб берайин.

Сени кимиё дедим, мартабанг ундан ҳам буюкроқдир. Фалак сенга шундай куч берганки, мисни ҳам олтин қиласан. Яратгувчи инсонни халқ қилган экан, гавдасининг лойи тупроқдан бошқа нарса эмас. Сен инсонга яқинлашгач, унга ошиолик қилгач, у кимиёга айланди. Инсоннинг юзини, балки хоксор танини ҳам олтин қилдинг. Бу билан чекланмай, у бечорани хас каби жудолик ўтига солдинг. У ўтда тўлғаниб, куйиб, бутун вужуди тамоман эриди. Ўзи ҳар қандай ғубордан холи бўлса ҳам, шу куйиш билан унинг вужуди олтиндек пок бўлди. Бу тупроқдан яратилган гавда олтин бўлди, сараланиб покиза ҳолга келди. Ўтда куйиб, пок, ғуборсиз бўлди, олтингина

* , ** , ***— «Ишқ сўзининг ҳарфрлари а й и — булоққа, ш и н — шуълагага ва қ о ф — тоққа ишора.

эмас, кимиёваш бўлди. Ситаму жафолар кўрсатсанг ҳам, тупроқни кимиё қиласан.

Эй ишқ! Иккинчидан, сени жаҳонни кўрсатадиган кўзгуга каби жуда ёруғ дедим. Бунида ҳам тафовут бор, кўзи ўтқир кишигина унинг фарқини билади.

Искандар ҳам пўлатдан бир оина ясаб, Рум элида минора солиб, минорадан ўша оинани Фарангистонга қаратган эди. У оинанинг жамолида бутун Фарангистон акс этиб, кўриниб турарди. Оинанинг шундай зиёли хислатини билишгач, унга «Оинаи жаҳоннамо» деб ном беринди. Ҳақиқатда оинай жаҳоннамонинг ўзидир.

Эй ишқ! Жаҳонни нурлантирувчи қўёш ҳам сенсан, оламни кўрсатувчи кўзгу ҳам сенсан. Кимнинг кўзи сенга тушган бўлса, у ер ва кўқдаги нарсаларни аниқ кўрди: сени кўришини ихтиёр этган замон ҳар томонга бокса, ёрини топди. У ўз вужудини йўқотиб, абадий ҳаётга эришиди. Ишқ баҳт ва давлат ҳисобланиб, киши булардан бир нафас ҳам холи бўлмайди.

Унинг сирини икки хил қилиб айтдим; аввалгиси рамзий ишқдир. Кимки дард, эриш, қуйиш, юзларга шуъла билан ёруғланиб, поклик васфига эга бўлса, шундагина бировга ошиқ бўлади. Унинг ишқи ичида тортган фироқ ва дардлари уни ўзлигидан тамом ажратиб, ягона қилиб қўяди. Сўнгги ишқни ҳақиқий деб билгилки, давлат унга рафиқдир.

Аввалгисида киши тозаланиб, иккичисига ўтса, йўқ-йўқ, ўтиш эмас, балки ҳақиқий ишқни ўзига тортиб, кўнглига висолнинг уруғини экса, ҳам уни бутунлай торож этиб, унинг рамзий шаклидан асар қолмаса, кўринадиган жойдан кўринмаедан мақсадга сингиб кетса, ҳаётдан ва коинотнинг яратилишидан мақсад шудир.

Мажнуни бу икки ишқнинг бирига етишиб, иккичисидан ҳам баҳра тоиди. Бу ишлар Мажнунинг ўзидан бўлмай, балки ишқ уни ўзига жазб этгани эди.

Кимки ишққа дучор бўлиб ёки эҳтирос машъаласи ўнга шуъла урса, тоғ бўлса ҳам вужудини сув қилиб бор, йўғини нобуд этиб юборади. Ишқ чақмоғи Тур тоғидан ловуллаб кўринганда, шу тоғ ҳам сувдек эриб чайқалган эди. Бу шуъла кўнгилга тушиб таъсир қилгач, қуймоқдан бошқа чора йўқ. Бу ишқ ўти кимга насиб бўлса, ундан жаҳоннинг куйишига ажабланиб бўлмайди. Ўтда қил қандай буралса, қуйган ошиқнинг жисми шундай тўлғонади. Бу ўт ошиқни кўз ёшига гарқ этса ажабланма, чунки чақини чаққан жойга ёмғир ёғади. Кўз ёни бу ишқ

ўтини камайтиrolmas экан, таажжуб эмас, чуники чақиннинг ёмғир сувига не парвоси бор? Кимки ёлгондан қуйиши, оҳ-воҳ ва зор билан ўзини ясама ошиқ қилиб кўрсатар экан, ундай кишининг ишқ ўти элни ўзига тортолмайди, ёлғон тонгга ўхшаган бехуда бўлади. Капалакнинг ранги қанчалик дилга ёқимли бўлса-да, аммо парвонадек ўз жигарини қўйдирувчи эмас. Ҳар қандай ранги сариқ кишини ошиқ деб бўлмайди, чуники ҳар бир сариқ гул ҳам заъфарон бўлолмайди. Жазб этолмайдиган сариқ юз риёли бўлади, самғ* қаҳрабо ўрнига ўтмайди. Сариқликда қанчалик машакқатлар кўрган билан зирних** олтин бўла олмайди. Ҳар қандай оҳ ҳийладан иборат бўлса, у иссиқ ҳам, совуқ ҳам эмас. Ҳақиқий ошиқ ногоҳ совуқ оҳ чекса, унинг шу совуқ охи ҳам оламга ўтсолади.

Куз шамоли совуқ нафаси билан япроқни қуритади ҳам қорайтиради. Бедард кишининг тўккан кўз ёши мешқдан*** тўкилган томчига ўхшагандир. Ишқ ахлининг кўз ёши тўкиши шамнинг дурдоналар тўкишига ўхшайди.

Кишининг дардли бўлишига сабаб ишқидир, ишқ кишини иккала дунёдан ҳам ажратиб қўяди. Парвонани ишқ масти маса, ўзини доим ўтга уармиди? У куяр вақтда жонидан кечган экан, икки жаҳон билан унинг нима иши бор?

Икки дунё ишидан хабардор бўлганда, телба ногоҳ ўзни ўтга солармиди?

Ўтнинг сачрашидан боланинг хабари йўқ, ўзининг қуийишини ҳам билмайди. Узоқдан қараганда кини факат ўтнинг алансини кўради, куйған кини нишона кўрсатади.

Ишқ кимгаки азалдан насиб бўлса, унга ҳеч қандай зарар тегмайди, у озод ва пок бўлади. Парвонанинг қанотидаги холлар — ишқ доғининг нингоналари. Яратилишиданоқ унинг қанотида доғ бор, ишқ уни ҳеч бир тарк этган эмас. Бу ишқнинг ўтига даво ахтариб бўладими, ҳар бир орзуманд кишига у насиб бўлармиди?

* Самғ — дарахт елими.

** Зирниҳ — Олтингугурт билан маргимуш аралашмаси.

*** Мешқ — қўй ёки эчки терисидан қилинадиган сув ёхуд қимиз саклагич. Ўзбек тилида «меш» дейилади.

Ё раббий, мендек дардманд, ҳижроңда қолган кимсаннинг жонини ишқ ўти куйдирса ҳам кўнглимни бу ўтдан ғамгин қилма, балки шавқини дам-бадам кўпайтиргин. Севги ўтининг чўғларидан танимни қуритиб, шуъласидан кўзимни равшан қилгин. Охимни у ўтининг тутунига ўхшатиб, ўша тутун билан кўз ёшимни равон этгин. Кўнглимнинг қуши самандар каби ишқнинг ўтхонасида ором тоғди. Шу ўтининг учқунларидан кўнглим қушига дона сочгин, унинг тутантириқ ҳас-ҳашакларидан ошиёна бергии. У дона билан кўнглим қушини тўқ этиб, ўша шуълалар орасида йўқ қилиб юборгин.

Эй, косагул, оташпарамастлар оловини ёқкин! Менинг ғамим обнус* ёғочига ўхшаган қора қайгуладидир. Яъон бир пиёла мугона майнингдан бериб, у билац ичимга ўт солгин!

XXXVII

Фалак эҳтиромли, құмёши нисбатли осмон бўғлини шафоғи, яъни, Султон Увайс баҳодир маддида хотимни тақдизига тарбисотида кўп лаъл ва яхши сақлансан дур ва наанду насиҳатлар дастурхонида мевалар ва гүносига нозу ишо матларни ул ҳазратга қўлоққа олмоқ ва оғизга солишни пинг чақириги

Эй, замоннинг соқиёси, ғам аҳлига шодчик қадаҳноми тутгин. Қадаҳнинг гардун қилиб, аввал унга шафоғиравт бода қуигин. У пиёла лиммо-лим бўлиб тўлагач, сўнира менга ҳавола қилгин. У қадаҳни кўрини биланоқ ҳуннада кетиб, бирданига шундай сипқорайинини сеъниди ўхшини ўша тўла қадаҳ ўз атрофида бир томони вадузини хот тополмасин.

Шундай қилиб, сўзимни фалакдек юқорилатиб, юздуадек дурлар сочайини. Дарёнинг дурри ва конининг латни каби сўзларни тоғач, уларни шаҳзодни сабсинлайди.

У — адолатли шаҳзодадидир, етти оғизи сабзали, бўлаладир. Бутун конинот, замона султони шадоҳи — дайс дай-

* Обиус — қора тусли қаттиқ ва қадаҳноми тутгини.

гоҳининг тупроғи ҳисобланади. Унинг зотига иззат ва тамкин хос бўлиб, ишида лутф, чаққонлик ва ғазабдир.

Уруш чоғи қаҳр-ғазаби жўш урса, базм чоғи май пиёласини кўтарганда лутф бағишлайди. Фақат базмда эмас, лутф доимо у билан биргадир, унинг гавдаси холис лутфдан яратилгандир. Амаки, тоға ва оталари ҳам, унинг ўзи ҳам ҳаёли ва одоблидир. Унинг табиатида саҳоват билан шижоат бор, шундай бўлгач, унга бутун дунё итоат қиласар экан, ажабланмаслик керак. Уни мақташ, осмонии буюк деган сўздир. Ақл билан ўйлаб қараганда, у сўзига содик киши экан, саҳифалар узра қалам тебратиб шафқатли кишилардек унга насиҳат қилиш мувофиқдир. Э, мулк гулшанининг истиғонли сарви, нозли сарви ҳам эмас, балки жуда ҳам юксак сарви!

Сўзларимга қулоқ солиб, бу дурларни қулогингга исирфа қилгин. Жаҳоннинг бевафо эканлигиди ва умр биносининг бебақо эканлигиди унутма. Жаҳон сувнинг устида, умр бўлса елнинг устида қарор топгандир. Ким сув билан тупроққа шод бўлди? Шамолга қачон суяниб бўлиди? Киши юз йил жаҳонда шоҳ ёки хонақоҳда гадойлик қилса ҳам, ўлим аждари оғзини кенг очгана, ютилиш учун шоҳ билан гадо тенгдир. Сен хоҳ айш ичида, хоҳғаму дард орасида бўлсанг ҳам ҳақини бир нафас унутма. Ҳам худонинг қаҳридан қўрқкин, ҳам раҳматидан умидвор бўлгин. Агар шоҳлар менга бўйсунсин десанг, қашшоқ, гадолардек доим ўзингни паст тутгин. Шоҳлар шоҳи бўлганингда ҳам факир одамлардан узоклашма, уларнинг йўлига тупроқ бўл.

Ота-оналарга баравар эҳсон, мурувват кўргазгин. Сенинг доимо одат ва расминг ӯларга қуллуқ қилиш бўлсин, буни икки дунёда ўзингга саодат билгин...

Сенинг отанг шоҳ Султон Ҳусайнинг акасидир, сенга ҳам ака, ота ўрнидадир. Бу икки отага ўғиллик қилгин, йўқ-йўқ, шу икки шоҳнинг қули бўлгин. Бу икки жаҳон соҳибларига сен фарзанд бўлдинг. Иккисини ҳам ўзингдан хушнуд қилгин, бу дунё ва охиратда сенга фойда бўлади. Үларга қуллуқ қилишинг, сенинг шоҳлигиги ва жаҳонпеноҳ шаҳаншоҳлигингдир. Бири сендан ризо бўлса, биридан карам, илтифот топасан.

Бир мамлакатнинг хукмдори бўлиб, иқбол ва шавкатнинг ноғорасини чалгудек бўлсанг, зинҳор зулм ишини узиб, инсоф ва адолат биносини қургии. Мамлакат ҳалқига меҳрибонлик қилиб қўйларга чўпондек муомалада

бўлгин. Ким бўрилик қилса, уни қувлаб, ўша ернинг ити билан уни овлагин. Золимларнинг зулмидан ҳалкни асраб, қўйни ҳам бўридан омон сақлагин! Мазлумга золим зулм этгудек бўлса, унинг додини бериб, мазлумнинг хотирини шод қилгин. Мазлум ўз мақсадини арз этолмаса, қайта-қайта сўрашни фарз билгин. Уларнинг аҳволини сўрар чоқда сенинг хунарнинг лутф бўлсин, шундагина уларнинг изтироби таскин топади. Мулойимлик била унинг холатини англаб, адл билан ғамдан кутқар. Амалдорларингни зулм қилишдан тийиб, ўзинг, ўзинг ҳам қўлингни зулмдан торт. Қассобнинг қора молини парвариши билан семиртириши, ўлдириш — сўйиш учундир. Парваришдан ҳўқиз нима баҳра оларди; у ботмонлаб семирса бўлди. Элиниг молини ўзишникидек билиб, элни ўз бола-чақангдек билгин. Яъни, ўз бола-чақанг қандай асралиб, молинг қандай сақланса, элниг бола-чақасини ҳам шундай асраб, эл молини ҳам ўғридан омон сақлагин. Элниг моли золимларга кетса, маҳшар куни шоҳ жавобгар бўлади. Агар шаҳарларда бошлиқ бўлсанг, саҳрода (қишлоқда) ҳам шунингдек сиёсат юритгин. Токи мусофиirlар, йўловчилар, савдогарлар озор топмасинлар. Қароқчи савдогарни тўсгаңда, қўлидаги паншаҳасини ҳам найза ўринида ишлатиб, уриб ола беради. Шуниси қизиқки, ўғридан қолган нарса билан жонини кутқариб шаҳарга етганда тамғачи* ҳам унинг бошига келиб дўқ билан закот сўрайди. Бундай нарсалардан ўзингни асрарин. Шундай ишларнинг фойдасини қўргач, хурсанд бўласан.

Ҳар қандай ёмонликлар хотирингга келса, тангрини эсингга туширгин. Зулм қилиш мақсадинг бўлиб қолса, шоҳни (Хусайн Бойқарони) кўз олдингга келтир. Мана шунда бутун ишларинг жойида ва қўнгилдагидек бўлади...

Эй соқий, бир қадаҳ олгин, шаҳзода унга май қўйиб, менга узатсин. Олдин ўзи шимириб, сўнгра менга ҳам ичирсин.

XXXVIII

Бу дард иигиси тугашининг таранинуни ва бу ҳасрат номаси охишишинг айтилиши ва тартиби авзойининг аф-

* Тамғачи -- савдогарлар молидан бож олувчи.

*сонасини тузмоқ, ҳато ва камчиликлари рақамларига
эътироф айтиб, бу бобда ҳақдан афв сўрамоқ*

Шукрлар бўленини, бу дард достонининг ҳар сўзида дарднинг юзларча нишонаси бордир. Унинг вараклари жон пардалариданdir, ошиқлар бу варакларни жонлари билан безагандирлар. Кўзининг қорачишини сиёҳ қилиб ёзгани — қора қайғу можаросидир. Бунда ёзилган ҳар алиф, ошиқларнинг кўксига кесиб ёзилган алиф нишонидир. Бунинг нуқталари — яширин тікан нишоналариданdir, йўқ, балки у доғ қоралариданdir. Ҳар бир дол ҳарфи хам бўлган қадди «дард» сўзининг икки ёнидаги доллариданdir. Бундаги айнларнинг кўриниши, ҳижрондаги ошиқларнинг кўксига урилган наълга ўхшагандир. Бу асарнинг ҳарфма-ҳарф сарлавҳаларнинг қизилда* ёзилиши — ошиқларнинг қонидандир. Сахифаларнинг юзида дарди жилваланади, мистар** чизиги — ҳажрнинг катта йўлидир. Андуҳ кўниши орасида тўполон гавго кўтарилиб жон мулкини олишига зўр беради. Бундаги ҳар бир сатр уруш кўшинига ўхшаб саф тортгандир. Йўқ, бу сафларнинг бариси меҳнат ва ғам аҳлидир, ғам даштида мотам тутган кишилардир. Буларнинг ҳаммаси Мажнун ғамидан аза тутиб, Лайли ўлими учун қора кийғандирлар. Яъни, бу фироқнома менинг қаламимдан тўкилган томчилардир.

Бу мотамномали қанчалик чўзган бўлсан, шунча мотамзада бўлдим, ниҳоят, йиглаб-йиғлаб тугатдим.

Эй тонг шамоли, тўхтамасдан эсгин, тинмоқни мижозингга лойиқ кўрмасдан тоғ, дашт, водийларга ва жаҳоннинг бутун бурчакларига бориб, жаҳондаги ишқ аҳлига бу қиссанинг тугагани тўғрисида нидо қылгин.

Қаердаки бекарор овора, баҳти қаро кишилар бўлса, уларнинг ҳаммаси олдимда тездан ҳозир бўленилар. Менинг бу улуғ мотамли қора шаҳримга кириб кезсинилар. Бу ер ишқ мамлакати бўлиб, бунда сарсон, саргашта бўлганлардан бири шарқ қуёшидир. Бунда ишқ аҳли учун мадрасалар қурилгандир, дард аҳли унда мажлислар тузмоқдалар. Кимнингки хаёлида ишқ ичра камолга эринини

* Ҳар бебининг сағиҳаси қизил сиёҳда ёзилган, шунга инора килинадигит.

** Мистар — чизикенга қофозга чизик тушарни учун қалини қоғозга ишлар тортиб ясалган чизғич, транспорант.

орзуси бўлса, бу мадрасага жойлаб, ҳужрасига керакли нарсаларни ҳам тайёрлаб берайин. Бошлаб сабоқларини ёзиб, мадрасада бирорга шуни вазифа қилиб берайинки, бу варагларни ўз олдига қўйиб, унга шундан сабоқ берсин. Кимки шунга қобилиятли бўлса, ғам ва балоларининг дарсини ўқисин. Бу ҳужрадагиларнинг овқати жигарни куйдирадиган ғамлардир, суви ўрнида бўлса, кон қатрала-ридир. Кундузи ўқиладиган сабоқлар бало ва ишқ йўлида юз мубталолик ҳадисларидан иборатдир. Кечки емоқлари эса чироқ, андуҳ ва бағир доғи тутунлариdir.

Кимнингки иши ривожланиб, ишқ ахли орасида шухрат топиб, миясида ишқ жўш уриб, овозидан балонинг хуруши чиқса, вужудини муҳаббат ўти тутиб, унинг тутунларидан қуёш бекисса, оҳининг шамоли куйган вужудининг тупроғини учирив, кўз ёшлари унинг ўтини ўчирса, жисмидан асар қолмай, кўнглини ҳам йўқотган бўлса, ана шундай кишилар учун бу ишқ ерига иморат солиб, элининг киришини кўзда тутдим.

Замонанинг ягонаси бўлган ўша Мажнун ва Лайлилар ишқ йўлида ягонадирлар. Улар бу тупроқ дунёсидан чиқиб, жанинат сари кетдилар. Мен улар учун бу ерда қароргоҳ, муҳташам мозор ясадим. Бу мозорнинг саноқсиз айвон ва пештоқлари минора ва гумбазларга ўхшайди. Фалакдек юксак бу гумбаз шу иккисининг қабридир. Кандилига бекитилган шамига кечаси юқоридан нур ёғилиб туради. Нозикликда у гумбазнинг кабутарлари парига ўхшагандир, йўқ-йўқ, ҳарам кабутарлариdir. Бу гумбаздаги кабутарлар учолмайдилар, чунки фаришталар қанотлари билан уриб, уларни ургани қўймайдилар.

Ишқисиз кишилар бу ерга келмайдилар, бу ердаги завқ ва хушнудликлардан маҳрумдирлар. Ишқислар, бунда кўринимайдилар, бу ерининг зиёратчилари малаклар эмас, ишқ ахлидир. Бу ғам ва дард кўрган кишиларнинг ҳар бири — ишқда ягона бўлганларнинг барчаси буни қабул қилишиб бу пардада яширин йўллар топдилар.

Кимки бу ҳарамнинг маҳрами бўлиб, ундан файзлар олса, кимнингки муроди ва эътиқодининг сармояси ишқ бўлса, ундай кишини бу жаниатга келтириб, бу мартабага сазовор этгии. Доимо унинг аҳволини завқти қилиб, ишқ бобида камолга етказгин. Унинг ишқини ўлмас, абадий этиб, ишқи билан бирга йўқлик сари йўналтири.

Ишқдан ёт бўлган иопоклар ўзига ёлғондан ошиқ номини олганлар йўли шишадан тўқилган қизил майдек кўзидан қон ёш тўқкан иопокнинг йўлидек фасод тўфони ичида бўлади. У ёлгои ошиқ илон каби ўралгани билан

унинг кўнглида заҳардан бошқа ҳеч нарса йўқдир. Ўзини ясама ошиқ илиб, мақсад ва муддаоси нафс бўлса, ундан ёлғончи ошиқни асло муродига етказма ва бу жаниат боғига яқинлаштирмагин.

Мен хастаки бу асарни ёзибман ва таҳрири учун қалам тортибман, бу абадий ишқни ҳикоя қилишдан мақсадим афсона эмас эди, афсона деб ёзмадим. Балки бунинг мазмунига рух мойил бўлди, лекин афсона бунга бир баҳона, сабаб бўлди. Бу сатрларга тийран мазмун ёзилди, афсона эса унга ярашиқ либос бўлиб тушибди.

Анави гуруҳ* ҳам сўзда шукух, дабдаба билан бу помани ёзиб, саҳифалар юзини безаган эдилар. Гарчи, уларнинг сўзлари ва ғавғолари жаҳонни ва кишиларни ўзига қаратган бўлса ҳам, лекин улар ёзган нозик маъноларининг шавқи форсча бўлиб, унда туркича завқ озроқ эди. Форси тил билан сўзлар назм этилганидан, факат форсча биладиганларгина баҳра топдилар.

Мен эса қиссаларни турк тилида тузиб, бу афсонани ҳикоят қилдим. Бу асарнинг шуҳрати жаҳонга тўлиб, турк эли ҳам баҳра топсин,— дедим. Чунки ҳозир жаҳонда соғф идрокли, хуштабиат турклар кўпайган. Гарчи, бу асаримнинг ўгити камроқ бўлса-да, ғам емаслик керак, чунки унинг аслида завқ кам эмасдир.

Инсоннинг тилаги камолга эришмоқдир, яна унга дардшавқ ҳам мақсад бўлмоғи лозим. Кимки билимдон экан, ундан кишининг дарди бўлмаса, ундан нима фойда? Мажнун жаҳон аҳлига ўт солса, Афлотун ҳам шу ўтда куядиганларнинг бири бўлади.

Булбул сайраб турганди, кишининг анқо билан нима иши бор? Қулоқ солгувчи ишқ дарди билан тарбияланган бўлса,— ҳикояда ҳам шундай дард бўлмоғи керакдир. Эшитгувчи дардга пайванд бўлса, унинг бағри ўтга ўхшаган бўлади.

Ёнаётган чоқда ўтга қарагин, сув уни ўчирса, ёғ ёнидиради.

Мен ҳам бу майни сузиб, туркича нағмалар тараниум этдим. Бу нағма эл кўнглига мувофиқ келади, чунки бу навҳанинг мунги кўпроқдир. Мунглимани, мунгдан хабардорман, дардли кишиларнинг сўзи менинг сўзимдир. Шубҳасиз, бу асар қачондир бир ўқилса, ўқувчининг хотири бузилади. Мажнун Лайлини ёд этгаңдаги каби унинг кўзидан селдек ёшлар оқади. Гуноҳ ва хатоларим ора-

* Низомий Ганжавий ва Ҳусрав Дехлавийлар кўзда тутилади.

сида қолиб, бу номанинг юзини қора қилдим. Ишқ суви келиб, ёзилган барча гуноҳ можаролари қорасини ювиб кетсин. Ё раб, бу ёзғанларимни ҳар ким ўқиб англаса, ўқиганларини андиша билан ўйлаб, менинг муддаоларимни тасаввур этса, мақсади айб излаш бўлмаса, шундай кишиларга бутун фаннинг эшигини очиб бергин! Оёғига ишқ кишанини боғлаб, оғзига дард ва шавқ шаробини қуйгин. Уни жунун занжирига боғлаб, бандлар билан баҳтиёр айлагини. Ишқ фами билан уни хурсанд қилганингда, мени ҳам унинг хотирига туширгин. Шояд шу вақтда бир оҳ тортиб, менинг гуноҳларим чангини ўчирса, ўша оҳ шамоли менинг заиф танимни учирыйб, раҳмат уйидан қарор топтирса.

Гуноҳларим кечирилсин, омин, тангри тилагимга етказсин, омин!